

STUDIA
Debreceni Teológiai
Tanulmányok

*A Debreceni Református Hittudományi Egyetem
teológiai szakfolyóirata*

STUDIA Debreceni Teológiai Tanulmányok

*A Debreceni Református Hittudományi Egyetem
teológiai szakfolyóirata*

2022/1.

*Theological Journal of the
Debrecen Reformed Theological University*

*Theologische Zeitschrift der
Reformierten Theologischen Universität Debrecen*

Főszerkesztő és felelős kiadó/Editor-in-Chief:
Baráth Béla Levente rektor

Felelős szerkesztő/Managing Editor:
Kovács Krisztián

Kiadja a Debreceni Református Hittudományi Egyetem
4044 Debrecen, Kálvin tér 16.

ISSN 2415-9735

Szerkesztőbizottság/Editorial Board:
Kis Klára, Kustár Zoltán, Ittész Gábor, Kovács Ábrahám, Peres Imre

Olvasószerkesztő/Copy Editor:
Baranyai Norbert

Szerkesztőség címe/Editorial Office:
H-4044 Debrecen, Kálvin tér 16.
Tel.: +36-52/516-820 • Fax: +36-52/516-822
E-mail: rektori@drhe.hu • Web: <http://www.drhe.hu>

Olvasói észrevételek/Readers' reflections:
kovacs.krisztian@drhe.hu

Borítókép:
A borítón a DRK Nagykönyvtárában található XV. századi antiphonarium részlete látható.

Technikai szerkesztés:
M. Szabó Monika

Készítette:
Kapitális Kft.

Felelős vezető:
Kapusi József

TARTALOM

LECTORI SALUTEM!

FEKETE KÁROLY – Út az új magyarországi református énekeskönyv megszületéséig 7

TANULMÁNYOK

FEKETE KÁROLY – Egyházzenesz és lekipásztor értékteremtő szolgálata 16

FEKETE CSABA – Új énekeskönyvünk és a genfi zsoltárok 28

KISS CSABA – Ébredj, alvó, hív a szózat! – Egy régi ének újrafelfedezése 43

SÁROSI DÁNIEL – Kortárs orgonazene a templomban? – Szathmáry Zsigmond újjenei munkássága 52

KIS KLÁRA – Az egyház hangja a hívők éneke 64

DOKTORANDUSZOK KUTATÁSAI

PILIS DÓRA – A jelnyelvi Biblia 79

LOVÁSZ KRISZTIÁN – „... a tőke mégis eseng a venyige után...”
Révész Imre korai ígéhirdetéseinek homiletikai jellemzői 91

DOKTORAVATÁS – LAUDÁCIÓ

DÉZSI CSABA (Peres Imre) 117

RECENZÍÓ

GYENE ISTVÁN HUNOR – Fazakas Sándor–Kovács Krisztián (szerk.): A szabadság dimenziói
vallás és politika összefüggéseiben 120

SZERZŐK 124

CONTENTS

LECTORI SALUTEM!

KÁROLY FEKETE – The genesis of the new Hungarian Reformed Hymnal 7

STUDIES

KÁROLY FEKETE – Church musician and minister in a value-creating worship 16

CSABA FEKETE – The new Hungarian Hymnal and the Geneva Psalter 28

CSABA KISS – Wachet auf, ruft uns die Stimme: Rediscovering an old hymn 43

DÁNIEL SÁROSI – Contemporary organ music in the church?
The new music work of Zsigmond Szathmáry 52

KLÁRA KIS – Vox of the Church is Song of the Christians 64

PHD STUDENT RESEARCHERS

DÓRA PILIS – Sign Language Bible 79

KRISZTIÁN LOVÁSZ – „...and yet the vine yearns for the branches...”:
A homiletic approach to Imre Révész’s early sermons 91

CONFERRAL OF DOCTORAL DEGREES – PRESENTATION OF DOCTORAL CANDIDATES

CSABA DÉZSI (Imre Peres) 117

REVIEW

ISTÁN HUNOR GYENE – Sándor Fazakas–Krisztián Kovács (eds.):
Dimensions of freedom in context of religion and politics 120

AUTHORS 124

LECTORI SALUTEM!

A Studia jelen számában – két izgalmas doktoranduszi kutatómunkától és egy doktori laudációtól eltekintve – a 2021-ben megjelent új Református Énekeskönyvhöz kapcsolódó tanulmányok látnak napvilágot. Ajánlás gyanánt Fekete Károly – az énekeskönyv szerkesztőbizottsága elnökének írását olvashatják az énekeskönyv megszületésével kapcsolatban.

Út az új magyarországi református énekeskönyv megszületéséig

A gyülekezeti éneklés jelentősége

A z éneklés az istentisztelet szerves alkotórésze, amely a gyülekezet Istennek szóló válasza, énekelt imádsága. Kálvin az éneklést egyenesen a közös imádság ünnepélyes formájának nevezte. Az éneklés az örökkévaló Isten és a benne hívő ember párbeszédének szépséges része. Énekléskor elsősorban Isten felé fordulunk, de ugyanakkor a gyülekezet tagjai egymást is erősítik, intik és vigasztalják. Emellett tanító szerepe is van az egyházi éneknek, amikor egy-egy ünnep történetét eleveníti meg versbe szedve, vagy az üdvtörténet fontos teológiai üzenetét fogalmazza meg költői formában úgy, hogy középpontjában Isten és az ő nagy tettei állnak.

Az éneklés lényünk mélyrétegeit is megszólítja és megszólaltatja, emellett lehetőséget ad a gyülekezet aktív részvételére az istentiszteleten, valamint közösségteremtő erejű cselekvés.

A gyülekezeti éneklés nemcsak saját gyülekezetünkkel való kapcsolatunkat erősíti, hanem különösen is alkalmas arra, hogy Krisztus egyházának téren és időn felül álló egységét megéreztesse velünk. Az énekben nemcsak a jelenlevő közösség, hanem a teljes egyház korokon és határokon átvélő, hitvalló hangja szólalhat meg. Dallam és ritmus rendezettsége kiemeli az énekelt imádságot a mindennapokból, megadja ünnepélyességét.

Az éneklés erőforrás, amit nem becsülünk meg eléggé. Napjaink hallgató, szégyenlősen dűnnyögő emberei mintha kiadták volna a kezükből ezt az erőforrást. Olyan jól állunk mi erőforrás dolgában, hogy megengedhetjük ezt magunknak? Amilyen tüntetés számba menő, vallást tevő eszköz és túlélésre gyógyító dolog lett

a határainkon túl, kisebbségben élőknek a zsoltár és a népdal, az anyaországban sok esetben olyan nagyvonalúan dobjuk el magunktól mint keresztyén gyülekezet ezt az Istentől kapott ajándékot.

A gyülekezet éneke bekapcsolódás, ráhangolódás az Isten világára. Míg az Isten világa éneklő világ, addig a gonosz ki nem állhatja a dallamot, a harmóniát, a rendezettséget. Kifogat emberségünkből és kiált, károm, beszól, szurkál, sérteget és megaláz. Lehangeltség van a közelében, kedvetlenség és bosszankodás, intrika, áskálódás és fondorlat, egyszerűen: diszharmónia.

A gyülekezet egybecsengő hangja Isten harmonikus, éneklő világába kapcsolódik be, és ezért nem lehangelődünk, hanem Istenre hangolódunk. Éneklésünk közben megtörténik a csoda: a szöveg és dallam együttesen képes a lelkünk, az érzéseink legmélyéig hatolni és a sokadik rétegből is előhozni, felidézni az elfeledett Isten-élményt és harmóniát. Az Istenre hangoltság mellett pedig igazán kitűnnek az életünk disszonáns részei, hallhatóvá válnak a hamis hangok, az idegen hangnemek.

Értékmérő reformációs örökségünk

A legrégebbi időkben maga a Szentírás volt az énekek szövege, és csak kisebb mértékben jelentek meg a költői szövegű himnuszok. A reformáció emelte vissza a gyülekezeti éneket az istentisztelet keretébe, mely a liturgia állandó részeihez (pl. bűnvalláshoz a Tízparancsolat, úrvacsorai hálaadásként pedig Simeon éneke), vagy az ünnepi, illetve reggeli-esti könyörgésekhez kapcsolódott. A zsoltáros kegyesség – Kálvin munkásságának köszönhető az ún. *Genfi zsoltárok* révén – a református identitástudat részévé vált, amely azt a teológiai üzenetet hordozza, hogy a zsoltárok mindenkor értékmérői a református gyülekezeti imádságnak és éneklésnek. Az egyéni hangú énekek nagyrészt a reformáció századát követően keletkeztek, és elsősorban magánhasználatra íródtak.

Egyházunk évszázadokon át megőrizte az első reformált nemzedékek korában kialakult énekanyag nagy részét, de a 19. század elején lezajlott radikális teológiai szemléletváltás eredményeképpen jelentős részben kimaradt az énekeskönyvekből a reformációs énekanyag. Helyére a kor eszmeáramlatainak hatása alatt keletkezett új, de teológiailag és zeneileg is gyengébb minőségű énekek kerültek. Az 1948-as énekeskönyv előszava szerint ez volt „az első szeretettől” való elhajlás (Jel 2,4) időszaka.

Református egyházunkat korszakalkotó énekeskönyvvel ajándékozta meg 1948-ban a Kodály-tanítványok köréhez tartozó, Árokháty Béla útmutatásait tovább gondoló Csomasz Tóth Kálmán professzor. Kezünkbe adta a genfi zsoltárokat eredeti alakjukban, visszaemelte a 16. századi reformátori kor énekeit, és igényesen válogatott a német koráldallamokból. A mintegy száz, korábban elhagyott, teológiailag és zeneileg egyaránt értékes dicséret közlése helyrehozta az 1921-ben kiadott énekeskönyv hiányosságait. Az 1948-as énekeskönyv új szemlélete a kodályi elvet követte: *összekapcsolta értékes hagyományainkat az európai protestantizmus valódi zenei eredményeivel*. Ez a mérce azóta is kötelez.

Ezt a helyes törekvést erősítettük most tovább, amikor megújító munkánk során, az 1948-as énekeskönyv anyagát nagyrészt megőrizve, azt jó arányérzékkel bővítve szerkesztettük meg az új református énekeskönyvet.

Előfutár énekgyűjtemények

Református énekeskönyvünk megújításának érdemi munkája 1989 után indulhatott el. Első lépésként a Doktorok Kollégiuma Himnológiai Szekciója és a Református Egyházzenei Munkaközösségének szervezésében, több mint harminc munkatárs közreműködésével jelent meg 1995-ben az *Ó és Új* című, III éneket tartalmazó kiadvány. A kötet szerkesztését Fekete Csaba, Hamar István, Kecskés András és Máté János végezte, sajtó alá rendezte Draskóczy László.

Egy évvel később készült el az 1996-os világtalálkozóra a Magyar Református Tanácskozó Zsinat énekeskönyve, mely a Kárpát-medence egyes részegyházainak gyülekezeti éneklésében biztosított előrelépést.

Tíz évvel később, 2006-ban jelent meg Berkesi Sándor szerkesztésében „*Az Úrnak zengjen az ének!*” című ifjúsági énekeskönyv.

Az új énekeskönyv sürgető szükségességére hívta fel a figyelmet a Dunamelléki Református Egyházkerület Énekügyi Bizottsága által kibocsátott három kisebb énekfűzet (2009–2010), amelyekre támaszkodva a Dunamelléki Református Egyházkerület 2012-ben Draskóczy László gondozásában megjelentette a *Krisztus az énekem* című énekeskönyvet. Bogárdi Szabó István püspök örömét fejezte ki – ahogy ajánlásában fogalmazta – „egyházkerületünk kezdeményezése meghallgatásra talált Zsinatunkon, és ennek nyomán immár komoly bizottsági munka kezdődött egy új, bővített református Énekeskönyv előkészítése érdekében. A tapasztalat azt mutatja, hogy az ilyen kezdeményezések csak akkor járhatnak sikerrel, ha jól megmunkált talajba hull a mag. Ezzel a kötetel az is szeretnénk előkészíteni. Bízunk abban, hogy a korábbi három énekfűzet, s most ez az egyesített kötet elő fogja segíteni új énekek tanulását, illetve megfrissíti egyházunkban az Isten-dicsőítő éneklést.”

A szerkesztő munka fázisai

a) 2009–2013

A Magyarországi Református Egyház Zsinata 2009 végén határozott arról Balatonszárszón, hogy kezdődjön el az énekeskönyv megújítása és 2010 februárjában megalakult az MRE Énekeskönyvi Bizottsága.¹ Ugyanakkor a Magyarországi Református Egyház Zsinata elrendelte, hogy a megalakult Énekügyi Bizottság és a Generális Konvent Liturgiai Bizottsága egyeztesse a szempontjait. Ennek értelmében a

¹ A bizottság tagjai kezdetben: Dávid István és Draskóczy László (Dunamellék), Lentulai Attila és Szabó Virág (Dunántúl), Beidek Adrienn és Szűcs Endre (Tiszáninnen), Berkesi Sándor és Fekete Csaba elnök (Tiszántúl), Péter Éva (Erdély), Zalatnay István (Királyhágómellék), Süll Kinga (Felvidék), a bizottság titkára: Bódiss Tamás országos egyházzenei előadó.

Generális Konvent Liturgiai Bizottsága 2010. március 4–5-én Budapesten tartott ülésén az alábbi javaslatokkal járult hozzá a leendő új magyar református énekeskönyv szempontrendszeréhez:

- Az új énekeskönyv legyen tudományos alapú, de gyakorlati igényű. A tudományos kutatásból leszűrt tendenciák, tanulságok jelenre történő adaptálását tartsa fontosabbnak, mint a hiányzó tudományos forrásközlések pótlását.
- Legyen széleskörű diskurzus az énekeskönyvről és a gyülekezeti éneklés jövőjéről.
- Az énekeskönyv szempontrendszere kövesse a Generális Konvent által már eddig elfogadott és az idén elfogadásra kerülő liturgiai alapelveket, hogy az énekeskönyv is segítse elő az istentisztelet megújulását.

Ennek konkrét eszközei:

- Az énekeskönyvben szerepeljenek az istentiszteleti rendek és a hozzájuk tartozó kötött szövegek, hitvallások, imádságok, kereszteleési és úrvacsorai imák, kérdések-feleletek.
- A liturgiai elemekhez párhuzamosan használható, énekelhető parafrázisok megjelentetése, ha lehet több változatban is: confessio generalis (régii és új formában), Mi Atyánk-ének, Apostoli Hitvallás-ének, Tízparancsolat-ének, Áldás-énekek, stb.
- Közzölje a napszaki istentiszteletek anyagát is.
- A 150 genfi zsoltár olyan örökség, amelyet meg kell őrizni.
- Törekedjen az ígéhirdetési »hiánytémák«-hoz énekeket gyűjteni és közölni.
- A kazuális istentiszteletek szegényes énekanyagát bővíteni, különösen is az esküvői és kereszteleési énekek esetében.
- Kerülje tudatosan a figyelmet elterhelő és nehezen érthető archaizmusokat.
- A gyülekezetszerűség maximális tiszteletben tartását kérjük.
- Az egyházi év időszakainak és üzeneteinek tudatos erősítését várjuk.
- A GK Liturgiai Bizottságának határon túli tagjai felvetették, hogy az új énekeskönyv szerkesztése legyen kárpát-medencei közös ügyünk.²

A bizottság a jövőendő énekeskönyv szerkezetének átgondolása kapcsán megállapította, hogy visszatér az egyházi évhez igazodó rendhez. Elkezdte vizsgálni az 1948-as énekeskönyv elhagyható énekeit, főleg a 19. századi énekeket és az egystrófás énekeket. Elkezdte az új énekek áttekintését is „Az Úrnak zengjen az ének” ifjúsági és a dunamelléki „Krisztus az énekem” gyűjtemény segítségével. A genfi zsoltárok örökségével 2010 decemberében a Doktorok Kollégiuma Nyelvi és Irodalmi Szekciójával közös ülésen kezdtek el foglalkozni,³ majd a vita tovább zajlott.

A dallamok és a szövegek értékelésének elveit 2013-ban kezdték el tisztázni. A bizottság 2013. április 29-én tartott ülésén elhatározta, hogy egy tájékoztató füzetben kiadja elképzeléseit.

² FEKETE Károly (szerk.): *Reformátusok a kegyelem trónusánál. A magyar református istentisztelet megújulásának teológiai alapelvei*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2010, 35–36.

³ A. Molnár Ferenc a szövegek átvizsgálását ösztönözve javaslatait is közzétette. L. A. MOLNÁR Ferenc: *Szenci Molnár Albert zsoltárainak szöveggyűjtéséről. A zsoltárok eredeti és a mai magyar református énekeskönyvben levő szövegeinek összehasonlítása*, Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 2012.

Ebben az első, előkészítő időben tehát az alapelvek megfogalmazása és más gyűjteményekből átvehető új énekek vizsgálata zajlott.

b) 2013–2017

A 2013-ban kezdődő középső időszakot egy énekeskönyvi konferencia indította, melyben külföldi előadók segítségével nyertünk betekintést a holland, a svájci és a cseh énekeskönyv megújításának folyamatába. A konferencia 2013. október 24–26. között zajlott Budapesten, a Dunamelléki Református Egyházkerület székházának dísztermében.⁴

Az egyházkormányzati ciklus záró évére, 2014-re, többszöri vita után újrafogalmazták az elveket és a példákat bemutató *Lélekkel és értelemmel* címmel közreadni tervezett kiadványt. A záró zsinati ülésre azonban csak az alapelveket tartalmazó részt nyújtották be elfogadásra. Az akkori bizottság hat pontban összegezte álláspontját:

1. Néhány évtizedenként a legjobb énekeskönyvet is újítani kell.
2. Az óvatos bővítés (teológiai, költészeti, lélektani és zenei megrostálás után) őrizze a hazai énekköltészet folyamatosságát.
3. Legfontosabb a Bibliához kötődés (igeközpontúság).
4. A gyülekezeti énekeskönyv istentiszteletre készül, de használható a »minden-napok istentiszteletében« is, mert kivisszük napjainkba, amit az istentiszteleten kapunk, és nem azt hurcoljuk be a templomba, amit kinn találtunk.
5. Az egyház hite és szertartása, tehát a liturgia határozza meg az énekeskönyv szerkezetét.
6. Gazdagodjék énekeskönyvünk teológiailag, tartalmilag, költőileg és zeneileg, de nem kell arra törekednünk, hogy antológia-szerűen minden stílusból válogassunk valamennyi példát.⁵

Az MRE Zsinatának 2015. november 19-i határozata alapján – a Generális Konvent Elnökségével előzetesen egyeztetetten – az énekeskönyvi és a liturgiai bizottság összevonásával létrehozta a Generális Konvent Liturgiai és Himnológiai Bizottságát.⁶ A ciklusváltás időszakában tovább működött az összevont testület és együtt

4 2013. október 24. este nyitóhangverseny. Október 25. délelőtt KRE Hittudományi Kar dísztermében *Európai énekeskönyvek ma*: Éneklés és imádkozás otthon és a templomban. Az új holland énekeskönyv bemutatása – *Pieter Endedijk* (Arnheim–Hollandia); A megújított liturgiával és énekeskönyvvel kapcsolatos tapasztalatok 15 év távlatából – *Hans-Jürg Stefan* (Zürich–Svájc); A cseh protestánsok új énekeskönyve – *Ladislav Moravetz* (Chvalcov–Csehország). Délutáni ülés témája *A közös magyar énekkörökség: A 16–17. századi énekek egyetemes jellege* – *Bódis Tamás* (LFZE Egyházzene Tanszék); Közös énekek és énekeskönyvek a 16–17. században – *H. Hubert Gabriella* (Evangélikus Országos Könyvtár); A közös énekanyag mai lehetőségei – *Ecsedi Zsuzsa* (Evangélikus Kántorképző Intézet); A genfi zsoltárok helye a magyarországi református és evangélikus énekeskönyvben – *Ferenczi Ilona* (MTA Zenetudományi Intézet). Október 26. szombat délelőtti téma: *Énekeskönyv a gyülekezetben*. A svájci énekeskönyv ismertetés – A formák sokfélesége – *Hans-Jürg Stefan*; A holland énekeskönyv ismertetése – A stílusok sokfélesége – *Pieter Endedijk*; A cseh protestáns énekeskönyv bemutatása – A megújítás szempontjai – *Ladislav Moravetz*; Az új magyar református énekeskönyv szempontjai: *Fekete Csaba, Zalatnay István*. Az előadások olvashatók és meghallgathatók a MRE honlapjának egyházzenei oldalán: <http://egyhazzene.reformatus.hu/esemenyek> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 04.).

5 Fekete Csaba bizottsági elnök beszámolója in *Református Egyház* 2014. új folyam IV (LXVI/20), 137.

6 Elnök Fekete Károly püspök, titkár: Bódis Tamás országos egyházzenei vezető. Tagok: Csorba Gergő, Fekete Csaba (Tiszántúl), Kádár Ferenc és Szűcs Endre (Tiszáninnen), Draskóczy László† és Szűcs Ferenc† (Dunamellék),

fejezte be a *Lélekkel és értelemmel első füzetét* és annak megjelenéséről 2016. november 2-án hozta meg határozatát, amit a Zsinat elé ajánlásként le is tett.

c) 2018–2021

A harmadik szakaszban, 2018 elején született meg a *Lélekkel és értelemmel második előkészítő füzet* 92 új énekkel, mely tízezer példányban jutott el csaknem száz gyülekezetbe. Ezzel egyidőben indult az új énekeskönyv szerkesztésének végső fázisa.

A Magyarországi Református Egyház Zsinata 2019 novemberében fogadta el a bizottság által beterjesztett gyűjteményt. A nyomdai előkészítés – tördelés, korrek-túrák, valamint a kiegészítő részek kidolgozása – még több mint egy teljes évet vett igénybe. Az énekeskönyv első példányai 2021 szeptemberében jöttek ki a nyomdából. Az ünnepélyes bemutatóra 2021. november 21-én, vasárnap délután került sor Budapesten, a Kálvin téri református templomban.⁷

A Zsinat 2021 advent első vasárnapjától rendelte el a gyülekezeteknek az új énekeskönyv használatát.

A tartalom

A korábbi 512 énekből csak azt a mintegy félszáz éneket hagytuk ki, amelyek hetven év alatt sem tudták megszerettetni magukat velünk. Ugyanakkor a helyükbe több mint kétszáz új ének került, gazdagítva magyar református énekrepertoárunkat.

Az új énekeskönyv dicséreteinek összes száma 517, *a genfi zsoltárokkal együtt 667 ének*. Elhagyásra javasoltunk az 1948-as énekeskönyv anyagából 51 dicséretet, melyek legnagyobb része a 19. században keletkezett, kisebb része a gyülekezeti éneklésben meg nem gyökerezett 16. századi dicséret. A tartalomjegyzékben összesen 210 új ének található.

Énekeskönyvünk megújult tartalommal és megújult beosztással kívánja segíteni istentiszteleteinken az éneklés liturgikus funkcióját, az adott istentisztelet rendjének⁸ és az egyházi év ünnepi időszakainak megélését. Ezért rendeztük egyházi énekeinket három nagy fejezetbe. A fejezetek belső tematikus egységeit nem kény-szerítettük bele a Heidelbergi Káté szerinti feszes rendbe, hanem szabadabb ke-

Barta Zsolt, Szabó Balázs (Dunántúl), Édes Árpád és Görözdí Zsolt (Felvidék), Zalatnay István és Oláh Mihály (Királyhágómellék), Péter Éva (Erdély) meghívott szakértőként vett részt Arany János, Dávid István és Pap Ferenc. Fontos munkatársként segítette a munkát 2017-től Göbölösné Gaál Eszter. Az egyesített bizottság az előre haladott liturgiai munkát felfüggesztve, azt határozta el, hogy az anyaországi énekeskönyv szerkesztését serkenti elsősorban és akkor tér vissza a liturgiára, amikor az énekeskönyv elkészül.

⁷ Köszöntőt mondott: *Balog Zoltán* püspök, a Zsinat lelkesi elnöke. Igét hirdetett a Zsolt 103,1–3 versei alapján, és az énekeskönyvet bemutatta: *Fekete Károly* püspök. Fellépett és zsoltárokat énekelt: *Sebestyén Márta*, *Gryllus Dániel*, *Gryllus Vilmos* és *Molnár Ferenc Caramel*. Közreműködött a Kollégiumi Kántus, Debrecen (karnagy: *Arany János*), a Központi Református Kórus, Budapest (karnagy: *Berkesi Boglárka* és *Erdélyi Dániel*), a Cantus Firmus Énekkar, Miskolc (karnagy: *Szűcs Sándor*), és a Sellyei István Énekkar, Pápa (karnagy: *Parola Csaba*). Orgonált: *Pálír János* orgonaművész.

⁸ A liturgiai munka irányát jelzi az énekeskönyv 902–903. oldalán javasolt négy vázlatos istentiszteleti rend, amelyeket a Generális Konvent kiemelt úrvacsorás istentiszteletein és az adventi (2015) és böjti (2016) ünnepkör alkalmával már széles körben használtunk.

retbe kerültek, hogy könnyebb legyen a szövegek gazdagságát fölfedezni. Nagyon vártuk már azt is, hogy a dallamok minden éneknél megjelenjenek.

A kevésbé ismert, ám értékes tételeknél szöveg- és dallamigazítással próbáltuk növelni azok használatának jövőbeni esélyeit, illetve kiegészítettük az énekeskönyvet már ismert és igényelt, valamint az eddigi énekanyagot témában, illetve stílusban gazdagító új énekekkel.

Szinte minden fejezet elején szerepelnek az adott témához, ünnepkörhöz ajánlott, oda kapcsolódó zsoltárok. A zsoltárok átszövik az új énekeskönyvet és reméljük, ez éneklésünk és imádságos életünk gazdagítását szolgálja a jövőben.

Hetvenhárom év telt el 1948 óta, ami az éneklés változásait tekintve nagyon hosszú idő, hiszen az énekeskönyv egy olyan istentiszteleten használt szolgálati eszköz, amelyben a több generációt magába ölelő gyülekezeti tagoknak kell megtalálniuk a szívük szerint való énekeket, amelyeket szívesen és szívből tudnak énekelni. Ilyen hosszú idő alatt nagyot fordult a világ, sokat változott az anyanyelvünk, a szavak értelme, a nyelvi fordulatok, az éneklés és a zenei ízlés is alakult. A régies szövegek kimondása és megértése iránti türelem is elfogyóban volt már, és hamar kiszaladt a szánk, hogy elnehezültek, elavultak és érthetetlenek a szövegek. Az életünk és korunk zajlásában új témák és új kérdéskörök foglalkoztatnak bennünket, amikre rávilágítanak az igehirdetések, a bibliaórai beszélgetések, és jó, ha találunk olyan éneket, amely reflektál egy-egy ilyen életemre.

Az 1948-as énekeskönyv alig tartalmazott kortárs énekeket. Ezt a hiányt is pótolni illett. Sok olyan közismert és szeretett ének is helyet kapott az új énekeskönyvben, amelyeket a testvérelekezetektől már megtanultunk, és most „hivatalosan” is használhatjuk.

Jónak tartom azt is, hogy az elmúlt évtizedek himnológiai és egyházzenei kutatásainak eredményeit fel tudtuk használni a szerkesztés során.⁹

A II. világháború utáni negyven esztendő beszorított istentiszteleti élete után nagyon sok gyülekezetben aktív csoportok és bibliakörök tagjai várják, hogy kapjanak friss, üde, lendületes és kifejező énekeket. Az 1948-as énekeskönyv megjelenése után bekövetkezett az egyházi iskolák államosítása, most viszont újra vannak iskoláink, ahol az egyházi ének órarendi tárgy, és az új énekek megtanítása sokkal könnyebben történhet majd.

Énekeskönyvünk énekszövegei szolgálhatnak imádságként is, de református énekeskönyveink a korábbi évszázadokban segítettek abban, hogy imádságokat közöltek, egyéni és családi elcsendesedésre biztatva az olvasókat. Ezt a megszokott hagyományt folytattuk azzal, hogy hosszú idő után imádságokat is tartalmaz az énekeskönyv. A közölt imádságok kapcsolódnak az ünnepekhez, az istentiszteleti alkalmakhoz és a hét napjainak megszenteléséhez.¹⁰

Új elem a tartalomjegyzékben a javasolt istentiszteleti rendek bemutatása, amivel jelezni kívántuk a Liturgiai Bizottság jövőendő munkájának irányát, illetve olvasható egy tömör összefoglalás az egyházi évről is. A keresztyén egyház a Jézus Krisztusban

⁹ A megszületett tudományos egyházzenei értekezések mellett az Énekeskönyvi Bizottság tagjai is fontos tanulmányokat közöltek 2010-től kezdve. Tanulmányaikat közölte a Confessio, a Theológiai Szemle, a Collegium Doctorum, a Református Szemle, a Szolgálat, az Acta Papensia és a Magyar Egyházzene.

¹⁰ Az imádságokat Barta Zsolt lelkipásztor, pápai teológiai tanár írta.

kapott váltság és a Jézus Krisztusba vetett hit élet- és kultúraformáló kegyelmét beszéli el és éli át évről évre, amikor az egyházi esztendő körforgásában az Úr nagy tetteit, felséges dolgait hirdeti, hiszen mi magunk is megízleltük, hogy „jósa-gos az Úr.” (IPt 2,3)

A jól olvasható kottagrafikát Pálóczy Krisztina készítette, az adminisztrációs háttér-munkát Gulyásné Erdőssy Emőke végezte.

A beosztás

Az első fejezetbe kerültek a *Zsoltárok*, mint az Isten Igéjéhez legközelebb álló énekes imádságok. Ez a fejezet a genfi psalterium 150 tételével indul, amit a hazai reformációt alapvetően meghatározó zsoldárdicséretetek csoportja követ.

A *Dicséretetek* alkotják énekeskönyvünk második nagy fejezetét, egyben gerincét, mely az istentisztelethez kötődő általános témájú, az ünnepeken, ünnepi időszakokon kívül eső kezdő-, fő- és záróénekekkel kezdődik. A *Hitünk alapjai* címet kapott következő egység a két sákramentumhoz kapcsolódó énekek mellett, egyéb alapvető hitigazságokhoz és szentírási helyekhez kapcsolódó énekek gyűjtőfejezete. Az énekeskönyv legnagyobb fejezete *Az egyházi év* énekeit tartalmazza. Ez a csoportosítás hangsúlyt helyez a nagyobb ünnepek mellett az azokat körülölelő ünnepi időszakokra is. Külön említést érdemel a Jézus Krisztus megváltó munkáját középpontba helyező *Vízkereszt ideje*, valamint az utolsó, *Keresztyén reménység* című egység, melyben a temetési énekek mellé rendeztük a feltámadásra és az örök élet reménységére vonatkozó énekeket. A *Dicséretetek* záró fejezete a *Napi énekek*, mely reggeli és esti énekeken túl néhány asztali áldást is tartalmaz.

Új énekeskönyvünk harmadik fejezetében az egyéni hangú *lelki énekek* kaptak helyet. Míg a zsoldárok és dicséretetek elsősorban az istentisztelethez valók, a *Bibliaköri énekek* című harmadik fejezet a különböző közösségi csoportok alkalmain használatos énekek gyűjteménye tematikus elrendezésben, öt alcsoportban: *Könyörgés – Bizalom Istenben – Hitvallás, hála – Keresztyén élet – Áldás*.

„Az egyházi énekeskönyv funkciójánál fogva egyebek között közműveltségi dokumentum is” – írta Csomasz Tóth Kálmán 1986-ban –, és nem ritkán az éneklést megújító szándék is felismerhető bennük. A mi munkánkat is ez a kettősség határozta meg, és ennek mentén próbáltunk énekről énekre, fejezetről fejezetre lépve bölcs döntésekre jutni. Elhagytunk nem használt énekeket, megtartottunk minden ismert, használatban lévő éneket, szükség esetén igazítva azok kottaképen, szövegezésén.

Reménységünk – feladataink

Az a reménységünk, hogy okulni fog egyházunk ennek a korszaknak a vitáiból és az énekeskönyvvel kapcsolatos hiányérzetből.

Az énekcsoportokra osztott számozással – amely az énekanyag további bővítésére hív, hiszen még vannak a csoporton belül kiadó számok – azt szeretnénk

öszönözni, hogy az énekeskönyv ügyének gondozása, a használat közben megmutatkozó további alakítás ne várasson olyan hosszú ideig magára, mint ahogyan az most történt.

Az új énekeskönyv megtanításában számítunk a kántorok aktivitására és a gyülekezeti énekkarok, énekcsoportok szolgálatára.

A Szlovákiai Református Egyház már ezt az énekeskönyvet használja, reméljük, hogy a többi Kárpát-medencei részegyház is megismeri, megszereti és használatba veszi a 2021-es református énekeskönyvet.

Elkezdődött az új korálkönyv készítése és a Generális Konvent Liturgiai és Himnológiai Bizottságának feladata az új istentiszteleti rendtartás kimunkálása.

Legyen ez az új énekeskönyv Isten eszköze egyházunk és gyülekezeteink megújulásában!

Krisztus beszéde lakjék bennetek gazdagon úgy, hogy tanítsátok egymást teljes bölcsességgel, és intsetek egymást zsoltárokkal, dicséretekkel, lelki énekekkel; hálaadással énekeljétek szívetekben Istennek. Amit pedig szóltok vagy tesztek, mind az Úr Jézus nevében tegyétek, hálát adva az Atya Istennek őáltala. (Kol 3,16–17)

Fekete Károly
püspök,
az énekeskönyvet szerkesztő
bizottság elnöke

TANULMÁNYOK

FEKETE KÁROLY

Egyházzenesz és lelkipásztor értékteremtő szolgálata

ABSTRACT

The present study evaluates the current situation of Hungarian Reformed liturgy and worship. In the context of a consumer and information society, the genuineness and relevance of Reformed ecclesiastical service becomes an ever-increasing challenge for our communities. The demands coming from believers are in a continuous dialectical relationship with traditional liturgical forms. One of the possibilities for renewal in this sense lies in the reestablishment of the relationship between the minister and the cantor or choir-leader of the congregation. It is therefore necessary, the paper argues, to provide students of theology with a substantial knowledge and culture of church music and hymns. The second part of the presentation offers a few solutions to the immediate challenges facing our church communities with the intent to preserve what is best in the tradition combined with contemporary answers to the spiritual needs of believers.

1. Értékvesztő társadalmi közeg és istentiszteleti életünk

Istentiszteleti életünk döntő része ugyan gyülekezetben és templomban, vagy templomi funkciót ellátó helyen zajlik, de semmiképpen sem egy izolált térben. Egyre gyorsabb ütemben és egyre erőteljesebben hat gyülekezeti tagjainkra és a hagyományos istentiszteleti alkalmainkra a bennünket körülvevő társadalmi közeg jó néhány istentiszteleteinkkel konkuráló jelensége.

A kommunikációs hatások és technikák frontvonala igen széles és szinte mindenkit elér. Ezért is találjuk magunkat egyre többször szemben olyan elváráslistákkal az ún. „modern felfogású gyülekezeti tagjaink” szavain, biztatásán keresztül, amelyet tudva vagy öntudatlanul valamilyen társadalomban szerzett „élmény” motivál, és úgy érzi, ha ezt vagy azt az ötletet adaptálnánk az istentiszteletbe, akkor az megújulást hozhatna.

Hogy mire is gondolok, elég csak az ezredforduló társadalmának néhány „címkéjét” megemlíteni, és mint korjellemzőket ütköztetni a hagyományos istentiszteleti gyakorlattal, hogy gondolkodásra késztessek bennünket a jövő istentiszteletével kapcsolatban. Ha figyelmesen végiggondoljuk őket, akkor nemcsak az elvetendő és átvehetetlen vonások fogalmazódnak meg, hanem sürgetőbbnek érzékeljük az önkritikát, illetve a teendők érdekében a lelkipásztor és egyházzenesz összekapcsolódását, egymásra szorultságának fontosságát, hogy igyekezzünk az értékvesztés korában megőrizni és gyarapítani a ránk bízott drága kincseket. Minden „címké” egy kérdés megfogalmazására készített:

Konsum-társadalom – Fogyasztói-szolgáltató istentisztelet?

A konsum társadalomban minden megvehető, minden megszerezhető. Szaporodnak a színvonalas családi eseményeket szervező irodák, amelyek videóra kívánkozó körülmények között, hangulatos díszletek és kellékek segítségével, hangulatos szövegek és zenék elhangzása közben kínálják rendezvényeiket az élet korfordulóihoz. Ugyancsak jellemző az egyszer használatos cikkek, az eldobhatóság a konsumtársadalom világában.

Mire figyelmeztet ez bennünket? Arra, hogy egyre többször találkozunk az istentisztelettel kapcsolatban is az ilyen „fogyasztói szemlélettel”. A liturgia menetébe, az elhangzó tartalomba, a „szereposztásba és a szereplőkbe” egyre gyakrabban akarnak beleszólni a „megrendelőkként” fellépő, szolgáltató egyházat kereső atyafiak. Olykor mindezt rivalizálásos alapon gondolják, s egy korábbi élményükhöz szeretnének valami „extrát” is kérni. Hogy mindezek nem biblikusak, nem teljesíthetők református felfogás szerint, és nem férnek bele a liturgiai szabadságba, arról már nem is beszélünk.

De vajon ebben a változtatni akarásban nincs ott valami rejtett üzenet arról, hogy az istentiszteleteink nem elég vonzóak, hívogatók, és ott-tartók? Talán fogyaszthatatlanok is az avított vagy modernkedő, fölöslegesen archaizáló, túl-papos vagy túl lezser lazaság végtelensége miatt? Talán fogyaszthatatlanok a száraz, logikátlan, és dogmatizáló vagy a lerohanóan gyomorszájon evangélizáló, kenetteljes és kánaáni nyelvezet miatt? Mintha belőlünk egyszer is elég lenne, eldobhatók vagyunk, mert istentiszteletünk nem vonz és nem hívogat, hogy gyere máskor is hitben ünnepelni tanulni?!

Mire figyelmeztet ez bennünket? *Táplálóbb istentisztelet szükséges, amely újra és újra nélkülözhetetlen, amely visszahív és visszavár Isten színe elé ünnepelni.*

Információs társadalom – Mennyi a hitelessége az istentiszteletnek?

A mérhetetlen mennyiségű, változó minőségű, kétes hitelességű és kontrollálhatatlan információk világában élünk. Embert próbáló és fárasztó feladat kiválogatni egyrészt azt, hogy mik azok az *alapinformációk*, amelyek fontosak, amelyeknek át kellene szólniuk a hangzavaron, túlkiabálva a többit; másrészt mik azok a *rárakódott információk*, amik gyengítik a lényegét, lehántandók, mert csak a göngyöleg szerepét töltik be.

Az istentiszteleten elhangzó „információk”-kal sincs másként. Ha a liturgiában és az igehirdetésben csupán bújtatottan, homályosan, sok „körettel” és körülményesen van jelen az információ, az Ige, akkor elvész az istentisztelet hitelessége. Az alapinformációt semmi nem fedheti el, ezért annak átütőnek, egyértelműnek és világos megfogalmazásúnak kell lennie. Minden istentiszteleti elem, ami körülveszi, arra kell szolgáljon, hogy rárakódás, elfedés helyett a felerősítést, a rávezetést, a mindenben átszólást szolgálja. Az igehirdetést körülvevő istentiszteleti elemeknek olyan rezonanciateret kell képezniük, amelyek a kérésgma kihangzásának szolgálatában állnak.

A kétes értékű szólamok, reklámszlogenek világában a hiteles szavú istentiszteleté a jövő!

Szekularizált társadalom – Hogyan hozzuk vissza a kiszorítottá, idegenné vált Szentségest?

A szekularizációból szekularizmus lett. Vajta Vilmos már 1968-ban definiálta ezt a jelenséget:

A szekularizmus a világ ideologizálása, mely az ember feletti terrort jelenti, mivel a konkrét világot abszolúttá teszi, s ezzel pontosan azt tagadja, ami a világot világgá teszi. Az egyháziasítás tendenciájával szemben áll az elvilágiasodás tendenciája, amely az egyház totális igényével szemben a világ totális igényét hirdeti.¹

Az újkor totalitárius rendszerei éppen azért láttak ősellenséget a vallásban, mert azzal, hogy Istenhez kötötték az embert, kivonták őket az állam és a párt totális fennhatósága alól. Hasonló veszélyt jelenthet a vallás a modern »fasizmusokra«: a fogyasztásra, a közigazgatásra, a modern tudományra nézve is. A vallás kivonja az embert a másik ember szorításából. Erre akkor képes, ha alapidentitását éli meg: hátsó szándék nélkül Istenhez vezet az embereket, és innen segíti őket vissza, hogy eligazodjanak a világban. Ezért a keresztyén hitvallás szíve az Isten- és emberszeretet, mindkettő az önérdék keresése nélkül (Mk 12,28–34). ... Ez marad a keresztyén egyházak elsőrendű feladata a változó körülmények közepette: Isten embereket elhívó erejének segítségével evangéliumi lelkületű közösségeket létrehozni, amelyek egyaránt Isten- és emberközeliek.²

Szentségtelen világban élünk, amely vonzóbbnál vonzóbb formában akarja minél többekkel elhitetni, hogy a XXI. század embere számára természetes a nekünk „semmi sem szent” életfelfogás. A gyenge keresztyénség sokféle álszentsége még ösztönzi és tüzei is a szentségtelenek táborát. Csak akkor válhat a keresztyénség erőssé, ha a Szent Isten tisztító jelenlétében lefoszlik róla minden álszentség, s bejárja a megszentelődés állomásait.

Az istentisztelet útkészítés kell legyen a Szent Istenhez.

Kommunikációs társadalom – Tartható-e a monologikus istentisztelet?

A kommunikációs eszköztárazarznál széles kínálattal van jelen. Kommunikációs rendszerek működnek a globalizáció világában. Lecsökkent távolságok között élünk, s hihetetlen mértékű a dialógusgyorsaság.

A csak „szövegnyomorszerű”, egyirányú, monologizáló, a szószék magasában maradó Ige egyházaként nem csoda, ha egyre kevesebben figyelnek ránk. Isten kommunikációs csatornájaként – úgy tűnik, sokszor – berozsdásodtunk, vagy egyenesen eldugultunk.

¹ VAJTA: Amíg időnk van, 76.

² ZULEHNER: Igen a vallásra – nem az egyházra?, 18.

Az istentisztelet nem lehet a gyülekezet helyzetére érzéketlen, hanem az adott szituációban gyors és hatékony igei reakcióval válaszol.

Élménytársadalom – Száraz, kiégett, élménymentes istentisztelet?

Az élménytársadalom³ működtetője a piacgazdaság. A gyülekezeteink tagjait körbeveszik a bevásárló- és szórakoztatóközpontok, amelyek az élménytársadalom templomai. Az élménytermék-kínálat egyre nő. Ehhez finanszírozás, marketing és kreativitás járul.

Az élménytársadalomban élő híveink előtt hamar lelepleződik a mi száraz, kiégett, élménymentes istentiszteletünk. *Ahhoz, hogy ez változzon, a Szentlélek erőterére van szükségünk, amely páratlan atmoszférát tud teremteni istentiszteleteinken.*

Mire figyelmeztetnek ezek a jelenségek bennünket? Versenyezzünk velük? Elkeseredjünk miattuk?

Ha az ezredforduló társadalmának „címkeit” mint korjellemzőket áttekintjük, akkor látjuk, hogy azoknak általános „üzenetét”, működésmechanizmusát összevetve az istentiszteletre rávetülő elvárásokkal és összehasonlítva a saját istentiszteleti gyakorlatunkkal és istentisztelet-felfogásunkkal, akkor kiderül, hogy semmiképpen nem tehetünk úgy, mintha ezek nem lennének!

2. Lelkipásztor és egyházzenei kompetencia

Minden egyházi korszaknak megvannak a nehézségei, s bizonyára van még számos más ránk nehezedő gond is, de az istentiszteleteink milyenségére vonatkozó feladatokkal kapcsolatban nem tehetünk úgy, mintha azok nem lennének fontosak. Az istentisztelet ideje és tartalma az az óriási felület, amely nyilvános, amelynek alkalmával nyitva vannak az ajtóink, s bárki bejöhét, és tapasztalatokat gyűjthet hitünkről, életünkről, tanításunkról és annak külső megnyilvánulásairól.

Számomra éppen ezért széleskörű közügy, sőt egyházunk kulcskérdése, hogy istentiszteleti életét kik szervezik, vezetik, irányítják, s milyen felkészültséggel és odaszánással.

Bizony komplex probléma és bonyolult feladat megrajzolni az erre a feladatra alkalmas lelkipásztor arcvonásait. Hogy ennek bonyolultságát szemléltessem, Karl Barth-tól idézek néhány sort:

Kívánatos, hogy egy lelkipásztornak (illetve valóság ízűbb fogalmazással: Isten szolgájának) erkölcsi jellemnek kell lennie és hívő egyéniségnek, továbbá jó ízlésű és művelt embernek, merész és a jóérzés kívánalmait iránt tisztelettel viselkedő személynek, aki egyfelől megállapodott lény önmagára nézve, de ugyanakkor nyitottsággal viselgetik közvetlen és távolabbi környezetének örömei és fájdalmai tekintetében, ő a szívbeli imádkozás embere, és fegyelmezett munkás, mindenestől természetes, de éppoly lelki, jó családapa, jó állampolgár és jó hazafi, aki széles

³ Az élménytársadalom analíziséhez l. SCHULZE: Die Erlebnisgesellschaft. Kulturosoziologie der Gegenwart.

horizonttal rendelkezvén, egész valója szerint a maga korával és a maga korában él, s így saját korának leverettetéseit és reménységeit éppúgy átéli, mint az önmagáét, és aki bárhogy is viszonyuljon az idevágó kérdésekhez, úgy tud gondolkozni és szólni kortársaihoz, mint közülük egy. Képesnek és késznek kell lennie arra, hogy mindenkit szeressen, senki embertől ne féljen, és ennek megfelelő bátorságot tanúsítson. Szabadnak kell lennie és maradnia, szabadon kell döntenie és csatlakoznia, hogy fenntartás nélkül vállalhassa a jó ügyet, s magát egészen annak szentelhesse.⁴

Azt hiszem, hogy hosszú út vezet még idáig, de csak ezt a magas mércét érdemes megcélozni. A fenti Barth-idézet szerint karakterisztikus helye van a „jó ízlésű és művelt” vonásnak, vagyis idetartozik a lelkipásztor zenei műveltségének jelentősége.

Látásom szerint a lelkészképzés azzal tehet a legtöbbet a lelkipásztor zenei műveltségéért:

- ha zenei tehetséggel nem rendelkező hallgatóit nem kényszeríti billentyűk mellé,
- ha nem utáltatja meg velük törvényszerű kudarcaik miatt az egyházzent, hanem képviseli annak értékeit és élményszerűen bemutatja annak szépségét,
- ha következetesen számon kéri a teológia a teljes énekeskönyv énekanyagának ismeretét,
- ha a református istentisztelet teológiájának megtanításával és elmélyítésével biztos liturgiai érzéket alakít ki benne, amellyel egyaránt otthonosan mozog majd a hagyományos alkalmak és az új helyzetek teremtette istentiszteleti rendek átgondolt vezetése közben és teológiai akribiája nem alkuszik meg a Teremtő, Megváltó és Megszentelő Úrhoz méltatlan istentiszteleti milióval, hanem addig keresi a megoldás módját, amíg Istenhez méltó énekléshez tudja juttatni híveit,
- ha szolgálatra való felkészítése közben megjelenik a nevelési célok között az istentiszteletben betöltött szerep kompetencia határának kijelölése az isteni és az emberi irányban egyaránt.

Igenis a lelkipásztor felelősége az, hogy a közös éneklés betöltse a gyülekezeti istentiszteleten az *adoratio*-ban (imádás) és a *glorificatio*-ban (dicsőítés) a maga küldetését, segítsen megélni a közösség (*koinonia*) titkát, és mint az istentisztelet szerves alkotórésze, biztosítsa a gyülekezeti aktivitás elsődleges megnyilvánulási formáját.

A szakmai kompetenciája határaival tisztában lévő gyülekezeti lelkipásztor tud igazán felelőse és munkálója lenni a gyülekezeti alkalmak ékes rendjének, és így terjedhet ki sáfársága az egyházzene területére is. Akkor a legjobb sáfár, ha erre a területre is munkatársat választ.

Egyik megjelent előadásomban, ahol egyházunk reformációra váró torzulásait vettem számba, már korábban megfogalmaztam a következőket:

Büszkék vagyunk az egyetemes papság gondolatára, de hogyan egyeztethető össze ezzel a ma is általános gyülekezeti képlet, az ún. »Ein-Mann-system«. Ez fakadhat

⁴ BARTH: A lelkipásztorról, 214.

a halodásból: nincs alkalmas ember a lelkipásztor mellett. De adódhat a tudatos elnyomásból is: a lelkész nem is tart igényt a kínálkozó tagok bevonására, közel engedésére. Érdemes így hitoktatókat, kántorokat, diakóniai és gyülekezeti munkásokat képezni? Van-e általános fogadókészség a laikusok szolgálatára egyházunkban?⁵

A lelkészképzés közelmúltjának egyik nagy tanulsága arra ösztönöz bennünket, hogy merjük széttartani az egyházban, a gyülekezetben a tisztségeket, és ne engedjük meg létrejönni a lelkipásztori tevékenységkoncentrációt, mert a lelkipásztori totális szerep előbb-utóbb elnyom minden alulról, a gyülekezet tagjaitól jövő kezdeményezést, amellyel rövid időn belül megöli a gyülekezeti aktivitást. Amire pedig a lelkész belefárad ebbe a totális szerepbe, addigra magányossága is totálissá válik. A gyülekezeti team-munka egyik meghatározó alakjává kell válnia újra a kántornak, aki teológiai szempontból lehet, hogy laikus, de a maga szolgálati területén képzettséggel rendelkező szakember. Ezt felismerve, a lelkipásztornak kötelessége küzdeni gyülekezetében, egyházában az egyházzenei dilettantizmus ellen.

A lelkipásztor istentiszteleti felelőssége ezzel nem csökken, de a megvalósítás és a kivitelezés terhe így nem csak az ő vállát nyomja. Ehhez a szemléletváltáshoz a lelkipásztor zenei műveltségének megteremtése szükséges.

3. Az egyházzene – a lelkipásztor szakmai felkészültségének része

Úgy is mondhatnánk, hogy a lelkipásztor zenei műveltségének legközvetlenebb jelentősége a gyakorlati teológiai szaktárgyak vonatkozásában van, mert zenei műveltségét a gyakorlati lelkipásztorkodás szolgálatába tudja állítani. Egyházzenei tudása és egyházzenei rálátása segíti igehirdetését, katechetikai munkáját, lelkigondozói tevékenységét, gyülekezetépítő igyekezetét és liturgusi feladatainak betöltését.

Éppen azért a lelkipásztori felkészítés alatt az egyházi ének órák tananyaga a Zsinat által használatra rendelt Énekeskönyv, amelynek énekeit a zenei ismeretek koncentrikusan táguló köreihez igazítva tanulja meg. Az egyházi ének órákon kell – a középiskolai énektanítás tragikus hátrányát pótolva – elérni azt az alapvető relatív szolmizációs szintet, amelynek segítségével biztos énektudásra tehet szert a teológiai hallgató.⁶ Luther mondása megszívlelendő, amit az *Asztali beszéletek* egyikében mondott: „A muzsikát igen fontos megtartani az iskolákban. Egy tanító-mester tudjon énekelni, máskülönben nem becülöm. Fialat teológusok sem valók

⁵ FEKETE: Mit jelent ma a reformáció népéhez tartozni?, 6.

⁶ Az egyházi ének tantárgy oktatása során el kell érni, hogy a gyülekezeti énekeskönyv anyaga mellett jártas legyen a hallgató az egyházunkban használt hittankönyvek gyermek- és ifjúsági énekeinek ismeretében is, amelyek a katechetikai munkában nélkülözhetetlenek. Ezzel kapcsolatban érzékennyé kell tenni a leendő lelkipásztort az új énekek zenei, irodalmi és esztétikai értékének mérlegelésére és a teológiai tantisztaság megállapításának kötelezettségére fel kell hívni a figyelmét. Ugyanakkor sort kell keríteni az énektanítás alapvető didaktikai és metodikai ismeretének átadására, hogy a hallgatók megismerjék a gyermekek, ifjak és felnőttek közötti énektanítás elvi követelményeit és gyakorlati fogásait.

a prédikátorságra, csak akkor, ha előbb az iskolában tanulták és gyakorolták az éneklést.⁷

Mivel a lelkipásztor liturgikus szolgálatának fontos területe, igehirdetésének szer- ves kiegészítője és megkoronázója a helyén mondott ének, ezért református énekes- könyvünk teljes énekanyagának ismerete nélkülözhetetlen a számára. Ezért kitűnő- en kell ismernie az énekeskönyvet tartalmilag, formailag, teológiailag és zeneileg egyaránt.

A liturgikaoktatás segíthet erősíteni a keresztyén identitást és rávezethet, szemé- lyes tapasztalattá téve az istentisztelet jó ízét. Ugyancsak sokat segíthet ez a tárgy abban, hogy a teológus közösség liturgikus műhellyé váljon, és keresse az új isten- tisztelt-típusok kialakítását. Ennek alapját a liturgiai érzékre nevelés adhatja.

Általános cél az egyházzene iránti igényesség felkeltése, amely ráébreszti arra a leendő lelkipásztort, hogy a rábízott gyülekezet templomának hangszere szimboli- kus, művészeti, esztétikai, ipartörténeti és gazdasági érték, amelynek megszólalása és megszólaltatása méltó kell legyen annak liturgiai rendeltetéséhez.

4. Az egyházzene – a lelkipásztor általános műveltségének és teológiai felkészültségének része

A lelkipásztori munka sokféleképpen megspórolt mozzanata a meditáció. A seké- lyes életfolytatás, a spirituális közepszerűség, a kiüresedés és kiegészés egyik ellen- szere az elmélyülést szolgáló zene. A lelkipásztor saját feltöltekése érdekében a komolyan átküzdött meditációval léphet fel a felszínesség, az unalom és a kö- zöny ellen. Fel kell számolnunk purista szemléletünket, sivár sablonjainkat. Be kell vetnünk mindent az ingerszegénység és gondolatlanság ellen, a motiválttá tétel érdekében. Nem szégyen rátalálni és támaszkodni a „mankókra”, a szó, a zene, a kép világára, hogy teret engedjünk a szabad asszociációknak.

Különösen jelentős lehet a zenei meditáció a minden évben visszatérő üdvtör- téneti ünnepek előtt és alatt, amikor nagy számú az igehirdetési alkalom, és ne- hezebben találunk rá elmélyülés nélkül az üzenetre, ilyenkor az ünnepekörök mé- lyebb megragadásának eszköze lehet a zene. Ekkor egy alkalmas zene aranyat ér! Az egyházzene mint lelki táplálék és lelki élmény is jelentős a lelkipásztor számá- ra, amely belső lelki tartását, lelki erejét és teherbírását fokozza. Luther vallomása: „A zene sokszor felgerjesztett és megmozgatott, hogy kedvem legyen prédikálni.”

Az egyházzenei anyanyelv, mint „kötőszövet” működhet. A lelkészképzésben megjelenő liturgikaoktatás aktuális jelentőségű feladatra kell, hogy készítse az új nemzedéket, hiszen a liturgia gyakorlása és az egyházi identitás mértéke össze- függ. Manfred Josuttis hívja fel a figyelmet arra, hogy a liturgia megismertetése, begyakoroltatása, életelemmé válása igen fontos pedagógiai feladatot ró lelkészre, kántorra és katechétára egyaránt. A liturgikus mentalitás formálását már gyermek- korban el kell kezdeni, hiszen a liturgiában olyan magatartásszekvenciáról van szó, amelyet természetes, már-már ösztönös cselekvéssé formálva valóban a fel-

7 LUTHER: Asztali beszélgetések, 175.

növő ember sajátja lehet.⁸ „Az identitáskeresés és az újrafogalmazás motivációi között egyértelműen megfigyelhető egy egyházon belüli és annak falain kívüli hármas éhség: éhség a transzcendencia iránt, éhség a misztika után, éhség a közösség iránt.”⁹

A zene az antropocentrizmussal és az individualizmussal szemben emlékeztet a liturgia objektív tartalmára. A teológiai felkészült, átfogó tudású, építő kritikát gyakorló lelkipásztor a kívánatos, aki szabadon és bátran képviselje:

- a készültségét spontaneitásnak, a Lélek szabadságának nevezni, az egyenlő a pneumatológia megcsúfolásával;
- világosan kell látnia, hogy az uniformizálásmánia és a rendtelenség két végletes pólus, éppen ezért készül az átgondolt liturgiareformra, amelyben egymásra talál igehirdetés és úrvacsora, a kálvini örökség, a hazai liturgiai kincs és az ökumenikus törekvés;
- tisztában van azzal, hogy egyházpolitikai szándék és akarat – az egyháztörténet tanúsága szerint – nem lehet célravezető liturgiaalakító tényező;
- minden vonalon kifejezi – az egyházzene vonalán is – a szakértők tiszteletét és megbecsülését;
- a gyülekezeti érdekeket tiszteletben tartó lelkipásztorként kántorbarát, orgonista-tisztelő gyülekezetvezetést valósít meg.¹⁰

Luther szerint a zene hármas funkciójú: megmozgat (*movere*), vagyis kimozdít a holtpontról, kiemel a rossz állapotból, gyönyörködtet (*delectare*) és tanít (*docere*), mivel a zenében rend uralkodik. Mire taníthatja a zene az igehirdetés gondját alkalomról alkalomra felvállaló lelkipásztort? Lássunk néhány példát, amivel a zene átvitt értelemben impulzusokat adhat, sajátos módon „taníthat”. Tanít például forma-érzékre, gondolati-érzelmi-formai ellenpontozásra, arányokra, a témavándorlás lehetőségeire, a variációk gazdagságára, improvizációs készségeire, a szabad és kötött részek komplementaritására, analógiákat kelt, segíti a vallásos gondolatársítást, figyelmeztet emocionális szükségleteinkre, fejleszti az ízlést, eszköze az ökumenikus kommunikációnak, empátiajavító, mert segít a ráhangolódni tudásban, növeli az érzékenységet. Támasza lehet a zenei nevelés a lelkipásztori értékorientáltság megélésének, hogy ne essünk bele a zenei mindenevés vagy a zenei alultápláltság csapdájába, és alakuljon ki a tudatos giccsfelismerési és a sznobizmustól távol tartó képesség.

A fent elmondottaktól egyházunk belső közérzete is javulna, ezért biztatásként hadd idézzem fel az alaptételt, amelyet nem tudok elégszer aláhúzni: *Egy beszo- rított állapot lelkészképzését és lelkipásztorképét nem lehet a mai, sok mindenben*

8 JOSUTTIS: Der Weg in das Leben; DOBSZAY: Jegyzetek a liturgiához – Gyermekliturgia?, 8.

9 HAFENSCHER: A keresztény istentisztelet, 10.

10 Ezen elvek képviselőéhez egy új mentalitású lelkésznevezédeknek és egy új stílusú egyházi középvezetésnek a felnövése kell. Ha ez sikerül, akkor lehet kiépíteni a református egyházmegyékben a természetes topográfia és egyháztársadalmi-egyházszociológiai adottságoknak megfelelően azokat az egyházzenei centrumokat, amelyeknek lesz kisugárzásuk a környék gyülekezeteire, sőt a vidék kulturális életére. A lelkipásztor általános műveltsége úgy is része felkészültségének, hogy a zenetörténet és a zeneművek mint igehirdetési illusztrációs anyagok is szóba jöhetnek. A zene érzékenyebb tesz a szakrális stílusára.

megváltozott egyháztársadalmi helyzetben idealizálni. Mernünk kell levonni a konzekvenciát, át kell örökíteni azt, ami maradandó, s mernünk kell kitalálni, megteremteni az új lelkipásztorképet, amelyben karakterisztikus helye van a „jó ízlésű és művelt” vonásoknak, és ebben nélkülözhetetlen helye van az egyházzenenek.

Az egyház számára igen komoly jelentősége van annak, hogy komoly képzettségű egyházzeneszerek jelenjenek meg a színvonalas képzések nyomán.

Nagy károkat okozott az olykor az egyházon belül is tapasztalható szemléletbeli megzavarodás: az egyházzene lekicsinylése, feladatának félreértése, az értékek iránti közömbösség. Ennek gyakorlati következménye nem egyszer a zenei szakemberek megbecsülésének hiánya.

5. Egyházzenesz és lelkipásztor néhány közös feladata

5.1. Egyházzenesz és lelkipásztor eredményesebben szállhat szembe a református egyházban még mindig általános „Ein-Mann-system” képletével.

„Ein-Mann-system” – azaz mindent a lelkész tud, és mindent maga is csinál a gyülekezetben.

A szakmai kompetenciája határaival tisztában lévő gyülekezeti lelkipásztor tud igazán felelőse és munkálója lenni a gyülekezeti alkalmak ékes rendjének, és így terjedhet ki sáfársága az egyházzene területére is. Akkor a legjobb sáfár, ha erre a területre is szakképzett, felkészült munkatársat választ.

A lelkipásztor istentiszteleti felelőssége ezzel nem csökken, de a megvalósítás és a kivitelezés terhe így nem csak az ő vállát nyomja.

5.2. Egyházzenesz és lelkipásztor eredményesebben szállhat szembe az egészséges spiritualításra nevelésért (minden korosztályban, különösen az ifjúság körében).

Mi vesz körül bennünket? Mit szívunk folyamatosan magunkba a mai magyar társadalomból? A lazaság szemléletét, masszív igénytelenséget, lelketlen durvaságot, sziruposan slágerízű érzélgést, újgazdag sekélyességet, video-idiotizmust, csekélyke olvasmányélményeket, minimális művészetismeretet, sokoldalú fantáziátlanságot, érzelmi blokkoltságot, általános unalmat, munkát kiváltó becstelenséget vagy munkakerülést, a könnyebb utak előnyben részesítését, stb. Bizony komplex nyomorúsághalmaz ez, ami szinte megtisztíthatatlan kásahegyet jelent az új nemzedék lelki nevelésére nézve.

Christian Möller gyülekezetépítésről írt egyik könyvének egyik fejezetcíme ez: *Kiáltás lelkiség után:*

Meg vagyok győződve arról – vallja –, hogy a lelkiség utáni kiáltásban – bármennyire halovány legyen is az, nemcsak hogy igény, hanem igazi szükséglet is kife-

jezésre jut, amiben ma különösen sok fiatal szenved. Érzik, hogy egy fogyasztói szemléletű, mindig anyagiasabbá váló világ egyre jobban eltávolodik a láthatatlan világtól, ami a dolgok mögött rejtőzik, és ami egyre megközelíthetlenebb lesz.¹¹

A zene segíthet rátalálni egy más útra, amely az értékek Ura felé visz.

5.3. Egyházzene és lelkipásztor eredményesebben szállhat szembe a református istentisztelet csodadeficitjével, amely spirituális kiszikkadással fenyeget.

A felvilágosodás utáni protestantizmus, a maga észszerűsítő természetével csorbította a csodahitét, elvette a vallás vigasz jellegét. A reformáció korában a Heidelbergi Káté 1. kérdés-felelete még világosan megfogalmazta, hogy kicsoda a mi egyetlen vigasztalásunk életünkben és halálunkban, s a krisztológiai Szentháromságtant tükröző válaszában rámutatott arra a csodasorozatra, hogy Isten mit meg nem tett értünk, hogy tulajdonjogát kinyilvánítsa felettünk. A reformáció úgy mutatta be az Élő Istent, mint a csodálatos lehetőségek Urát és birtokosát, aki tetteivel segít felismerni övéinek, hogy az embernél hatalmasabb erővel szemben Isten nem kapitulál. Isten felette áll a földi-emberi törvényszerűségeknek, s ezért viselhető az emberre nehezedő új és új veszélyeket hozó jövő.

A reformációtól távolodó korszakok nagykorúvá tették a csodában hívő és csodával együtt élő embert. A belopakodó racionalizmus megfosztotta a felnőttet attól a boldog képzeletvilágtól, amely a gyermek sajátja, s amely szerint nincs képtelenség, nincs érthetetlen, nincs lehetetlen, mert a csoda természetesen létezik. Az észszerűsített istentisztelet és az észszerűsített hit spirituális kiszikkadást eredményezett. Ezért égetően szükséges a lelki töltést visszanyernie istentiszteleteinknek. Ebben új és jelentős szerepet kell kapnia az egyházzenenek is.

5.4. Egyházzene és lelkipásztor eredményesebben szállhat szembe a református istentisztelet visszanyesett művészetigényével, amely menlevelet adhat az esetleges igénytelenségre.

A lekopaszított református templom nem lett alkalmasabb térré az áhítat felkeltésére. Nem sűt mindegyikről, hogy ez egy különleges hely, amely azt sugallná, hogy ebből a szakrális térből a külső világ ki van rekesztve. Az elhalóan hiányos vagy hamis orgonaszó is riasztó. Aztán sokszor készen van a mentegetőzés: „ennyire telik...”, „jó az, hiszen falun vagyunk...”. A mennyei istentiszteletbe való bekapcsolódás földi helyszíne nem lehet akármilyen... Az esztétikai igénytelenségre tilos ráhúzni a kifogást, hogy „mi puritán szemléletűek vagyunk”, mert az egyháztörténet puritán korszakában a nemes egyszerűség pompás templomokat, művészi

¹¹ MÖLLER: „Ha az Úr nem építi a házat...”, 69kk.

orgonákat, igényes templombelsőket hagyott hátra. A puritánok még tudták: Isten igényességét éppen azzal szolgálják, ha mindent megtesznek az istentisztelet igényességéért. Ezt az oly értékes puritán szemléletet kár eltorzítva és csökevényesítve alkalmazni. Az egyszerűség nemhogy kizárja, hanem vonzza az igényességet. Ebben helye kell legyen az igényes egyházzenenek is.

5.5. Egyházzenesz és lelkipásztor eredményesebben szállhat síkra a református istentisztelet felszabadító, feloldozást közlő jellegéért, amely a bűnbocsánat meghirdetését jobban hangsúlyozza.

A reformáció sajátosan felerősítette az egyházi-vallási szigorot. A kálvinizmuskutató Max Weber is megállapította többek között azt, hogy „az egész életmódot [...] végtelenül terhes és komolyan vett szabályok béklyójába” szorította a protestantizmus. A Kálvin által képviselt szigor kiterjedt az egész életvitelre, a hétköznapiakra éppúgy, mint az ünnepnapokra. Megszűnt az érzelmileg hangsúlyozott bűntudat időszakos lezárulásának eszköze, a gyónás (Max Weber). A feloldozásigény, a kegyelemhirdetés igénye életfontosságú a mi gyülekezeti tagjainknak, ami nem válhat esetlegessé, hanem állandó istentiszteleti elemmé kell tenni. De mellette éppen az énekekben és a zenei elemekben kell megszólaljon az érzelmi felszabadultságra hívás és megnyugtatás.

5.6. Egyházzenesz és lelkipásztor eredményesebben szállhat szembe a református istentisztelet rítusmentességével, amely azért nem eredményezhet medertelenséget.

A rítus az a fajta áhítat, melyet érzékszerveink együttes hatásában élünk át. A protestáns ember az Isten dicsőítése, a közös ima és ének mellett vallásos eligazításért kezdett járni a templomba. A XIX–XX. század fordulójára a templom osztályteremmé változott, s az istentisztelet a hasznos ismeretek elsajátításának helyévé lett. Valami megint elveszett az istentisztelet lényegéből, pedig az ember belső és legmélyebb szüksége a Szent Istennel való találkozás átélése. A megkülönböztetés a hétköznapiaktól, a mindennapoktól, a profántól. A transzcendencia megélése jelenti a különlegest, egyfajta kollektív ki- (vagy be-) kapcsolódást. Isten közelében, a közös áhítatban felülkerekedhetünk önmagunkon és szorongásainkon. A közös ima, ének, a szertartás, a látvány ünnepélyessége és szépsége együttesen idézik elő azt az áhítatot, amely ezeken keresztül elősegíti az egyéni, szubjektív beleélést is. A racionális indíttatású, újabb kori református istentisztelet megfosztotta híveit az ilyen kollektív élménytől, amely megszabadít saját kételyeinktől.

Manfred Josuttis¹² úgy foglalkozik a liturgia jelentőségével, hogy felhívja a rítusok fontosságára a figyelmet. Josuttis szerint az istentisztelet jelentősége abban van, hogy kivezet a társadalomból a Szentséges világába. Megállapítja, hogy a protestáns

¹² JOSUTTIS: Die Einführung in das Leben, 85–101.

istentisztelet nagy hátránya, hogy túlságosan racionalista, pontosan szabályozott, semmi váratlan nem történhet benne. Előnye azonban, hogy nincs helye benne sem az Istennel szembeni mágiának, sem az emberekkel szembeni manipulációnak. Ugyanakkor a protestáns istentisztelet szimbolikusan szegény. A zene szimbólumrendszere sokat javíthat ezen a helyzeten.

Ünnepet tanulni és ünnepelni tanulni: hirdeti a közelmúlt – főként – német liturgikai szakirodalma.

Isten és ember találkozásának kerete az istentisztelet, ahol nem manipulált élmény-istentisztelet zajlik, nem isteni színjáték, hanem a Szent behatolása az ember világába. A TÖBB győzelme, a NAGYOBB, az EGÉSZEN MÁS, az IGÉNYEKET TÁMASZTÓ, rám is számító Isten térdre kényszerítő magasztossága. Micsoda istentisztelet és micsoda találkozás az ilyen!

Ezért a célért mindenképpen érdemes összefogni egyházzenészeknek és lelkipásztornak, hogy értékteremtő szolgálatukat minden körülmények között Isten nagyobb dicsőségére végezzék!

Felhasznált irodalom

- BARTH, K.: A lelkipásztorról (Le ministère du pasteur, közli: Tőkés István), in *Református Szemle* 69 (1976/3), 214.
- CSEPREGI, Z. (szerk.): *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*, Budapest, Luther Kiadó, 2014.
- DOBSZAY, L.: Jegyzetek a liturgiához – Gyermekliturgia?, in *Új Ember* 53/43 (1997. október 26.), 8.
- FEKETE, K.: *Mit jelent ma a reformáció népéhez tartozni? in Keresztyén nevelés* (1997/7), 4–6.
- HAFENSCHER, K.: *A keresztyén istentisztelet* (Egyházzenei Füzetek I/7), Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyházzenei Tanszéke – Magyar Egyházzenei Társaság, 1999.
- JOSUTTIS, M.: *Der Weg in das Leben. Eine Einführung in den Gottesdienst auf verhaltenswissenschaftlicher Grundlage*, Gütersloh, Kaiser Verlag, 1993.
- JOSUTTIS, M.: *Die Einführung in das Leben. Pastoraltheologie zwischen Phänomenologie und Spiritualität*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2004.
- MÖLLER, Ch.: „Ha az Úr nem építi a házat...”. *Levelek presbitereknek a gyülekezet-építésről*, Miskolc, Lux Kiadó, 2002.
- SCHULZE, G.: *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*, Frankfurt/M–New York, Campus Verlag, 1993.
- VAJTA, V.: *Amíg időnk van*, Basel–Budapest, EPMSz, 1998.
- ZULEHNER, P. M.: Igen a vallásra – nem az egyházra? Az egyház a holnap multikulturális társadalmában, in Kock, M.: *Az egyház a 21. században*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2004, 9–33.

FEKETE CSABA

Új énekeskönyvünk és a genfi zsoltárok

ABSTRACT

Since 1607 the Genevan Psalter translated by A. Szenci Molnár has been part of the Hungarian Reformed Hymnal, and also appeared in the editions of the Hungarian Bible up to 1805. Other paraphrases of the Psalms from the 16th and 17th centuries also formed an integral part of the Reformed church service. However, there are obsolete words in the old rhyming to be changed now for contemporary usage. Similarly, overlong Psalms are to be shortened. To fulfil these requirements, the new edition followed mostly the editions of 1948, and introduced new changes. The present study has shown the way in examples for further corrections.

Megverselt, rímes zsoltárok és prózazsoltárok kezdettől fogva hozzátartoztak a protestáns és református énekeskönyvekhez. A rímes-strófikus zsoltárok nemzetközileg elterjedt megoldása a református Genf városához kötődik. Ennek Szenci Molnár Albert általi magyar átköltése 1608-tól 1805-ig állandóan megjelent a magyar Biblia kiadásaihoz csatoltan, ugyanakkor a gyülekezeti énekeskönyvnek is elhagyhatatlan tartozéka volt.¹ Nincs ez másként új énekeskönyvünkkel sem. Ennek hátterét és egy éve napvilágot látott néhány megoldását szerdi ujjhegyre az itt következő áttekintés.

Százötven?

Legyen-e része énekeskönyvünknek a százötven zsoltár, amint volt ez 1608-tól folyamatosan, vagy csupán valamennyi zsoltárt válogassunk, mint például a kolozsvári énekeskönyv 1837-től 1996-ig? Vagy akár evangélikus testvéreink példája szerint, akinél szintén része volt a százötven zsoltár a közösen használt vagy nagyon hasonlóan szerkesztett énekeskönyveknek a 19. századig, de azóta, és napjainkban is csupán szerény válogatás jelent meg a genfi zsoltárokból az 1982 óta használt gyülekezeti énekeskönyvben, az is meg rövidítve és többször megkérdőjelezhető átírásban.²

Mindkét nézetnek voltak és vannak pártolói. Sőt, megfogalmazódtak egészen szélsőséges kívánalmak is. Mikor elődeink szerkesztették az 1948-as énekeskönyvet,

¹ Néhány munkára hivatkozom csupán a legfontosabb szakirodalomból, főleg a korábbi énekeskönyvek összegzett adataival kapcsolatban, amelyekben további hivatkozások találhatóak. Először is arra a munkára, amelyik mára szinte klasszikusnak számít: H. HUBERT: A régi magyar gyülekezeti ének.

² Szám szerint a 8, 25, 42, 65, 90, 134. Az eredetivel hasonlítóhoz és az átdolgozáshoz vö. A. MOLNÁR: Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai a mai magyar evangélikus énekeskönyvben, 269–285.

szintén voltak olyanok, akik a teljes gyűjteményt, azaz minden strófát változatlanul megőriztek volna. Árokháty Béla (1890–1942) református lelkész és orgonaművész, sógorával, a nagy hatású pedagógus, egyetemi tanár Karácsony Sándorral (1890–1952) szerkesztve ezt valósította meg Délvidék énekeskönyvében (Szabadka, 1939), tanítványaik is így foglaltak állást. Őket *szenczisták* néven emlegette Csomasz Tóth Kálmán, aki más nézeteket vallott. 1948-ban „az 1939-ben megjelent jugoszláviai református énekeskönyv értékes tanulságait és jórészt pozitív ösztönzéseit elfogadva” támaszkodott Délvidék énekeskönyvére, de az 1948-as énekeskönyv névtelenül megjelent előszavában Árokháty nevét nem említette meg.³ Többen mások ismételték nekiláttak az örökség átdolgozásának. Ennek részben az 1921-es, Baltazár-féle énekeskönyvvel való széles körű elégedetlenség volt az oka, de másfelől tovább élt az a racionalista felfogás is, amely nem hiányzott az 1877 utáni törekvésekből sem, hogy az örökölt zsolttárkönyv helyett újabb korba illő megrostálásnak, teljes újraköltésnek van ideje. Például említsük az átköltők sorából Pálóczi Czinke István (1855–1942) felvidéki püspököt,⁴ Dusza Béla (1890–1951) belmissziós lelkészt, a Bethánia Szövetség tagját és Soós László (1924–2017) szintén több helyen, a Skót missziónál is szolgáló lelkészt, gyorsírót, majd a halála előtti évekig zsinati jegyzőt.⁵ Egyikük Szenci Molnárt átíró kísérlete sem gyökerezett meg, nem volt tartós vagy átütő hatású. Az ilyen kísérletek részleteinek felkutatására, és a tanulságok kritikai összegzésére eddig senki nem vállalkozott.

Voltak aztán mások, akik egyenesen az eredményes misszió vagy az új énekek elterjedése akadályának tekintették Szenci Molnár zsolttárait, elhárításként csak válogatott zsolttárok válogatott verseit túrték volna meg. Ezek a nézetek vagy felszólalásban, vagy bizottsági vitákban hangzottak el, írásba foglalásuk és összegzésük szintén elmaradt, és nem is egykönnyen volna megoldható.⁶ Mindig vannak olyanok is, akik sokallják, hogy milyen lassan készült el énekeskönyvünk, mikor az 1996-os alig két év alatt megjelent. Nos, a cseh testvéreké tizenhét évig készült, megjelenését 2019-re remélték. Éppen 2022 pünkösdjén mutatták be új énekeskönyvüket. Eddig náluk is állandó része volt az énekeskönyvnek a 150 genfi zsolttár, de ők erről lemondtak.

Minta és többlet

Szétágazó nézetek és előzmények után mit tehetett, mit tett új énekeskönyvünk? Követte nagy vonalakban az 1948-as megoldást, tehát különösen a hosszabb zsolttárok tekintélyes részét elhagyta, és ezt nem is jelölte. Alább ezt értelmezzük. Másrészt további módosításokat, változtatásokat végzett, ezek legfontosabb, vagy

3 További tájékozódásra vö. BÓDISS (szerk.): Hagyomány és haladás. Munkássága új áttekintésére fölvetődött már korábban konferencia szervezése, de a járvány miatt ez is elodázódott.

4 PÁLÓCZI CZINKE: A zsolttárok.

5 Nem ismeretes, hogy hagyatéka tartalmaz-e további adatokat, és hol található.

6 Magánvélekedések és hozzászólások utólagos írásba foglalása nem gyakori, ilyen összegzést sem ismerünk. Ezen túl, ha nyomuk van is ilyen véleményeknek hagyatékban vagy levelezésben, és sikerül rájuk bukkannunk, szerzői jogvédelem alatt állnak, az illetők leszámazottainak és jogutódainak hozzájárulása nélkül sem nem kutathatók, sem nem közölhetők.

jobban körvonalazható jellemzői szintén alább következnek. Előbb azonban nem szabad hallgatnunk arról a többletről, ahogyan megítéli a zsoltárok jelentőségét az énekeskönyv, nem csupán tájékoztató előszóban, hanem fajsúlyos függelékben. Tette ezt annak ellenére, hogy a zsoltározás és keresztyénség témája, istentisztelet és a Biblia zsoltárjainak folyamatos éneklése nálunk az utóbbi évtizedekben nem általános vagy napi gyakorlat, és csak részben valósul meg a közeli jövőben is, mást hiába várnánk. Ahhoz nem elegendők az évfordulók és emlékező rendezvények. Éneklő egyház avatja átformáló erővé a megújult énekeskönyvet. A megújult irányvonalat jól mutatják énekeskönyvünk többletei, ezt méltatnunk kell, most azonban a genfi zsoltárok kérdéskörére összpontosítva.

Vannak zsoltárjajánlások az egyházi év ünnepeinél is, de van külön tárgymutató is a genfi zsoltárokhoz (1002–1004, lap). Ugyanilyen megoldás nem volt szokásos eddig, de van előzménye a 17. századi kiadások óta, rövidebb vagy hosszabb ajánlás egyes élethelyzetekre. Adódik ebből a kérdés, hogy akkor a genfi zsoltárok éneklése, kegyességi és szertartási használata kálvini példát követ-e? Határozott nemmel kell válaszolnunk. Ennek közvetlen oka az, hogy Szenci Molnár kora és környezete más volt, ő a későbbi német változatot és Pfalz (avagy a Palatinatus) református fejedelemségének kiadásait követte, az ottani protestáns egyetemek teológiai nézeteit sajátította el. Másik oka a hazai történelem. Ebbe ágyazódott a hazai reformáció szertartásának kialakulása. Azaz beleilleszkedett a reformáció előtti liturgikus (megmagyarosodott latin) örökségbe. Ennek rendjében végezték a gyakorlatban eltanult szertartást nagyjából két évszázadon át. Mindennél jobban mutatja ezt a helyzetet, hogy a genfi zsolteáréneklési rendje csak 2003-ban jelent meg hazánkban először, Kálvin énekeskönyvi előszavának szintén ekkor ismerhettük meg magyarul a teljes szövegét Bólya József kiadásában.⁷ Egyszólamú (4°), és Goudimel harmóniáival kiadott négyzólamú kiadásában (2°) a szokásos mutatókon túl vannak nyelvi, értelmezési kérdésekben eligazító lábjegyzetek, szójegyzék, bibliai személynevek és földrajzi nevek magyarázata, a dallamok értelmezése és közlésének megokolása. A korábbi századok folyamán ilyesmikkel prédikátoraink, majd teológusaink és tanáraink nem foglalkoztak. Bólya kiadásának értékei ellenére mégsem beszélhetünk szélesebb körű elterjedéséről.

Van-e és volt-e nálunk rendje a zsoltárok éneklésének? Nem volt, nincs ma sem. Puritánjaink áldásos működéséhez járult, hogy az alkalmi textusválasztás vált általánossá, a rögtönzött imádsággal együtt, és a hagyományos formák mellözése. Éneket a prédikáció témájához választott eleinte a kántor, később ez igen kevés kivétellel a prédikátor joga volt. Ma valamilyen rendet sokan látnak szükségesnek, a bibliaolvasó kalauz rendje nem elrendelt, de mégis sokan így nevezik és követik. Ez *lectio selecta*, kapcsolódik a napi bibliaolvasáshoz. Ajánlott énekek is vannak mellettük, ezeket viszont nem tükrözi a vasárnapi énekválasztás szinte sehol. Sablonos volt mostanáig az úrvacsorai énekek rendje is, elkezdjük, és a következővel folytatjuk, ha kell még, mert nem fejeződött be az úrvacsorázás.

Igaz a korábbi századokra az is, hogy a tanító prédikálás túlsúlya nem kedvezett a liturgiának, benne a zsoltárok és más elemek fennmaradásának sem. Nem hiá-

⁷ BÓLYA J.—BEDE A.—JENEY Z. (szerk.): *Psalterium Ungaricum*. GOUDIMEL: Zsoltárok, Négyzólamú kórusok a genfi zsoltárok dallamaira.

nyoztak mégsem az énekeszédben elhangzott, sem pedig a magyaros verssorokban megfogalmazott zsoltárok. Egyes puritánok törekvése eltért ettől, de ők sem tudták úgy megváltoztatni a felfogást, hogy valaha is *kizárólag genfi zsoltárok* szóltak volna gyülekezeteink istentiszteletén és a magános vagy otthoni áhítatokon. Ellenben a genfi zsoltárok egyre növekedő elfogadottsága olyan következménnyel is járt, hogy a 18–19. században keletkezett hazai énekek igen nagy hányada a genfi zsoltárok dallamára készült, nem ritkán olyan zsoltárokéra, amelyeket manapság a gyülekezetek többsége egyáltalán nem ismer. Ezek áttekintése távolabbra vinne, itt elégedjünk meg Losontzi Hányoki István (1704? 1709?–1780) említésével,⁸ akinek igen jellegzetes műve, többször is megjelent, és zsoltárdallamra született, eleinte a kolozsvári énekeskönyvbe belefoglalva, majd elhagyva, ez az *Éneklésben tanító mester, azaz: a keresztyén hitnek főágazatait magokban foglalt idvességés énekek*. Pozsony, 1754.

Most azonban vessünk egy pillantást az istenes énekek sorában képviselt más-fajta strófikus zsoltárokra is, mert ezek szintén benne voltak a református gyülekezeti énekeskönyvben, és ezek legjava megmaradt új énekeskönyvünkben.

Másképpen is zsoltározhatunk

Magyar református egyházunk történetében, és az istentiszteleti éneklésben is különleges jelentősége van a genfi zsoltároknak, de nincs kizárólagos helye, ahogyan volt a francia kálvinistáknál. Mutatja azonnal új énekeskönyvünkben, hogy zsoltárdicsérek sorozata követi közvetlenül a százötven genfi zsoltárt (151–197). Korábbi énekeskönyvünk nyomán, újabb adalékokkal ragaszkodik a 16–17. századi istenes énekek őrzéséhez. Köztük van azonban Kádár Ferenc újabb szerzése is, a 15. zsoltár nyomán költött parafrázisa (152). Majd pedig az énekeskönyv utolsó részében, a *Bibliaköri énekek* (711–846) között is van a Kerekes Károly (1918–2009) ciszterci szerzetes nevével fémjelzett népdalzsoltárokból hat, illetve a Kaláka együttes bibliai dal-sorozata által terjesztett zsoltárparafrázisokból három. Ezekről is szót kell ejtenünk.

Nem úgy történt, amint Szenci Molnár Albert törekvése volt, tehát a teljes bibliai tartalom megverselése nem célja a régi magyar istenes énekek szerzőinek. Egyes részleteket hangsúlyosan kiemelnek, és ezeket a hazai életben értelmezik, például a török vész meg az ellenreformációs üldöztetések közepette, a zsoltárok vigasztaló, dicsérő, könyörgő vagy bűnbánó funkcióját. Keletkezésükről legtöbbször nagyon keveset, vagy éppen semmit nem tudunk. Hozzájárultak a zsoltári énekek, mint igazán énekelt imádságok a történelmi helyzetben az istenes élet, erkölcsi norma számonkéréséhez, és a sok szenvedés elviseléséhez. Meghaladnak sok később keletkezett éneket. Ameddig nem hivatalosan szerkesztették a gyülekezet énekeskönyvét, hanem azok mintegy maguktól keletkeztek, a szerte a hazában használt és előbb szóban meg kéziratosan terjedő énekekből alakultak az egyre gyarapodó gyűjtemények.

⁸ L. róla bővebben: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/1-940D4/losontzi-hanyoki-istvan-961FD/> (utolsó megtekintés: 2022. 10. 20.).

Más fajtájúak az énekeskönyvünkben most máshová, a bibliakörök használatára alkalmasnak ítélt és oda sorolt zsoltári énekek. Közöttük értékes kezdeményezés, de nem aratott sikert a legtöbb népdalzsoltár a dallam és nyelvezet miatt. A névtelenségbe burkolódzó szerzetesi csoport megoldása ellen az az egyik ellenvetés, hogy igazából nem az egykor ismert, illetve szórványosan még ma is énekelt népdalokra ráhúzott megoldás az igazi, a századokon át gyakorolt *ad notam praxis* ellenére, hanem a népdalok szellemében alkotott mai dallam volna igazi megoldás. Nyelvi szempontból pedig megmutatkozik, hogy a zsoltárokat megalkotók egyházi anyanyelve nem a Károlyi Biblia veretes dikciója, hanem az univerzális latin, a liturgia hivatalos nyelve mellett ma már elfogadott, inkább a 19. századi nyelvhasználatban, így a Mária-énekek stílusában fogant dialektus.

Csak helyenként váltak divattá a Kaláka, általában a gitáros stílus egyes zsol-tárkísérletei. Régebben tele templom, többszáz férfitorok énekelte a zsoltárt. Aki hallott még ilyet, nehezen tudja elfogadni a hangszórót bömböltető együtteseket. Mászt képviselnek a Gryllus-testvérek, akik szeretik a verseket. A zsoltárénekes is vers, de mégis az az érzésünk, hogy ennek a Kaláka-stílusnak a képviselői nincsenek otthon az ünnepélyes református istentisztelet közegében.

Hajdan és ma

Búvópatak módján jelen vannak a vázlatosan említett történeti körülmények és a velük együtt keletkezett szemléleti beidegzések napjaink istentiszteleti életében. Elég ritkán tudatosul, hogy vannak gyökereink, és nem a mával kezdődik az istentiszteleti éneklés, a stílus vagy énekköltés sem. 1948-as énekeskönyvünk elévülhetetlen érdeme, hogy szembefordult a korabeli gyakorlattal, és felújított sok értéket az örökségből. Mi kedvezőbb helyzetben vagyunk, azóta további énekeket ismerünk meg Huszár Gál korából. A korhoz való kötöttség szintén valós. Már nem tekinthetjük azonosnak a hajdanival az éneklő gyülekezetet.

Átérve a genfi zsoltárok mai alakjára, anyanyelvünk változását, a szükséges és lehetséges változtatásokat nagyon közönséges példán lássuk. Mindjárt a második zsoltárban örököltük ezt a sort az Isten és választottja ellen összefogó hatalmassá-gokról: *Az Isten ellen erős kötést tesznek*. Mostantól helyette így énekeljük: *Az Isten ellen szövetséget kötnek*. Nyomókötetést tesznek a mentők a vérző végtagra. Itt a kötés jelentése a verssorban 'frigy, elkötelezés'. A változtatás tehát hűségesebb a tartalomhoz, mai szójárásunkhoz illeszkedik. Gondolhatnánk, hogy akkor elég egyszerű a helyzet, a mai számítógépes feldolgozás lehetőségei megoldják, hogy egységesen cseréljünk ilyen szavakat. Ez azonban csak látszat. A verssor és a strofa, valamint a rímszerkezet elég gyakran nem engedi, hogy közönséges szót válasszunk a hagyományozott helyett, azaz a szónak mindenkor ugyanazt az alakját vagy jelentését. Mikor lehetőség volt rá, akkor új énekeskönyvünk több szót is használ (felváltva) a kiküszöbölendő helyett, mert a verssorba hol kétszótagú, hol háromszótagú változat fér bele. Ezért aztán kénytelen, hogyha van is azonos értelmű szinonima, akkor is csak nagyjából hasonlót használni. Sőt, a költőiség miatt sem megy ez a szócsere gépiesen. Lássuk ezt is egy-két példán.

Mai beszédünkben nem szokás azt mondanunk, hogy *jer, jertek*. Így beszélünk: *Gyere csak, te fiú! Vagy: Gyertek már, siessünk!* Énekeskönyvünkben és egyházi nyelvünkben viszont megmaradtak a korábbi alakok, mutatja néhány ének kezdősora, mint *Jer, mindnyájan örüljünk; Jer áldott vendég Várunk tégedet; Jertek, örvendjünk mindnyájan*.

Ma inkább a *fel*, mint a *föl* szót halljuk. Énekkezdetekben mindkettő megvan: *Fel, barátim, drága Jézus zászlaja alatt* (831), ellenben *Fölkelt immár a szép hold* (701). A hagyományos gyülekezetek ma is kedvelik a költő-pap Tompa Mihály (1817–1868) énekét, *Idvességünk, váltságunk*. Az új mutatóban hiába keresünk ilyen énekkezdetet. Ez van helyette: *Üdvösségünk, váltságunk* (361).

Hosszú zsolttárok

Megőrizte az 1607-es kiadás strófáinak sorszámát 1948-as énekeskönyvünk, az elhagyottakat megjelölte, például így: 9–15. — — —, vagy 19–22. — — —. Új énekeskönyvünk ezt nem követi. A sorszámozás folyamatos. Átvette azonban azt a szokást, hogy a strófa sorszáma után pont van. Ezt sem a lapszámok, sem a zsolttárok száma után nem látjuk. Helyesen, mai helyesírásunk nem kívánja meg, és nem látunk olyan könyvet, amelyben a lapszám után pont lenne, vagy a fejezet száma után.

Alig valamit tudunk meg a strófák törlésének okáról, vagy éppen az egyes sorok és strófák átdolgozásáról, mert például az énekeskönyv előszavában is csupán ennyit közölt Csomasz Tóth Kálmán, miután szól a véglegesítésről, mint zsinati hatásköréről, és az ébredés szükségéről: „Ez okból a zsolttárok szövegének megállapításánál Szenci Molnár Albert eredeti fordítását (1607) vettük alapul és azon csak ott és annyit igazítottunk, amennyit a ritmikus dallamok az énekbeli hangsúlyozás miatt megköveteltek”. Az itt kimondottnál azonban jóval több történt. Később rendezte sajtó alá Szenci Molnár zsolttárkönyvének dallamait Csomasz Tóth Kálmán az RMDT 6. kötetében.⁹ Ugyanazon felfogást valósította meg, erre még visszatérünk. Ez inkább a dallamok értelmezésére és közlésére világít rá. A zsolttárversek válogatásánál gondolhatunk arra is, hogy tekintettel voltak a zsinatiak és hozzászólók az 1921-es énekeskönyvre, mert az ő napjaik énekeskönyve még az volt. A gyülekezeti és szószéki használatban a Károlyi Biblia 1908-as revíziója volt használatban. Szenci Molnár zsolttárversének egyes megváltoztatott mondataiban ennek szóhasználata észrevehető. Az énekeskönyv előkészítéseként készített Kállay Kálmán (1890–1959) debreceni professzor, sémi filológus is egy füzetes zsolttárfordítást, egyes versek vagy strófák módosítására ez is lehetett hatással, a kihagyások, kurtítások eme hátterét eddig senki nem vizsgálta.¹⁰ Csomasz Tóth Kálmán alább említett munkáiban sem a törlések, sem a változások megokolásának részletezése nem található meg.

⁹ STOLL (szerk.): Szenci Molnár Albert költői művei. A zsolttárdallamok sajtó alá rendezése Csomasz Tóth Kálmán munkája.

¹⁰ Vö. KÁLLAY: A Zsolttárok könyve. A professzor előadásai felölelték a zsolttárok többségét, tanszéki stencilezett füzetekben jelentek meg, ezek felhasználása aligha képzelhető az énekeskönyv szerkesztőségétől.

Jóval kevesebb volt a 20. század közepén, és egyre tovább fogyott a sok zsolttárt és sok zsolttárverset éneklő gyülekezet, mint korábban. Városiasodás, városba költözés, széthulló faluszerkezet, az ébredés eltaposása és szocialistának mondott politika és a hozzá idomult egyházi vezetés egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy az újonnan szerveződő gyülekezetek tagjai munka közben vagy mezőről hazatérőben többé nem énekeltek zsolttárt. Megtörtént mégis peremvidéken a 20. század közepén olyasmi, hogy lakodalomban, mikor éjfél tájban megszólaltak pajzán nóták is, az öregek rázendítettek például a 119. zsolttárra, és fejből elénekelték mind a 88 versét. Ma már ez elképzelhetetlen. Nagy kényelem a kivetített ének, ahol ez már általános, ritkaság, hogy valaki templomba énekeskönyvvel igyekszik. Olyan szokás is alig van, hogy az egyházi év bizonyos alkalmain valamelyik zsolttár nem maradhat el. Csomasz Tóth Kálmán megemlíti több zsolttárról, hogy hagyományosan mikor szokták énekelni, ez lehetett vidékenként eltérő helyi szokás. Mégis, 1948-as énekeskönyvünk az ószövetségi gyülekezet történeti eseményeit részletező zsolttárversek többségét elhagyta. Új énekeskönyvünk is ezt tette. Említsünk erre néhány példát.

A 78. zsolttár dallama eredetileg a 90. zsolttárhoz 1921 óta áttett dallam. Nálunk nem volt szokás a bibliai történet éneklése, ezért aztán a 78. zsolttár harminchat strófájából csupán négy strófa maradt. A szövetségkötés, egyiptomi szabadulás, pusztai vándorlás történetét törölte a szerkesztő. Csupán a kősziklából fakasztott víz, és a Vörös-tengeren való átkelés maradt meg. Mai fordításunkból (Rúf 2014) is csupán a kezdésre van utalás az üres féllapon olvasható bibliai idézetben.

Említsük még meg két hasonló zsolttár kurtítását. A 105. zsolttár huszonnégy strófájából öt maradt. A 106. zsolttár huszonhat strófájából négy. A lendületes dallamú 107. zsolttár ellenben teljes, mind a huszonkét strófája megmaradt. Megmaradt a 119. zsolttárnak is mind a nyolcvannyalc versszaka, amelyeket négy strófanként a héber, hanem a magyar ábécé betűsora szerint rendezett el Szenci Molnár. Jobb lett volna a minden negyedik strófát kezdő nagybetűt (*Cs, É, Ó, Ö, Ű*) a lap közepére szedni, nem a lap szélére. Csakhogy most a *P* kezdetű strófa első szava: *Békételessness*, mert itt szócsere történt, 1607-ben *Pörpatvar* volt. Aztán az *R* kezdetű *Telve*, eredetileg *Rakvák*.

Kiemelt versek feliratot olvasunk mindjárt a 2. zsolttár szerzői adatai után. Azt nem lehet tudni, hogy miért éppen ennyi a kiválasztott strófa. Gyaníthatjuk, számolt azzal a szerkesztőséggel, hogy ezután is ritka lesz a végigénekelte zsolttár, hát legalább ennyi szóljon. Mankó ez az énekválasztáshoz, egyben kísértés, hogy a többi versszak úgyszólván szükségtelen. Folytassuk az eltéréseket a dallamok megváltozott közlésével.

Dallamok

Minden lapon található dallam új énekeskönyvünkben, a 119. zsolttárban 12 strófanként, az azonos dallamra énekelte zsolttároknál sem csak utalás van, újra megjelenik a dallam.

Nem prózaszedéssel, hanem versszedéssel látjuk a zsolttárok versszakait, fölöttük a dallam is soronként van tördelve, hogy mutassa a strófa szerkezetét. Ha taka-

rékosság miatt, vagy a sor hosszúsága miatt mégsem így van, akkor /mutatja a sor határát. Egységnyi szünet van a sorok végén, és ahol ez az eredetiben elmaradt, újabb európai példák és az általános felfogás jegyében ezek pótolva vannak. Eltűntek a zsoltárok elől a szükségtelen tartalmi összegzések, ezek nagy többsége amúgy sem Szenci Molnártól ered, más értelmű. Nem szerepel százötvenszer, hogy zsoltár. De nem a kezdőlapon olvassuk, hogy kinek a fordítása az egész, hanem százötvenszer olvassuk Szenci Molnár nevét. Az is megmaradt, hogy a lapszámoktól kezdve a zsoltárok sorszáma után nincs pont, ma ez általános helyesírási gyakorlat, ellenben a strófák száma után mindig van pont, mint '48-ban.

Teljesen elszakad '48-tól a dallamok zárlatának, az egyházi hangnemeknek (modalitásnak) az értelmezése. Ebben Hendrik Hasper (1886–1974) holland református lelkész, kiadó és a kiadási jog tulajdonosa, nézetét követte mereven Csomasz Tóth Kálmán, aki mindenütt helytelenítette a zárlati vezérhang felemelését, a # beiktatását.¹¹ Ehhez tanítványai is ragaszkodtak, de már az 1996-os énekeskönyv is kénytelen volt legalább jelezni, hogy hol kellene módosítójel. Ma mindenütt a kottasorban látható, nem pedig úgy, mint Bólya említett kiadásában, ahol még a kottasor fölött található. Hasper nézete többé már nem mérvadó. A zsoltárok dallamának jegyzése fél és negyedhang, a mérőütés (ütemegység) minden zsoltár fölött ott van. A dallamok után vessünk egy pillantást arra is, hogy miféle, milyen típusú nyelvi módosulás van vagy nincs a zsoltárversekben.

Ragalakoktól vonzatokig

Szenci Molnár anyanyelve ö-ző nyelvjáráshoz tartozott, bár ő törekedett arra, hogy az akkor még csak kialakulóban lévő irodalmi normához alkalmazkodjék. Szülővárosát a helybeliek mai napig úgy mondják, hogy *Szönc*. '48 nem tartotta meg az ö-ző vagy ü-ző szóalakokat vagy a régies ragokat, mint *parancsolatidot* helyett *parancsolatodat*. Ez helyes és szükséges. Természetes, hogy *énség* helyett *ínség* van, *idvesség* helyett *üdvösség*, *ottan* helyett *ott*, *holott* helyett *hol*, és hasonlók. Erre azonban rengeteg volna a példa, és a legtöbbször vitatnunk kellene az ellenpéldát is, mert az is van éppen elég. Például úgy látszik, ma is használatosnak, köznyelvi-nek tekintette a szerkesztés a *híváság* szót, ami ismételten előfordul (például a 4, 12, 36. zsoltárban). Néha megmaradtak ilyen régies igealakok is: *Semmivé töd* (9). Még kényesebb a vonzatok ügye. Mai ember nem dicsér, azaz nem énekel dicséretet *hegedűben*, *lantokban* (150/2), sem nem zengedezik *hegedűben* (108/1), hanem *hegedűszóval*, *hegedű-* vagy *lantkísérettel* énekel. Illetve zengedezik. Határozott és következetes irányvonalat nem találunk. Ennek részben oka az is, hogy a rím miatt meg kellett maradnia egyes régies alakoknak, ezt csak azzal orvosolhatta

¹¹ A 16. századi dallamok értelmezésének cáfolatával alapvetően foglalkozott Bernard Smilde (1922–2014) Groningen egyetemén megvédett doktori értekezése, Hasper en het kerklied, (Leeuwarden, 1986), 328–350. Konferencia tárgyalta meg itthon a megváltozott nézetet, amelyhez némelyek továbbra is ragaszkodtak. Vö. DRASKÓCZY (szerk.): „... eleitől #ogva ...”. Ebben a kiadványban megjelent Gárdonyi Zoltán (1906–1986) tanulmánya, amelyet felkérésre írt 1979-ben, de akkor nem jelenhetett meg.

volna a bizottság, ha ilyesmit végezhetne jól *ad hoc* bizottság vagy részleg, hogyha egyetlen szó kedvéért akár félstrófát is újraköltött volna.

Rendezhetetlen adathalmaz helyett azért olvashatunk ebben az áttekintésben elég könnyen követhető példákat, hogy az olvasó lássa a nehézségeket, de ne vesszen el a végletekben és részletekben. Elégnek látszott, hogy megelégedjünk a három ezután egészében közölt zsoltár példáival, amelyekben utalás található az összes változtatásra.

Sorról sorra és strófáról strófára

Lássuk, milyen értelmezési eltéréseket, anyanyelvünk és a verselési szokások változásához kapcsolódó gondokat figyelhetünk meg három rövid zsoltárban (112, 85, 133). Zárójelben a strófa sorszáma olvasható, amelyben az illető sor van.

A 112. zsoltárban 'nemzedék' a korábbi jelentése a nép, nemzet, nemzetiség említése helyett ennek a sornak: *Nagy lesz e földön ő nemzete* (1). Elég könnyen beilleszthető volna helyette: → *Nagy lesz a földön nemzedéke*. – A folytatásban szintén nem arról van szó, hogy Isten megpillantja, így aztán az ember boldog, hanem arról, hogy *ellátja*, éspedig nem mai értelemben gondolt gazdasággal, hanem gazdagsággal. *Gazdasággal ötet meglátja*, elég könnyen helyettesíthető így: → *Gazdagsággal ötet ellátja* (2). – Következik ezután, hogy *A hű ember kölcsönt ad szívvel* (3). Ezt is úgy mondanánk inkább, hogy szívesen. Nem ez a bökkenő, hanem az, hogy itt megmarad egy régies, hosszú szóalak, pedig a *holott, mikoron, miglen* és hasonló szóalakokat sokszor lecserélte az új énekeskönyv. Itt nem: *Ez nem vész el, megáll végiglen* (3). Erre okot szolgáltatott a strófa utolsó, rímelő szava: *lészen*. Helyette nem sikerült a bizottságnak jó rímet találnia. – Nem áll páratlanul a meghagyott hosszú szóalak. A Szenci Molnár Albert szerzte keresztelési énekben (342) szintén van ilyen sorpár: *Hogy a te szövetségedben Megmaradjunk mindvégiglen*. – Közben van még egy változott értelmű vagy inkább alakú szó a zsoltár megelőző sorában: *És életét ahhoz rendeli*. Mellérendelő és alárendelő mondatról beszélünk ugyan, de az értelem itt ez volna: → *Életét aszerint rendezi*. – Nem érthetetlen, de nem használatos ma már: *És ő egy szálát sem fél azon* (4). Úgy mondanánk, hogy *attól csöppet sem fél*. Itt szintén nem sikerült alkalmas rímelő sorpárt találni (*azon* || *támadjon*). Elég könnyű helyettesíteni a következő sort: *Ettől öregbül igazsága* (5): → *Ettől gyarapszik igazsága*; tudniillik nem arról van szó, hogy az igazság megavul vagy megvénül. – Végül aligha mondhatnánk közismertnek még egy szót. *Ha megeped is mérgében* (6). Segíthetünk ezen is: → *Ha sóvárog is mérgében*.

Nincs egyetlen versszak sem ebben a rövid zsoltárban, ahol meggondolni valóra ne bukkannánk. Hol az értelem és szóhasználat, hol meg a szóalak vagy a mára szokatlan rag és hasonlók hosszabb zsoltárban tömegével adódnak.

Megmaradt a 85. zsoldár összes strófája. Ámde a kezdőstrófában csupán egyetlen sor változatlan. Teljes átírás a záróstrófa fele, az áthajló sorok (*enjambement*) eltüntetése érdekében. Ez a költői eszköz nem gyakori Szenci Molnárnál, a 18–19. század sokkal gyakrabban alkalmazta, a minél választékosabb rímelés kedvéért; de napjaink verseiben is gyakori, hogy szinte kényszeresen tolják át a költők a mondat egyik felét új sorba. Csomasz Tóth Kálmán sem riad vissza egyik énekefordításában ilyen sortöréstől – ugyanakkor szótöréstől sem – Gerhard Tersteegen énekében (1697–1769):

'48 (165)

Szívemmel
Mindig fel-
Szállhassak sasszárnyon:
Csak te légy világom.

EÉ21 (225)

Szívemmel
Lelkimmel
Szállhassak sasszárnyon:
Csak te légy világom.

Erre van korábbi példánk is, Lengyel József (1770–1822) énekében (*Jézus, ki a sírban valál*): Sőt, hiszem, hogy e tört *cserép* / *Edény* lészen még egyszer ép (519), ez azonban most is változatlanul megmaradt.

A 85. zsoldár közbeeső két strófájában szórendi változtatás van, 1948-ban ez is gyakori, a dallamhoz igazítással magyarázva. Lássuk csak a módosult sorokat egymás mellett.

RÉ21

Nagy kegyes voltál, Uram, földeddel
Kiket rabságból haza engedtel
Mebocsátottál nagy irgalmasan
Elengedted bűnüket, elfedted
Ellenük haragod enyhítetted
Uram, kegyesen fogadj el minket
Vedd el rólunk nagy haragod tüzét
Mégis kegyelmed mutasd minékünk
Akik öt félik, minden elhiggye
Jóság a hűséggel találkozik
Békesség, igazság összeérjen
A hit e földön felnövekedik
És az igazság látszik az égen

1607

Nagy kegyesen től, Uram, földeddel
Kiket fogságból haza eresztél
Megengedél nekik irgalmasan
Bűnüket megbocsátád, elfödéd
Ellenek haragodat enyhítéd
Uram, kegyesen végy hozzád minket
Vedd el rólunk haragodnak tüzét
Mégis mutasd kegyelmed minékünk
Kik ötet félik, minden meghigyje
Jóság hívséggel összebékéllik
Békesség, igazság egymást szépen
Csókolják. Ez földön nevedik
Az hüt. Látszik igazság az égen

Nem fér el a tízes sorban, csak az *Uram* elhagyásával, hogy: *Kegyesen fogadj magadhoz minket; elfogadható a fogadj el módosítás is. Eltűnődhetünk, hogy szükséges-e, mert többet mond, haza eresztél helyett az, hogy haza engedtel?* Rím-kényszer miatt sem a békesség, sem az igazság nem csókol, csak összeér. Össze sem békélnek, csak éppen találkoznak egymással. A hit azonban inkább *megnövekedik*, mint *felnövekedik*. Ezek a módosítások végig a ma szokásos verseléssel helyettesítik Szenci Molnár korának elfogadott megoldását, de nem jobbak, bár egészében nem szakadnak el az eredetitől. Kérdéses, hogy a bibliai tartalomhoz jobban ragaszkodnak-e?

Érdekes összehasonlítás adódik egy frissen megjelent tanulmányban, és jelenleg hivatalosan elfogadott fordításunkban. Karasszon István tanulmánya megjelent a Vladár Gábor tiszteletére kiadott kötetben.¹² A címet és a zsoltár feliratát elhagyom, magának a zsoltárnak és a liturgiának ezek nem részei.

Karasszon István 2021

Jótetszést leltél, JHWH, országodban,
megfordítottad Jákób sorsát.
M megbocsátottad néped bűnét,
elfedezted vétkeiket. Szelá.
Minden haragodat visszatartottad,
elfordítottad haragod hevét.

Fordulj hozzánk, szabadításunk istene,
törd össze bosszúságodat miattunk.
Vajon örökké haragszol ránk,
örökkön-örökké tart haragod?
Hiszen te ismét megelevenítesz minket,
s néped benned örvendezik.

Hadd hallom, mit mond az Isten, JHWH!
Bizony, békességet mond népének,
kegyeseinek,
hogy ne térjenek vissza oktalanságukra.
Mert közel van szabadítása az öt félókhöz,
hogy dicsőség lakozzék országunkban.
Szeretet és hűség találkozik egymással,
igazság és béke csókolja egymást.
Hűség sarjad a földből,
igazság tekint alá a mennyből.
JHWH jóval ajándékoz meg,
földünk meghozza termését.
Igazság jár előtte,
készíti az utat lépteinek.

Rúf 2014

Megkegyelmeztél, URam, országodnak,
jóra fordítottad Jákób sorsát.
M megbocsátottad néped bűnét,
elengedted minden vétkét. (Szela.)
Elfojtottad felindulását,
megfékezted izzó haragodat.

Fordulj felénk, szabadító Istenünk,
ne haragudj ránk többé!
Örökké akarsz haragudni ránk?
Nemzedékről nemzedékre tart haragod?
Nem akarsz új életet adni nekünk,
és örömet szerezni népednek?

Hadd halljam meg, mit hirdet az Úristen!
Bizony, békessége hirdet
népének, híveinek,
hogy ne legyenek újra oktalanak.
Mert közel van a szabadulás az istenfélőkhöz
hogy dicsősége lakozzék földünkön.
Szeretet és hűség találkoznak,
igazság és béke csókolgatják egymást.
Hűség sarjad a földből,
és igazság tekint le a mennyből.
Az Úr is megad minden jót,
földünk is meghozza termését.
Igazság jár előtte,
az készíti utat lépteinek.

Karasszon István törekszik a gördülékeny, sőt, versszerű bibliafordításunkkal szemben a szó szerinti értelem hangsúlyozására, így nem veszi át Isten neve helyett az Úr szót. Némi nehézkessége, amelyet tanulmánya megokol, megcélozza a sok magyarázó által a legszebbek közé sorolt zsoltár mélységeinek feltárását. Szenci Molnár Albert zsoltárversét így tanulmányozva, aki ösztönösen és a bibliai nyelvet értő környezetben próbálkozott a dallam és strófaszerkezet követelményei között a zsoltárban rejlő minél több mélység érzékeltetésére. Láthatjuk, hogy a jogos javítások sora és az ügyvéltnél használhatóság lehet szükséges korunkban, de vagy kevesebbet mond, vagy csak gyöngébb megoldásra képes.

¹² KARASSZON: A legszebb zsoltár.

Csak egy maradt a 133. zsoltár három strófájából (a harmadik félstrófa), másként tizenöt sorból hat. Jókora törlés az egyik legrövidebb zsoltárból. Csomasz Tóth Kálmán részben megírta 1971-ben a törlésnek és a sorok átrakásának itt és másutt alkalmazott technikáját, az ószövetségi motívumok megrostálását. De a részletekre nem tért ki. Ízlésünk más, mondta itt, nekünk komikus a hajdani szentelés, nem indít áhítatra. Ugyanakkor megírta, bizony zengette a csonkítatlan zsoltárt sok gyülekezet újesztendei és pütkösi istentiszteleten. Még a 20. században sem számított általánosnak, hogy nevetséges az Áron fejről szakállára és köntösére lecsorduló olaj. Csúfolódva emlegették azonban zsinatunkon az 1996-os énekeskönyv kapcsán.

Elhagyták a protestánsok az olajjal kenést, mintha az a bibliai időkhöz képest újítás, a pápa olaja volna kizárólag, és nem lett volna gyakorlat az apostoli korban (Jakab 5,15), azóta egyre. Ha ez a logika érvényesül, megérhetjük, hogy nem illik a jövőbeli református énekeskönyvbe ilyen sor: *Áronnak vesszeje megvirágozék*. A 23. zsoltár második fele sem: *Az én fejemet megkened olajjal*. Hogy hogy nem, az atyafiak hasonlítása eltűrhető. *Mint a balzsamolaj, ők olyanok*. A folytatás torzó. Próféták és királyok olajjal felkenéséről, felszenteléséről szerte olvasunk az ószövetségi időkben és könyvekben. Protestánsoknál mai napig van házszentelés, templomszentelés, lelkézszentelés és külön szertartással püspökszentelés. Olajtalanítva.

Napi és utcai beszédünkben nem magától értetődő fogalom az *egyenesség*, bár szólnak egyenes beszédéről. Nem volna túlzás *egyetértésre* cserélnünk. Volt bőséggel egyet nem értés, mint Júda és Izrael elszakadása, törzsi ellenségeskedés, rokon népek háborúzása. Egyházunk történetében az utóbbi évtizedekben például néhány egyházközség kiszakadt Délvidéken, ma önálló felekezetet alkot, önjelölt püspöke újabban is elvárta önállósága és egyenrangúsága elismerését a történelem során kialakult kerületektől. Felvidéken néhány egyházközséget mintegy elkülönült református felekezetté formált volna néhány átrándult hazai lelkész. Ezek a történelmi figyelmeztetések súlyosbítják napjainkban is azt, hogy mi az, amiről így szól a zsoltár: *Ímé, mily jó és mily nagy gyönyörűség*.

Korízlásunk diktátuma miatt a balzsamolaj utáni és következő soroknak el kellett maradniuk:

Amely jószagú és igen kedves,
Kitől Áron feje nedves.
Mikor fejről szépen alácsúrdól,
Szakállán szép illatosan aláfolj,
Végre ő szép köntösire.

No, de mi baj lehet a Hermón meg a Sion hegyével? Miért kellett eltűnniük a csonkított zsoltárból? Részben írta meg csupán Csomasz Tóth Kálmán a megrostálást. Sok helyen, itt is hallgat arról, hogy nem csak az alácsorduló olaj maradt el. Az alászálló harmat és a szentföldi távlatban ékeskedő Hermón hófödte csúcsa is törölve van, meg a Sion hegye, amelyre épült a szent város temploma, ahol az atyafiak együtt vannak. Vannak vidékek, ilyen az ígélet földje is, ahol az élet feltetele az, ami a törölt sorokban megszólal. Szenci Molnár Albert finoman ezzel az

élet határtalan voltára, az örök életre is utal. Esős évszakon kívül aszály és ínség járja, ha elmarad a bőséges hajnali harmatozás. A 42. zsoltárt imádkozó a Hermón vidékére kényszeredve messziről vágyakozik a jeruzsálemi templomhegyre.

Ha nem akarunk a bibliai összefüggések felett szemet hunyni, akkor egyértelmű veszteségnek kell nyilvánítanunk az alábbi sorok törlését (az utolsó előtti módosítva és áthelyezve zárósor lett) a zsoltártorzó létrehozása érdekében.

És mint harmat a Hermón hegyre,
És a szent Sionra leszáll szépen,
A földet megöntözi bőven.
Mert az Úr megáldja az ilyeneket,
És ónékiek ad hosszú életet,
Kinek határa nem lészen.

El kellett maradnia a felkenetés olajának. Nem ritkán érvényesül olyan nézet is, hogy ha már így van, maradjon így. Jó, nem jó. Az elhagyott hat sorból lett volna mit hozzáadni az átíratlan négy első sorhoz. Két zárósort és az eredeti háromsoros félstrófát. De az ízlés sarokba szorította az alkotóerőt. Maradt '48 gépies követése. Pedig így is lehetett volna, ha ma már többé nem szerepelhet Áron, olaj, Sion, Hermón:

Ímé, mily jó és mily nagy gyönyörűség
Az atyafiak közt az egyetértés,
Ha békével együtt vannak.
Mint a balsamolaj, ők olyanok,
Leszálló harmat a szent hegyeken,
A földet öntözi bőven.
Ezzel áldja az Úr az ilyeneket,
És ónékiek ad hosszú életet,
Kinek határa nem lészen.

Összegzés

Meghaladja új énekeskönyvünk közvetlen elődjét és mintáját (*Énekeskönyv magyar reformátusok használatára, Próbakiadás, 1948*). Ezt summásan elmondhatjuk. Soha nem szabad felednünk, hogy a világháború után a bizottság és szerkesztő eredeti terve szerint nagyjából öt éves használat után lett volna végleges az új kiadás, de még mindig próbaénekeskönyv minősítéssel, szükséges módosításokkal, és végleges csupán mintegy évtizedes használat után, a közben gyűlt tapasztalatokat érvényesítve. Nem így történt, a politikai helyzet és a hozzá illeszkedő egyházi vezetés miatt, hanem a legelső kiadást szorosan követve, 1964-től eltűnt a cím részeként olvasható *Próbaénekeskönyv* megjelölés, és így jelent meg változatlanul az 1948-as kiadás 2020-ig. Elég gyakori vélekedés a szakértők körében, hogy a gyülekezeti énekeskönyv kiadásait mintegy harminc esztendő használat után kellene

váltania újraserkesztett kiadásnak. A mindennapos gyakorlatban ez elég ritka. Például evangélikus testvéreink énekeskönyve mindmáig változatlan 1982 óta. A hazai római katolikusok énekeskönyve az *Éneklő egyház* (1983) módosítása vagy átdolgozása is többször fölvetődött már, de valamiért mindig megfeneklett.

A főtebbi szemelvények alapján láthattuk, hogy tökéletes végkifejletnek nem tekinthetjük a genfi zsoltárokat most megjelent alakjukban. Túlzás nélkül elmondhatjuk mégis, hogy a genfi zsoltárok új közreadása is jobb az 1948-asnál. Napjaink egyházának helyzetében remélhetjük, hogy az igyekezet nem feneklik meg, a zsoltárok iránti érdeklődés megújul, az összegyűlt gondok értékelése és a lehetséges javítás nem fog elmaradni. Láthatjuk, az egyházzene szakterületein nem jártas olvasó is beláthatja, hogy bőven van miért egyenként foglalkozni szinte mindegyik genfi zsoltárral, de a többi énekkel is, hogy ahol lehet, a végleges kiadás még jobb lehessen. Segítség a tovább olvasónak, különösen azoknak, akik el is éneklük a zsoltárokat, A. Molnár Ferenc összeállítása, amelyben a százötven zsoltár 1607-es és a '48-as közlése egymás mellett látható.¹³ Csomasz Tóth Kálmán munkái közül továbbra is forgatnunk kell az ő hazai első és egyetlen himnológiai kézikönyvét,¹⁴ meg az énekeskönyvhöz írt tájékoztatóját.¹⁵ Annak ellenére ezt kell tennünk, hogy igen sok a pótlásra és helyesbítésre érett adata van mindegyik munkájának. Ma már nem a jelentős európai énekeskönyvek megjelenésekor általánosan szokásos kézikönyv szerkesztése az egyetlen lehetőség (ebben történeti és szakirodalmi tanulmányok tárják fel azt, amit az énekeskönyv mutatóiban közölni túl sok volna, a terjedelmet is igen megnövelnê), hanem olyan adatbázis kívánatos, amelyben megtalálható minden korábbi forrás. Ez távolról sem egyszerű, és nem is néhány hónapos munka, de bizony nem az a genfi zsoltárok egyenkénti tanulmányozása sem a viszonylagosan végleges kiadás megállapítása érdekében.

Felhasznált irodalom

- A. MOLNÁR, F.–OSZLÁNSZKI, É.: *Szenci Molnár Albert zsoltárainak szöveggyomáryozódásáról. A zsoltárok eredeti és mai magyar református énekeskönyvben levő szövegeinek összehasonlítása (kommentárokkal)* (Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár Kiadványok 14), Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 2012, online elérhető: https://mnytud.arts.unideb.hu/amolnar/Szenci_Molnar_Albert_zsoltar_szoveghagy.pdf, (utolsó megtekintés: 2022. 09. 23.).
- A. MOLNÁR, F.: Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai a mai magyar evangélikus énekeskönyvben, in *„Kézembe vészem, olvasom és arról emlékezem”. Emlékönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára* (A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai) Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2015, 269–285.

¹³ A. MOLNÁR–OSZLÁNSZKI: Szenci Molnár Albert zsoltárainak szöveggyomáryozódásáról.

¹⁴ CSOMASZ TÓTH: A református gyülekezeti éneklés.

¹⁵ CSOMASZ TÓTH: Dicséjétek az Urat! Az 1970-ben megjelent első kiadás változatlan utányomása, a cím kiegészítése kivételével, mert még nem voltak egyházunknak visszakapott iskolái 1970-ben.

- BÓDISS, T. (szerk.): *Hagyomány és haladás. Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születésének 100. évfordulójára*, Budapest, Cantino Bt., 2003.
- BÓLYA, J.–BEDE, A.–JENEY, Z. (szerk.): *Psalterium Ungaricum. Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai a genfi zsoltárok dallamaira*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinata, 2003.
- CSOMASZ TÓTH, K.: *A református gyülekezeti éneklés. Útmutató és adattár a próba-énekeskönyvhöz* (Református Egyházi Könyvtár 25), Budapest, Magyar Református Egyház, 1950.
- CSOMASZ TÓTH, K.: *Dicsérvételek az Urat!. Tudnivalók énekeinkről. A református egyház iskolái és a hitoktatás számára*, Budapest, Kálvin Kiadó, ²1995.
- GOUDIMEL, C.: *Zsoltárok. Négyszólamú kórusok a genfi zsoltárok dallamaira (1565) Szenci Molnár Albert verseivel*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinata, 2003.
- H. HUBERT, G.: *A régi magyar gyülekezeti ének* (Historia Litteraria 17), Budapest, Universitas Könyvkiadó, 2004.
- KARASSZON, I.: A legszebb zsoltár, in Doedens, J.–Hamar, Z.–Németh, T. (szerk.): *Utadat, Uram, ismertesd meg velem. Tanulmányok a 70 éves Vladár Gábor tiszteletére* (Acta Theologica Papensia 20), Pápa, Pápai Református Teológiai Akadémia, 2021, 20–28.
- KÁLLAY, K.: *A Zsoltárok könyve* (Héber eredetiből ford.), Debrecen, Városi Nyomda, 1941.
- PÁLÓCZI CZINKE, I.: *A zsoltárok*, Miskolc, Fekete Pál és Társai Felsőmagyarországi Nyomdavállalat, 1938.
- SMILDE, B.: *Hasper et het Kerklied*, Leeuwarden, R.U. Groningen Uitgeverij De Tille, 1986.
- STOLL, B. (szerk.): *Szenci Molnár Albert költői művei* (Régi Magyar Költők Tára. XVII. század 6), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.
- DRASKÓCZY, L. (szerk.): „... eleitől #ogva ...”. *Tanulmányok, dolgozatok, hozzászólások a genfi zsoltárok énekléséről* (ReZem 024), Budapest, Református Egyházzenészek Munkaközössége, 1993.

KISS CSABA

Ébredj, alvó, hív a szózat! – Egy régi ének újrafelfedezése

ABSTRACT

How wonderfully pleasing to see an emblematic song of the German Lutheran community to take its place in the (recently reedited) Hungarian Reformed Hymnal. Philipp Nicolai's hymn 'Wachet auf, ruft uns die Stimme' is more than four hundred years old, and it has been regularly sung in services since then. It became absolutely emblematic of its genre. The study describes the history of this piece of music, analyses the connections between text and melody, and provides a broad context for it by presenting possible influences, parallels and allusions in the history of music. The second part of the paper discusses the reception of the song, and introduces the philosophical background in which the lyrics of 'Wachet auf' cross-fertilized the ideas of 18th-century Pietism. Finally, to illustrate the importance of this chorale, the study lists the compositions which it has inspired since the 17th century.

Az új Református Énekeskönyvet lapozgatva jóleső, egyfajta „na végre!” felkiáltással fedeztem fel egy olyan éneket, amelynek véleményem szerint már régóta helye lett volna gyűjteményeinkben. Ezt a több mint négyszáz évvel ezelőtt született csodálatos himnuszt és vele egyenrangú ikerpárját a korálok királyának és királynőjének tekinti a szakirodalom immár több évszázada, meggyőződésem szerint teljes joggal.¹ A szóban forgó korál *Wachet auf, ruft uns die Stimme* címmel jelent meg 1599-ben Philipp Nicolai, német evangélikus lelkész, költő és zeneszerző *Freuden-Spiegel des ewigen Lebens* című meditációgyűjteményének függelékében.²

Philipp Nicolai kötetének előszavából kiderül, hogy a könyv írásának indítékát egy szörnyű pestisjárvány szolgáltatta, amely Vesztfáliában, a Dortmundhoz közeli Unnában tombolt 1597-ben. A szerző ekkoriban itt, ebben a városban szolgált lelkipásztorként. Leírása szerint a fekete halál néhány hónap alatt közel 1400 áldozatot követelt, s volt időszak, hogy naponta húsz, sőt harminc ember hunyt el a betegségben. Gyakorlatilag a fél város kihalt.³ A holttestek túlnyomó részét a lelkésznek a templomkertben álló háza közelében temették el, s ha nem is minden halottat neki kellett eltemetnie, mégis mindent hallott és látott. A lelkipásztor Nicolai akkori lelkiállapotáról az alábbi sorok szemléletesen tanúskodnak:

1 RYDEN: *The Story of Our Hymns*. Az „ikerpár” ének címe: *Wie schön leuchtet der Morgenstern*. Nálunk először ez az ének jelent meg; Lőcsén, az 1694-ben kiadott *Zengedező mennyei Kar* c. gyűjteményben: „Tündöklő hajnali Tsillag” kezdettel.

2 NICOLAI: *Freuden-Spiegel des ewigen Lebens*.

3 1597-ben, amikor Philipp Nicolai volt a városi templom lelkésze, a pestis körülbelül 1400 lakost ölt meg (bő 2500-ból). Unna. Stadtgeschichte.

Ein anders von der Stim zu Mitternacht/vnd von den klugen Jungfrauen, die ihrem himmlischen Bräutigam besgegen/Matth. 25.

D. Philippus Nicolai.

Wachet auff / rufft vns die Stimme / Der Wächter sehr hoch
Mitternacht heist diese Stunde / Sie ruffen vns mit hellem Runde /
Wach auff du Statt Jerusalem. Wolauff /
Wo sehet ihr klugen Jungfrauen?
der Bräutigam kommt / Siehe auff die Lampen im / Halleluia. Mache
euch bereit / Zu der Hochzeit. Ihr müsset ihm entgegen gehn.

I.

Wachet auff / rufft vns die Stimme /
Der Wächter sehr hoch auff der Zinnen /
Wach auff du Statt Jerusalem.
Mitternacht heist diese Stunde /
Sie ruffen vns mit hellem Runde /
Wo sehet ihr klugen Jungfrauen?
Wolauff der Bräutigam kommt /
Siehe auff die Lampen im /
Halleluia.
Mache euch bereit / Zu der Hochzeit /
Ihr müsset ihm entgegen gehn.

II.

Zion höret die Wächter singen /
Das Herr thu ihr von Freuden springen /
Sie wachet vnd steht eilen auff /
Ihr Freund kommt vom Himmel prächtig /
Von Gnaden stark / von Wahrheit mächtig /
Ihr Licht wird hell / ihr Stern geht auff.
Nu komm du werthe Kron /
Herr Jesu Gottes Sohn /
Hosianna.
Wir folgen all zum Freuden Saal /
Vnd halten mit das Abendmal.

III.

Gloria sey dir gesungen /
Mit Menschen vnd Englischen Zungen /
Mit Harffen vnd mit Tambalischens /
Von zwölff Perlen sind die Porten /
An deiner Statt / wir sind Consorten /
Der Engeln hoch vmb deinem Thron /
Kein Aug hat je gespürt /
Kein Ohr hat mehr gehört /
Solche Freunde.
Desh sind wir fro / so / so
Ewig in dulciubilo.

I. ÁBRA: A Wachtet auf... első kiadásá

...mindig is meg kellett küzdenem a halál gondolataival, és nemegyszer úgy éreztem magam, mint Ezékiás király, amikor azt mondta: Azt gondoltam: nem látom már az URat, az URat az élők földjén, nem látok többé embert a világ lakói közül. Porsátramat lebontják és elveszik tőlem, mint a pásztor sátrát. Fölgöngyölöm életemet, mint a takács. (Ézs 38,11–12.)

Később, ugyanebben a lelkiállapotban Mózes 5. könyvéből idéz:

...rettegő szívet, epekedő szemet és sóvárgó lelket adott neked az ÚR. Egy hajszálon függ az életed, rettegni fogsz éjjel és nappal, és nem lesz biztonságban az életed. Reggel azt mondod: Bárcsak este volna már! Este pedig azt mondod: Bárcsak reggel volna! Mert nagyon retteg a szíved amiatt, amit a szemed lát. (5Móz 28,65–67.)⁴

⁴ „... habe ich mit Todesgedanken mich immer schlagen müssen und war mir mehr als einmal zu Muth wie dem König Hiskia, da ersprach: Nun muß (werde) ich nicht mehr sehen den HErrn, ja den HErrn im Lande der

Nicolai ebben a végtelenül kilátástalannak tűnő helyzetben írta meg elmélkedéseit, illetve igehirdetéseit *Freuden-Spiegel des ewigen Lebens*⁵ címmel, és mint az egyik utolsó *mesterdalnok* (vagyis *Meistersinger*), megkomponált a keresztyén hívek számára két olyan, mindennél nagyobb reménységet adó himnuszt, amelyeket a mai napig száznál is több nyelven énekelnek lelkesen hívek milliói világszerte. Mint már említésre került, nálunk először a *Wie schön leuchtet der Morgenstern* jelent meg, nagyjából száz évvel az eredeti után, s mintegy fél évszázaddal később követte a *Wachet auf ruft uns die Stimme*, a legelső magyar fordítás szerint *Vigyázatok, az' kiáltják*⁶ kezdettel a Győrben nyomtatott *Új zengedező mennyei kar* című gyűjteményben, 1743-ban.⁷

ITÉLET' NAPJÉRŐL 971

602.) Wachet auf, ruft uns die
Vigyázatok, az kiáltják; Zeng szép szavok az ör-állóknak: Kel-fel, oh ént Jérusálem, Éj fél imádon az óra, Azt kiáltozzák torkok látva, Oh ízüek légyetek ébren: Nofzfa serkenjerek, Lämpások' vegyétek, Allelujah! Kézűjétek, És mennyetek Eleibe völegénynek.

2. Sion hallja kiáltó szót, Mellyre szíve is vigadozot, Ébred és lieve fel-kél: Merr barátja jön fényesen; Igaz kegyelemmel tellyesen, Tsillagja ragyog új fényel, Jöve! szép kóronám, Én Jé'usom, URam, Hofianna! Mi mindnyéjan Palotádban Lé-fzünk ama vatsorádon.

3. Glóriá énekeljenek, Emberek, 's Angyalok zengjenek, Harfa 's zimbalmi zengéssel: Tizenkér gyöngyökből vagynak Város' d' kapui villognak, Lakunk Angyal-lekkel: Soha fzem nem látot, Fél soha nem hallott Illy örömt, Örvendezzünk, Örvendezzünk, Vig jubilut énekeljünk.

2. ÁBRA: A „Wachet auf...” első magyar nyelvű kiadása

A *Wachet auf ruft uns die Stimme* kezdetű korál a magyarországi evangélikus énekeskönyvekben ekkortól mindig jelen volt, legtöbbször *Harsány szó kiált az éjbe* kezdettel, a többi hazai protestáns egyház viszont csak a huszadik században fogadta be ezt az éneket. Először az 1960-as kiadású „*Hit hangjai*” baptista énekeskönyvbe került be *Ébredj alvó, hív a szótat* címmel, ezt követően azonos szöveggel szerepelt az 1996-os Magyar Református Énekeskönyvben. A 2021-es, új Református Énekeskönyv a 2. és 3. versszakokban néhány kisebb változtatással élve, gyakorlatilag szintén ezt a fordítást vette alapul.⁸ Bal oldalon az Evangélikus Énekeskönyvben, jobb oldalon a Református Énekeskönyvben közreadott szövegfordítás olvasható:

Lebendigen. Meine Zeit ist dahin und von mir aufgeräümet wie eines Hirten Hütte, und reiße mein Leben ab wie ein Weber” (Jes 38). „Der Herr wird dir ein bebend Herz geben, und verschmachtete Augen, und verdorrete Seele, daß dein Leben wird vor dir schweben. Nacht und Tag wirst du dich fürchten, und deines Lebens nicht sicher sein. Des Morgens wirst du sagen: ach daß ich den Abend erleben möchte! Des Abends wirst du sagen: ach daß ich den Morgen erleben möchte! Vor Furcht deines Herzens, die dich schrecken wird, und vor dem, das du mit deinen Augen sehen wirst” (5 Mose 28). NICOLAI: Freuden-Spiegel des ewigen Lebens.

5 Az örök élet örömének tükre.

6 TORKOS: Új Zengedező Mennyei Kar.

7 Az *Új Zengedező Mennyei Kar* valamennyi kiadásának impresszumában rendre *Frankofurtum* (Frankfurt) szerepel a megjelenés helyeként, de mint Szelestei N. László kimutatta, a köteteket valójában Győrben nyomtatták.

1. SZELESTEI N.: Hamis impresszumú könyvek a XVIII. századi Magyarországon, 303.

8 NICOLAI: Ébredj, alvó, hív a szótat! (622), 714.

Harsány szó kiált az éjbe: "Föl! Ébredj,
Jeruzsálem népe!

Kit vártok, itt van már közel!"

Kürt ad jelt: „Jöjjetek, hívek! Hol, merre
vagytok, okos szüzek?

Épp éjfél van, sietni kell.

Jön már a Vőlegény. Lobogjon fákyafény!
Halleluja! Mily menyegző, Üdvöt szerző,
Vár reátok, mihelyt megjő!"

Sion népe hallván hallja, Hogy néki szól
az örök hangja, És szíve örömtől repes.
Jön az Úr, sugártól fényes, ő erős,
irgalommal ékes, A csillaga tündökletes.
Jöjj, Jézus, drága kincs, Dicsőbb tenálad
nincs!

Üdv, hozsánna! Jertek, menjünk, Mind
siessünk, Szent asztalánál örvendjünk!

Lant, kürt, hárfá zeng a mennyben, Az égi
karban, angyal-nyelven Zeng már feléd
a glória.

Minden gyöngykapu kitérve, A trónnál
angyalok közt állva,

Áld énekünk, Isten Fia!

Nem fénylett még a szem, Nem lángolt
a szív sem Ily örömtől! Ujjongjunk hát,
Mondjunk hálát,

Vég nélkül vig halleluját!

Ébredj, alvó, hív a szózat! Az örök hangja
messze elhat:

Fel, Sion, ébredj, itt az Úr!

Éjféltájra jár az óra, Mondd, kész vagy-é
a hívó szóra, Vagy szíved mécsse meg se
gyúl?

Ím, vőlegényed jó, Már kész a menyegző.
Halleluja! Ó, halld szavát, Kelj föl tehát,
Vedd menyegzői díszruhád!

Halljuk jól az örök hangját, És örvendez-
nek, akik hallják, Hisz itt a várva várt idő.
Íme, üdvünk napja virrad, Mert ama fényes
Hajnalcsillag Mint igazságos bírő jó.
Szent trónod fényben áll! Jöjj, Jézus, néped
vár!

Hozsianna! Mi elmegyünk, Mindegyikünk,
Hogy menyegződön ott legyünk.

Egykor trónod köré állunk, S az
angyalokkal téged áldunk, Zeng cimba-
lom és hárfahúr.

Földi lényt ott ami várja, Fül nem hallotta,
szem nem látta,

A szívünk háladalra gyúl.

Oly szép az égi hon! Sok gyöngykapuja
von. Halleluja! Zeng énekünk,

Az Úr velünk:

Légy áldott érte, Istenünk.

Az ének elemzése⁹

„Wa - chet auf“, ruft uns die Stim - me
Mit - ter - nacht heißt die - se Stun - de;
der Wäch - ter sehr hoch auf der Zin - ne,
sie ru - fen uns mit hel - lem Mun - de:
„wach auf, du Stadt Je - ru - sa - lem.“
„Wo seid ihr klu - gen Jung - frau - en?
Wohl - auf, der Bräut - gam kommt; steht auf, die Lam - pen nehmt.
Hal - le - lu - ja. Macht euch be - reit zu der Hoch - zeit,
ihr müs - set ihm ent - ge - gen - gehn.“

3. ÁBRA

A költő és zeneszerző Philipp Nicolai az ének fölött álló bevezetőben a következőket közli: „Von der Stimme zu Mitternacht und von den klugen Jungfrauen, die ihrem himmlischen Bräutigam begegnen”, azaz: Az éjféli hangról és az okos szüzekről, akik találkoznak mennyei Vőlegényükkel”. A három strófából álló korál első versszakának szövege tehát a 10 szűzről szóló példázaton alapszik (Mt 25,1–13). A második versszakban a Jelenések könyvéből a Bárány menyegzőjének (Jel 19,6–9) képét vetíti elének a szerző, a harmadikban pedig Pál apostolnak a korinthusiakhoz írt első levelére utal: „Amit szem nem látott, fül nem hallott, és ember szíve meg sem sejtett, azt készítette el Isten az őt szeretőknek.” (1Kor 2,9)

Az ének hangneme: ión (dúr), hangterjedelme: 1-n10 (vagyis az oktávot nagy terccel meghaladó ún. nagy decimá), ez igen tág ambitusnak számít a gyülekezeti énekek között.

Az egyes dallamsorok záróhangjai, kadenciái: t5, t5, t1, t5, t5, t1, t1, t8, t1.

Sorszerkezete: a, b, c, a, b, c, d, e, c

A

A

B, tehát *Stollen – Stollen – Abgesang*: tk. rep-

rízis Bar-forma, mivel a Stollen 3. sora az Abgesangban is visszatér.

A soronkénti szótagszám: 8, 9, 8, 8, 9, 8, 12, 12, 8.

⁹ Miután Philipp Nicolai egy személyben volt lelkipásztor, költő és zeneszerző, azaz „poeta doctus”, vagy talán még inkább az egyik utolsó *mesterdalk*ok, így az elemzés is a *szöveg–forma–dallam* egységében valósítható meg. A különböző dallamkapcsolatok, zenetörténeti párhuzamok tárgyalására is itt kerül sor.

Az első dallamsor az alaphangról indulva két tercugrással éri el a skála ötödik fokát (l. 4. ábra). A második sor innen tovább szökellve – kvartok és tercek által – egészen a nagy decimáig jut el, így ebben a szakaszban igen sok dúr hármashangzat-felbontás szólal meg (l. 5. ábra). Ha az alattuk lévő szöveget hozzáolvassuk (*Wachet auf*, azaz Kelj fel és *der Wächter sehr hoch*, vagyis az őr nagyon magasán), kiderül a szerzői szándék: ezek a hangközugrások, hármashangzat-felbontások nem ösztönösen és főleg nem véletlenül kerültek ide. Mindezek tudatos zeneszerzői megoldások, sőt inkább zeneszerzői fogások, tulajdonképpen szándékos szöfesticák, illusztrációk, úgynevezett *madrigalizmusok*.¹⁰ Hasonló megoldások a későbbiekben is, gyakorlatilag a dallam egészében megfigyelhetők lesznek.

„Wa - chet auf”,

4. ÁBRA

der Wäch - ter sehr hoch

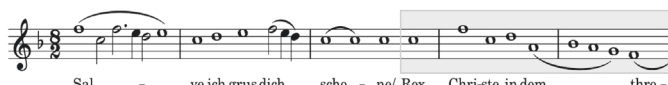
5. ÁBRA

A harmadik sort kezdő felütés szintén egy madrigalista megoldás: a *wach auf* felszólítást most egy felugró kvart érzékelteti, majd ezt követően ereszkedő kvartokból és föllépő szekundokból épített szekvenciával tér vissza a dallam az alaphangra. Hans Sachs, a híres nürnbergi mesterdalnok *Die Silberweise* (1513) című dalának „*Rex Christe in dem throne*” szövegű szakaszában ugyanez az ereszkedő szekvencia figyelhető meg¹¹ (6. és 7. ábra):

„wach auf, du Stadt Je - ru - sa - lem.”

6. ÁBRA

Sal - ve ich grus dich scho - ne/ Rex Chri-ste in dem thro -

7. ÁBRA: Hans Sachs (1494–1576): Die Silberweise – részlet

A *Stollen* sorainak hangterjedelme általában igen nagyak mondható: n6, n6, t8. A mesterdalok szerkesztési szabályai szerint a két *Stollen* után az *Abgesangban* teljesen új zenei anyagnak kell megjelennie. Ez itt is így történik, a dallam iránya megváltozik, a felfelé törő hangközugrások helyett szelíden ereszkedő szekundlépések sorakoznak kétszer azonos módon. Ez az egyetlen, tisztán ereszkedő dallamvonalú sora a műnek, nincs benne sem terc, sem kvart hangköz, tulajdonképpen egy egyszerű dúr-pentachord alkotja. A mű aranymetszés pontja is itt, a hetedik sor elején található, s ez a mondanivaló tekintetében is legfontosabb pillanat: *Wohlauf, der Bräutigam kommt* (Íme, jó a Vőlegény), vagyis Krisztus.

¹⁰ Madrigalizmus: olyan zenei jelenség, amely egy adott vokális kompozíción belül egy szó jelentését, hangulatát vagy más aspektusát igyekszik az adott pillanatban a zene eszközeivel is szemléltetni.

¹¹ AMELN: Die „Silberweise” von Hans Sachs – Vorlage evangelischer Kirchenlieder?, 133.

8. ÁBRA

Ez a dallamsor egy másik érdekes zenetörténeti párhuzam lehetőségét veti fel. Händel *Messiás* című oratóriumának közismert Halleluja kórusában, a tétel második harmadát kezdő ütemekben (negatív aranymetszés!) a fentihez nagyon hasonló megoldást láthatunk: kétszer, vagy legalábbis másfélszer leereszkedő dúr-pentachord skála szólal meg a *The kingdom of this world* szöveg fölött:

9. ÁBRA

A hasonlóság természetesen lehet a véletlen műve is, hiszen nem bizonyítható, hogy az oratórium szerzője tudatosan idézné a német népének fenti sorát, de két dolog bizonyos: egyrészt Händelnek még otthonról, tehát a szülőföldjén töltött gyermek- és ifjúkorából ismernie kellett ezt a korált, másrészt az 1700-as évek első felére ez az ének már Angliában is ismertté és rendkívül népszerűvé vált.¹²

A dallami analízishez visszatérve: az *Abgesang* középső sora további újdonságokat hoz: már a kezdőhangja is meglepő, hiszen a hangsor második fokáról indul, s az eddigi sorokrendre az alaphangról vagy az ötödik fokról kezdődtek. A szekundlépések iránya is megváltozik, most már újra felfelé indul a melódia. A szelíd hangvétel ugyanakkor a sor első harmadáig még megmarad, szinte suttogóan szólal meg a *Halleluja*.¹³ A dallam ezután viszont lendületesen tör felfelé, s újra eléri a hangkészlet legmagasabb hangjait, egyúttal meg is állva az alaphang felső oktávján: *Macht euch bereit zu der Hochzeit* (Legyetek készen az esküvőre!) l. 10. ábra. l. 0. ábra. Mind a mondanivaló, mind a dallam szempontjából tehát itt érkezik meg abszolút csúcspontjára az ének, s innen az első rész végéről már megismert ereszkedő szekvenciával éri el a nyugvópontját.

10. ÁBRA

Habár Nicolai remekműve 1599-ben látott napvilágot, az ének igazi népszerűsége a 18. század elején kibontakozó pietista mozgalom időszakában és azt követően tett szert. A pietizmus korának énekeiről az alábbi találó megfogalmazást találhatjuk Friedrich Károly tanulmányában:

¹² A Londonban 1708-ban kiadott *Lyra Davidica* (Dávid hárfája) c. gyűjteményben már szerepelt, *Awake the Voice is Crying* kezdettel. l. [Sz. n.]: *Lyra Davidica*, 73.

¹³ Ehhez fogható zeneszerzői megoldást, ilyen visszafogott, szinte megrendült „ujjongást” talán csak Igor Stravinsky *Zsoltárszimfóniájában*, a harmadik tétel elején találhatunk: *Alleluja, Laudate Dominum*.

Ezen énekek fő jellegzetességei, hogy türelmetlenül sürgetik a lelki újjászületést: a lélek és Jézus között egész szerelmi misztikát alkotnak, mely sokszor az Énekek Éneke magaslatait is érinti és a Krisztus személyébe teljesen elmerülni akaró lelkek vágyódó szavait idézi. Ezekkel az érzésekkel együtt jelentkezik a pietista énekekben az élet minden eddigénél szigorúbb értelmezése és a világtól való menekülés a lélek bensőségeibe.¹⁴

Külön kell szót ejteni ennek az énekeknek az angolszász nyelvterületeken tapasztalható rendkívüli népszerűségéről. Szűk két évszázad alatt (1708–1892 között) Új-Zélandtól Észak-Amerikáig nem kevesebb, mint 16 angol nyelvű, de egymástól különböző fordítás látott napvilágot Nicolai himnuszáról!¹⁵

A *Wachet auf ruft uns die Stimme* korált az évszázadok során számos zeneszerző dolgozta fel. Műfajukat tekintve ezek többnyire vokális művek: motetták, kantáták, de szóló orgonára is több átirat, korárelőjáték készült J. S. Bachtól kezdve Max Regeren át Hugo Distlerig. A legelső többszólamú feldolgozásokat még Nicolai kortársa, Michael Praetorius készítette a 17. század elején. A legismertebbek minden bizonnyal Johann Sebastian Bach idevonatkozó művei: *Wachet auf, ruft uns die Stimme* c. kantátája (BWV 140), s a kantáta 4. tételének zenei anyagára épülő korárelőjátéka (BWV 645). A lipcsei mester fiai közül Johann Christoph Friedrich Bach is írt egy nagyszabású korálmotettát erre az énekre. Végezetül a teljesség igénye nélkül álljon itt még néhány, ebbe a körbe tartozó zeneszerző neve a 17. századtól napjainkig: J. Praetorius (1586–1651), F. Tunder (1614–1667), D. Buxtehude (1637–1707), J. S. Bach (1685–1750), J. L. Krebs (1713–1780), J. C. F. Bach (1732–1795), F. Mendelssohn-Bartholdy (1809–1847), G. A. Thomas (1842–1870), H. Schmidt (1861–1923), M. Reger (1873–1916), H. Collum (1914–1982), R. G. Patterson (1957–), G. Liardon (1973–2018), S. M. Torchio (1984–).

Felhasznált irodalom

- A GENERÁLIS KONVENT LITURGIAI ÉS HIMNOLÓGIAI BIZOTTSÁGA (szerk.): *Református Énekeskönyv (RÉ21)*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2021.
- ÁCS, M.: *Zengedező Mennyei Kar. Az az: Németből Magyarra fordítottatott szép Isteni ditséreteket és hálá-adó Énekeket, más magyarul szerzetett kegyes Énekekkel együtt magában foglaló Könyvetske*, Lócse, 1703, online elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_1673/?pg=11&layout=1 (utolsó megtekintés: 2022. 08. 12.).
- AMELN, K.: Die „Silberweise” von Hans Sachs – Vorlage evangelischer Kirchenlieder?, in *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie* 21 (1977), 132–137.
- FRIEDRICH, K.: *A magyar evangélikus templomi ének történetének vázlata (XVI–XVIII. század)*, Friedrich Károly, Budapest, 1944.
- NICOLAI, Ph.: *Freuden-Spiegel des ewigen Lebens*, Halle, Verlag von Richard Mühlmann, 1854, online elérhető: <https://books.google.hu/books?id=1-A9gU>

¹⁴ FRIEDRICH: *A magyar evangélikus templomi ének történetének vázlata*, 94.

¹⁵ MEARNIS: Nicolai, Philipp, 805–807.

- 3euYIC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ViewAPI&redir_esc=y#v=onepage&q=wachet%20auf&f=false. 412; modern kiadásban online elérhető: <https://www.projekt-gutenberg.org/nicolaip/freuden/freuden.html> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 22.).
- MEARNS, J.: Nicolai, Philipp, in Julian, J. (ed.): *A Dictionary of Hymnology. Setting forth the Origin and History of Christian Hymns of all Ages and Nations. Volume I. A to O. (1/2)*, New York, Dover Publications, 1957, 805–807, online elérhető: https://archive.org/details/imslp-dictionary-of-hymnology-julian-john/PMLP213617-Julian-DictionaryOfHymnology_A-O/page/n1/mode/2up (utolsó megtekintés: 2022. 09. 06.).
 - NICOLAI, Ph.: Ébredj, alvó, hív a szózat! (622), in A Generális Konvent Liturgiai és Himnológiai Bizottsága (szerk.): *Református Énekeskönyv (RE21)*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2021, 714.
 - RYDEN, E. E.: *The Story of Our Hymns*, [h. n.], Alexander Gardner, 1911, online elérhető: <https://ccel.org/ccel/r/ryden/hymnstory/cache/hymnstory.txt> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 30.).
 - SZELESTEI N., L.: Hamis impresszumú könyvek a XVIII. századi Magyarországon. (Magyar nyelvű evangélikus énekeskönyvek), in *Magyar Könyvszemle* 99 (1983/1), 292–304.
 - TORKOS, J.: *Új Zengedező Mennyei Kar, Azaz: Régi és újonnan szerzetett, válogatott, Isteni Ditséreteket és lelki Énekeket magában foglaló, szép rendbe vétegett Graduál, melly az Istennek ditséretire, az Híveknek serkentésekre, és víg, egynéhány Imádságokkal együtt ki-botsáttatott*, Frankfurt, 1768, online elérhető: <https://books.google.hu/books?id=nexXAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu#v=onepage&q&f=false> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 12.).
 - [Sz. n.]: *Lyra Davidica: or, A collection of divine songs and hymns, partly translated from the High-German, and Latin hymns; and set to easy and pleasant tunes, for more general use. The musick engrav'd on copper plates*, London, Printed for J. Walsh, J. Hare, and P. Randal, 1708, online elérhető: <https://archive.org/details/lyradavidicaorco00lond/page/n5/mode/2up> (utolsó megtekintés: 2022. 09. 05.).
 - [Sz. n.]: Unna. Stadtgeschichte, online elérhető: <https://www.unna.de/unna-erleben/geschichte-archiv/stadtgeschichte> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 30.).

SÁROSI DÁNIEL

Kortárs orgonazene a templomban? – Szathmáry Zsigmond újjenei munkássága

ABSTRACT

If church, then liturgical and/or sacred music; if liturgical and/or sacred music, then organ. These concepts are inextricably linked, but today the organ is not only an instrument of churches and church music, but also an instrument of concert halls and contemporary classical music. For the concert-goer, it is not surprising to hear an organ piece with a sacred theme in a secular building, but the reverse is not always true.

Zsigmond Szathmáry (b. 1939), a prominent representative of contemporary organ music, is an extremely productive, versatile artist, and this has given him the opportunity for continuous renewal. Through his spirituality, creativity, the quality of his compositions, and the innovative and sometimes extreme use of the technical possibilities of the organ, he enhances the artistic value of contemporary classical organ music. The question is where and how this new music can find its place in the church? With his exemplary work, Zsigmond Szathmáry strives to find the right balance.

Szathmáry Zsigmond 1939. április 28-án született Hódmezővásárhelyen. 1958 és 1963 között orgona és zeneszerzői tanulmányokat folytatott a budapesti Zeneakadémián Gergely Ferenc és Szabó Ferenc irányításával. Tanulmányait orgonaművészi diploma megszerzésével zárta. Ezt követően féléves ösztöndíjjal Alois Forernél a bécsi Zeneakadémián tanult orgonát, majd felvételt nyert a frankfurti Zeneakadémiára Helmut Walcha osztályába, ahol 1966-ban koncertszólistaként diplomázott. Ezzel párhuzamosan zeneszerzőként is tanulmányozta az új zenei irányzatokat Darmstadtban és Kölnben, felhasználva Henri Pousseur, Karlheinz Stockhausen, valamint Ligeti György szakmai tanácsait.

A Frankfurt melletti Schüchternben 1968 és 1970 között orgona- és zongoratanár volt, közben felkészült egyházzenei vizsgájára, melyet 1970-ben kiválóan teljesített. Orgonista-kántori állást töltött be Hamburg-Wellingsbüttel evangélikus templomában (1970–1977), majd Brémában volt dómorgonista (1977–1978). Kántori tevékenysége mellett orgonát tanított Lübeck és Hannover zenei felsőoktatási intézményeiben (1972–1978). Eközben a darmstadti új zenei kurzus egészen új irányba fordította zenei gondolkodását és előadói megközelítését, ami elsősorban a modern zene értelmezésében – Ligeti szerzeményeinek, más kortárs szerzők műveinek és saját kompozícióinak előadásában – jelentett forradalmi változást. 1978-ban elnyerte a freiburgi Zeneművészeti Főiskola orgonaprofesszori állását, melyet 2004-ig – nyugdíjba vonulásáig – töltött be. Pályája ezen szakaszában előadóként és zeneszerzőként is sokat foglalkoztatott művész. Az akadémiai hangszeroktatás befejeztével nemcsak előadóművészi, hanem zeneszerzői tevékenysége is intenzívebbé vált, melynek eredményeként jelentős számú új kompozíciója született. A ma is koncertező orgonaművész és kurzusokat vezető tanár Debrecenben legutóbb 2019-ben – 80. születésnapja alkalmából – tartott mesterkurzust, szakmai találkozót és hangverseny tanítványai közreműködésével.

Szathmáry Zsigmond jelenleg Mannheimben él és alkot, elsősorban a zeneszerzés területén vállal feladatokat, így például a 2020-ra tervezett lipcsei Bach orgonaverseny kötelező anyagának komponálását,¹ de mesterkurzus meghívásoknak is szívesen eleget tesz. Az idén 42. alkalommal megrendezendő erneni (Svájc) mesterkurzus² szakmai vezetésének feladatait is ellátta.

1. kép

Magyarországon és külföldön egyaránt ismerik és elismerik munkásságát. Ezt igazolják rangos koncerthelyszínekre, fesztiválokra történő meghívásai, LP és CD felvételeinek elismerő kritikái, jelentős zeneszerzői munkákra való felkérései, valamint az ezekért kapott díjai: 1972-ben Hamburg városától kapott Bach-díjat; 1987-ben megkapta A Magyar Köztársaság Liszt Ferenc Emlékbizottságától Liszt Ferenc Jelvényét; 2007-től a kölni Szt. Péter Katedrális címzetes orgonistája; 2009-től a Széchenyi Tudományos Akadémia tiszteleti tagja.

Szerelem első fűjtásra – Szathmáry találkozása az orgonával

Szathmáry elbeszéléséből tudjuk, hogy édesapja jól hegedült, édesanyja pedig jól zongorázott. Ennek köszönhetően mindennapos esemény volt a családban a házimuzsikálás. A baráti kör tagjai között is akadtak amatőr muzsikusok, akik rendszeresen közreműködtek kamarazenei alkalmakon, melyeket a gyerekek áhítattal hallgattak az erre a célra kialakított zenehallgató ablakmélyedésben. Zsigmond élénken emlékszik arra, amikor 3-4 éves kora körül Joó Sándor³ református lelkész, és zenetanár felesége többször is ellátogatót gyerekeikkel hozzájuk Pápara, ahol „minden a zene körül forgott”.⁴ A gyermek Zsigmond természetes érdeklődéssel fordult a hangszerek felé, hiszen szerette volna maga is megtapasztalni előadóként azt, amit a családi zenés esteken átélt. Négytől hatéves koráig hegedülni tanult, majd Budapestre költözésük után zongorázni kezdett. Az orgonával való első találkozása egy sárospataki rokonlátogatáshoz kötődik. A református templom kántora egy istentisztelet során megmutatta a gyermeknek a hangszert és annak működését. Ezen az istentiszteleten különleges feladatot kapott az ifjú Szathmáry, ugyanis a kántor rábízta az orgona fűjtását. A fizikai munkavégzésért cserébe Zsigmond némán játszhatott a billentyűzeten a prédikáció alatt. A játék annyira vonzó volt számára, hogy azt kérésére többször is megismételhette, ám egyszer maradt még annyi levegő az orgona fúvójában, hogy a némajáték hallhatóvá vált

1 Szathmáry Zsigmond a XXII. lipcsei Nemzetközi Bach verseny szervezőbizottsága felkérésére a *Silberklänge* (2019) című művét komponálta. Az orgonaművet a Bärenreiter-Verlag Kiadó 2020-ban az *Organova* sorozatban megjelentette (BA 11263). (A 2020-ra tervezett lipcsei orgonaversenyt 2021 júliusában kívánták megrendezni, ami azonban a koronavírus-világjárvány miatt ismét elmaradt.)

2 Szathmáry 1979 óta művészeti vezetője az Ernenben évente megrendezett orgona mesterkurzusnak. (A koronavírus-világjárvány miatt azonban a mesterkurzus 2021-ben nem valósult meg.)

3 Joó Sándor (1910–1970) a budapesti Torockó-téri Református Egyházközség (ma Budapest-Pasaréti Református Egyházközség) lelképásztora, felesége Máthé Imola zongoraművész.

4 SÁROSI Dániel Szathmáry Zsigmonddal készített interjúja, Budapest, 2019. február 16.

nagy (hang)zavart okozva ezzel a templomban.⁵ A fiatal Szathmáry a zeneiskolai zongoratanulmányain keresztül egyre szorosabban kötődött a zenéhez. Ezt erősítette édesapjának a budapesti hangversenyprogramokból való tudatos válogatása, valamint a rendszeres hangverseny-látogatások, amelyeket irodalmi és képzőművészeti háttérismeretekkel készítettek elő a szülők.

A Szathmáry család a budai Torockó-téri református templom közösségébe járt istentiszteletre, ám az ötvenes évek egyházellenes politikája miatt a család jobbnak látta, ha az édesapa távol marad az alkalmaktól. Szathmáry ekkor már komolyan és rendszeresen zongorázott, így engedélyt kért a templomban zenei szolgálatot teljesítő kántortól az orgonán való gyakorlásra. Amikor a kántor meghallotta Szathmáry orgonajátékát és meggyőződött arról, hogy nem kell féltennie hangszerét, a lelkéssel egyeztetve megengedték neki a templomi gyakorlást. Ezek után nem sokkal már a kántor kérte meg a 14 éves fiatalembert, hogy vállalja el helyette az istentiszteletek végén, a kivonulás alatt a zenei szolgálatot, amit örömmel teljesített. A hangversenynek is beillő alkalmak annyira jól sikerültek, hogy a kántor megbízást adott a vásárnapesti istentiszteletek kántori feladatainak ellátására is. Szathmáry úgy emlékszik ezekre az alkalmakra, mint az egyre kedvesebbé váló hangszerrel, az orgonával való időöltés és foglalatosság lehetőségére. Emlékei szerint a meghosszabbodott játékidőt, amit felügyelet nélkül és szabadon tölthetett a hangszerrel, megpróbálta arra is felhasználni, hogy minél jobban megismerje annak lehetőségeit, regisztereit, sajátos hangszíneit. Ugyanakkor a Hannig zeneiskolában⁶ szerzett zongorás tapasztalatokkal együtt ez már elegendő volt ahhoz, hogy az addig megismert zenei stílusokban próbára tegye fantáziáját és bátrabban improvizáljon. Ennek eredményeként megszülettek első kompozíciói, amelyeket már kottapapírra is lejegyzett. Egy alkalommal Zsigmond nevet is adott művének: *fúga*. A büszke édesapa megmutatta a kompozíciót a családdal baráti kapcsolatban álló Gárdonyi Zoltán⁷ zeneszerzőnek, aki miután átnézte a darabot megjegyezte: „Nagyon szép, csak hogy ez nem fúga!” A történet nem szegte kedvét a fiatal Szathmárynak, inkább ösztönzést adott a későbbi rendszeres zeneszerzés-tanulmányok végzéséhez.⁸

Egyházzene és/vagy újjene?

Szathmáry Zsigmond egyházzene iránti elkötelezettségét, s egyben bátorságát mutatja az a tény is, hogy 1963-ban budapesti orgonaművészi diplomakoncertjén

5 A humoros történet Szathmáry Zsigmondot a későbbi *Volumina* hangzására emlékeztetette. SÁROSI Dániel Szathmáry Zsigmonddal készített interjúja, Debrecen, 2019. augusztus 18.

6 A budapesti Széll Kálmán téri Hannig Zeneiskolát Hannig Pál és felesége, Ragyóczy Jolán igazgatta, ahol ők zongorajátékot tanítottak. Szathmáryt hat éves korában írták be a szülei a zeneiskolába. A szolfézs és zeneelmélet képzést – melyet Petneki Jenő végzett – később különösen hasznosnak ítélte, s emellett szívesen emlékezik az oktatók emberségére is. A politikai helyzet változása miatt megromlott a család anyagi helyzete, de látva a gyermekek tehetségét, ő és húga, Lilla egy ideig ingyen tanulhattak a zeneiskolában. SÁROSI Dániel Szathmáry Zsigmonddal készített interjúja, Freiburg, 2021. augusztus 8–13.

7 Gárdonyi Zoltán (1906–1986) zeneszerző, zenetudós, Kodály Zoltán tanítványa, a budapesti Zeneművészeti Főiskola (ma Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem) tanára. Jeles református zeneszerzőnk.

8 SÁROSI Dániel Szathmáry Zsigmonddal készített interjúja, Freiburg, 2021. augusztus 8–13.

Kodály Zoltán *Csendes miséjének* (1942) Introitus, Kyrie, Gloria és Credo tételeit, valamint Olivier Messiaen *Dieu parmi nous* (Isten közöttünk, 1935) műveit is műsorára tűzte. Igaz, a Messiaen-mű eredeti címét nem tüntethette fel a diplomaműsorban, az a semlegesebb *Toccata* cím alatt szerepelt. Mindkét mű kortárs darabnak volt mondható 1963-ban, s a Kodály-tételek – valamint a szerző más művei is – mindmáig szerepelnek Szathmáry előadóművészi repertoárján. A *Csendes mise* a későbbi *Missa brevis* (1944) zenei alapja, de a még szöveg nélküli orgonamű dallamvonala és ritmikája pontosan megjeleníti a latin miseszöveget. Az Introitus zengő kvint-tornyát igazi prelúdiummá formálja Szathmáry, melyhez kapcsolódó Kyrie két szövegsora (Kyrie eleison, Christe eleison) melodikus és tömszerűen harmonikus, jellegzetesen kodályi megfogalmazású. A Gloria ujjongó kezdetének kontrasztjaként szolgál meg a *Quitilli specca tamundi* Adagioja Szathmáry előadásában, majd a Credo ismét beszédes, hangfestő elemeket tartalmaz: az egylényegűség unisonója, vagy a mennyből alászállás majd két oktávnyi esése mutatja ezt. Szathmáry Zsigmond később koncertjein és lemezfelvételein is ezt a négy tételt játssza, lezárva a művet a Credo archaikusan zengő mixolid zárlatával.

Az orgona- és az Istenszeretet Szathmárynál az egyházzenei-kántori hivatásban forrt össze, azonban a templomi zenei szolgálathoz, orgonista-kántori állás betöltéséhez Németországban nem volt elég – és nem elég ma sem – az orgonaművészi diploma: sikeres álláspályázathoz egyházzenei végzettséget kellett, kell szerezni.⁹ Ennek érdekében Szathmáry elfogadta Schlüchtern város ajánlatát a helyi evangélikus egyházzenei iskolában történő zongora- és orgonatanításra, megfelelő fizetéssel és szolgálati lakással. Itt, a tanítás mellett egyházzenei tanulmányokba is kezdhetett, ugyanis lehetőséget kapott az iskola igazgatójától, Dr. Walter Blankenburgtól (1903–1986), aki egyházzenei és muzikológus is volt, hogy egyéni tanulási rendben felkészülhessen a másfél év múlva esedékes egyházzenei vizsgájára.¹⁰

1970-ben Klaus-Martin Ziegler szakmai vezetésével Szathmáry letette „A” kategóriás egyházzenei vizsgáját – melyen az előírt egyházzenei tárgyak mellett orgonaimprovizáció és karvezetés voltak a főtárgyai –, így hivatalosan is alkalmassá vált orgonista-kántori állás betöltésére. Az egyházzenei tanulmányok nem jelentettek különösebb nehézséget számára, hiszen kisgyermekkor óta élő kapcsolat fűzte a református egyházhoz, ezen kívül tiszttában volt mind a protestáns, mind a katolikus egyházzene elméleti és gyakorlati vonatkozásaival.¹¹ Tanulmányai befejeztével – Szathmáry japán származású feleségének, Ai Mizutának¹² a közreműködésével – Hamburg-Wellingsbüttelbe került templomi orgonistának.

⁹ SUSTECK: *Magier der Klänge*, 26.

¹⁰ A hangszertanítás mellett Szathmáry elvállalta a szomszéd település, Steinau templomának orgonista szolgálatát is, ami nem csupán anyagi lehetőségei javítását, hanem a kántori praxisban való elmélyülését is segítette. Sárosi Dániel Szathmáry Zsigmonddal készített interjúja, Freiburg, 2021. augusztus 8–13.

¹¹ Sárosi Dániel Szathmáry Zsigmonddal készített interjúja, Freiburg, 2021. augusztus 8–13.

¹² 1967-es házasságkötésük után a gyógyszerész végzettségű Ai mindenben férje segítőjévé vált. Nemcsak a háztartást vezette, és nyitotta meg az otthonukat a barátok, fiatal tanítványok és kollégák előtt, hanem ő maga is zenei tanulmányokba kezdett: zongorázni és énekelni tanult, zenetudományi kurzusra járt, valamint az orgona szerkezetének és lehetőségeinek olyan ismerőjévé vált, amely Szathmáry – zenei és technikai értelemben – tökéletes regisztrátorává, a zeneszerzésben pedig ötletadóvá tette. Mindemellett élete végéig menedzselte férje

A címben feltett kérdés kissé provokatív, számos továbbit ma is felvet: szükséges-e a klasszikus egyházzene változtatni? Le kell-e cserélni vagy ki kell-e egészíteni azt valami újjal? Vonzóbbá tudják-e tenni az új zenei irányzatok az egyházzenezési hivatást? Feladatuk-e ez egyáltalán? Mit tehet az egyházzeneész, ha szívesen játszik új zenét, és szeretné azt megismertetni a gyülekezet tagjaival? Hogyan hat esztétikailag, lelkiileg a hallgató számára a kortárs orgonazene a szakrális térben?

„Ilyen, bizonyos értelemben tradíció által megszentelt terekben az ember a szokatlanra még kevésbé vetemedik, mint máshol. Ezenkívül az orgona mint az egyházzene fő instrumentuma a szakrális zenének úgyszólván elkötelezett, ezért saját játéktérében korlátozott [...] Az orgona egy »zenei gettóban« találta magát”, melynek felszabadítását Hans Otte, a brémai rádió vezetője kezdeményezte.¹³

– mondja Szathmáry Zsigmond utalva az 1960-as években az orgonazenében és az orgonához mint hangszerhez való hozzáállásban bekövetkezett fordulóra.

Max Reger (1873–1916) óta az orgona háttérbe szorult a kortárs zeneszerzők számára. Ennek az érdektelenségnek az okát számos egyéb mellett Martin Herchenröder a hangszernek a templommal – és az egyház intézményével – való szoros kapcsolatában látja. Az orgona be van zárva a templomtérbe, így a zeneszerzők vallásos konnotáció nélkül nem komponálhatnak erre a hangszerre, azonban az egyház és a művészek kapcsolata a felvilágosodás óta fokozatosan meglazult. A zeneszerzők vallás iránti személyes érdeklődés nélkül a hangszert is mellőzni voltak kénytelenek.¹⁴ A spirituális zene a liturgiától teljesen függetlenedett,¹⁵ vagyis a liturgikus és a szakrális orgonazene elvált egymástól. A szekularizálódó társadalomban – és egyházban – az orgonazenéről alkotott kép is megváltozott. Két ellentétes irányú folyamat volt megfigyelhető: egyfelől voltak, akik úgy vélték, hogy a szakrális orgonazene már nem képes a templom falain belül megtalálni önmagát és hallgatóit, ezért az kiáramlik a világi szférába, ahol viszont rejtve marad, vagy talajt veszítve megsemmisül,¹⁶ másfelől a személyes istenkérés a hagyományos egyházzenei műfajok helyett a műzenében jelenik meg így szakralizálva azt.¹⁷ A művészileg létrehozott spiritualitás igényének kiindulópontja a 19. század. Bachnál és Mozartnál alig kimutatható, Beethovennél és Schubertnél

karrierjét, szervezte koncertjeit, turnéit, lemezfelvételeit. Házasságukból egy lánygyermek, Anikó Katharina született. Hegedűművészként édesapja hegedűs kompozícióinak és kamaraműveinek legavatottabb tolmácsolója. A *Cadenza con ostinati* című alkotást kifejezetten Anikó számára írta édesapja 1993-ban. Ezt a művet a magyarországi közönség 2021. november 10-én, a MŰPÁ-ban hallhatta először Anikó Katharina Szathmáry és Szathmáry Zsigmond előadásában.

13 SZATHMÁRY: Die Orgelwerke von György Ligeti, 214.

14 HERCHENRÖDER: From Darmstadt to Stockholm, 304.

15 KOCH: Kirchenmusik heute – Eine kritische Bestandesaufnahme.

16 Ezt a nézetet vallotta Dieter Schnebel (1930–2018) német zeneszerző és teológus is, aki szerint az a szakrális zene, amely kilépett a világba, szekularissá vált; azt is mondhatjuk, hogy megadta magát a világnak. Semmilyen helyreállítás nem képes megmenteni. Schnebel szerint a Bach-passiók kora óta érzékelhető, hogy a spirituális alkotások éppoly gyakran (ha nem többször) szólnak a koncerttermeknek és azok egyre világibbá váló közönségének, mint a szakrális tereknek. A spirituális zene világi felé fordulása végül odáig fajult, hogy kritériumai feloldódtak. I. ANDERSON: Dieter Schnebel. *Spiritual Music Today*.

17 PÉTERY: Templom és színház, 19.

látens módon megjelenő, ám Liszt, Wagner, Mahler és utódaik óta a 20. században jelentős. Ilyen meta-teológiai minőséget megjelenítő, szakrális vonatkozású világi művek jelennek meg többek között Bernd Alois Zimmermann, Dieter Schnebel, Krzysztof Penderecki és Ligeti György művészetében.¹⁸ Kiemelkedő e tekintetben Olivier Messiaen (1908–1992), akit, jóllehet gyakran teológiai kérdések inspiráltak (*Apparition de l'église éternelle*, 1932), mégsem liturgikus zenét írt. A francia romantikus iskolából kinőve bátran mert élni a kor kínálta és a hangszer adta lehetőségekkel. Orgonaműveiben kvázi-szeriális¹⁹ technikákat is alkalmazott (*Messe de la Pentecote*, 1950; *Livred'orgue*, 1951), így naprakész, modern zenét komponált a hangszerre.²⁰

A modern orgonazene kialakulásának korai időszakában a hangszer dinamikai lehetőségei meglehetősen korlátozottak voltak, amit a kortárs zeneszerzők kritikaként fel is róttak. A hangszer flexibilissé tételéhez, s így a kortárs orgonazene felvirágoztatásához a '60-as évek újszervi mozgalma különösen sokat adott. Messiaen maga is részt vett ezeken a kurzusokon Darmstadtban, csakúgy, mint Bengt Hambraeus, Mauricio Kagel, Ligeti György, Hans Otte és Szathmáry Zsigmond.

Szathmáry 1964-ben csatlakozott a legendás darmstadti újszervi nyári kurzus programjához, ahol magával ragadták azok a különböző nyugat-európai kortárs zenei irányzatok, amelyek Magyarországon akkoriban alig voltak ismertek. Az a néhány magyar zeneszerző, aki Szathmáry előtt részt vett a kurzuson, többnyire negatív kritikával illette azt,²¹ noha az ott megjelent szakmai közönség és a laikus hallgatóság körében egyaránt Ligeti György magyar zeneszerzőnek volt a legnagyobb sikere.

A darmstadti *Internationale Ferienkurse für Neue Musik* az 1950-es és 1960-as években az avantgárd zenei irányzatok és az azt művelők kiemelt találkozási helye volt. A kurzusok létrehozását *Wolfgang Steinecke* (1910–1961) német zenetudós 1946-ban kezdeményezte, melyeket zeneszerző-tanárok irányításával kezdetben német fiataloknak, majd fokozatosan – az egyre szélesedő nemzetközi kapcsolatrendszerének köszönhetően – külföldieknek is meghirdetett. Egyfajta zenei „Bauhaus”-t kívánt megteremteni, amelyben a nemzetiszocialista diktatúra idején tiltott

18 Koch: *Zwischen Tradition und Säkularisierung*.

19 Szeriális zene: a 20. század második felének jelentős zeneszerzési, szerkesztési technikája, mely a teljes zene-művet számsorok segítségével előre meghatározott hangok kiválasztott sorára (szériájára) építi fel, meghatározva annak hangszínét, dinamikáját, ritmusát is. Legjelentősebb képviselői: Oliver Messiaen (1908–1992), Luigi Nono (1924–1991), Pierre Boulez (1925–2016) és Karlheinz Stockhausen (1928–2007).

20 HERCHENRÖDER: *From Darmstadt to Stockholm*, 306.

21 A magyar komponisták szépségszissel vegyes távolságtartását, az igényt, hogy elhatárolódjanak az ott teret nyerő eszményektől, látványosan dokumentálja Soproni József zeneszerző (a Zeneakadémia későbbi rektora) 1962-es darmstadti élményeiről szóló beszámolója: „rengeteg darabot hallottam, és kiábrándítóbbnál kiábrándítóbbak voltak. [...] Szedett-vedett társaság fordult meg akkor Darmstadtban. Kevés volt a komoly szakember. Fiatal emberek, akik elkezdnek komponálni, ellenőrizhetetlen technikával – mert tulajdonképpen ellenőrizhetetlen ez a technika –, biztos, hogy gyorsan tudnak látványos eredményeket elérni. De az is biztos, hogy hamarosan kiderül, e mögött a látványosság mögött gyakorta semmi nincs.” Soproni ezzel nem csupán a saját, hanem a hazai zenészközösség általános vélekedését fogalmazta meg, s a szélművészet, a látszattervékenységek, a szakmai ellenőrizhetetlenség vádjával illette az új zene II. világháború utáni legnagyobb hatású központjának működését. Vö. FÖLDES: *Harmincasok. Beszélgetések magyar zeneszerzőkkel*, 153–154; DALOS: *A partvonalon kívül*, 16.

zenék és irányzatok újra teret nyerhettek.²² A kurzusokat 1970-ig évente, azt követően kétévente rendezték meg, s egyaránt szóltak zeneszerzőknek és előadóknak. A rendezvénysorozat a találkozások és eszmecserek mellett számos új mű bemutatójának is otthont adott.

Darmstadtban minden újdonságként hatott Szathmáryra, mégis úgy érezte, hogy az új zenében otthonra talált, s kellő bátorsággal, félelem nélkül, hittel és reménnyel tervezte jövőjét, s vett részt a kurzusok munkájában.

A kortárs zene megismerésének és alkalmazásának élménye Szathmáry zeneszerzői és interpretátori, sőt orgonista-kántori tevékenységére is hatással volt, ám a gyülekezetek tagjai és az egyházkormányzat számára általában idegen és elfogadhatatlan volt a nem klasszikus egyházzene megszólaltatása a templomban, különösen istentiszteleten. Nem úgy Hamburg-Wellingsbüttelben, ahol közvetlen elődje Gerd Zacher volt, aki a kortárs orgonazene legjelentősebb képviselője²³ abban az időben. Szathmáry személyesen ugyan nem ismerte őt, ez az utódlás mégis azt jelentette számára, hogy nem kellett harcolnia azért, hogy modern orgonazenét játszhasson a templomban, hiszen a gyülekezet és a lelkészek – Zacher munkásságának köszönhetően – már ismerték ezt a műfajt.²⁴ Nem csak elődje, hanem a gyülekezet lelkésze, Dr. Martin Hoberg is elkötelezett híve volt az új zenének, s támogatta Szathmáry kortárs zene templomi megszólaltatására vonatkozó kezdeményezéseit. Védnöksége alatt Wellingsbüttelben új orgona épült, és virágzott az egyházzenei élet.²⁵ Bár ellenállás nem volt, az istentiszteleteken Szathmáry mégis kevesebb kortárs zenét játszott, a kompozíciós kreativitás és a kommunikáció közötti feszültség templomban és templomon kívüli irizáló voltára való tekintettel.²⁶ Úgy gondolta, és gondolja ma is: üzenét az ember ne polgárpukkasztásból játsszon, hanem azért, mert szereti és fontosnak tartja az ezzel való találkozást, vagy esetleg úgy véli, tud vele valamit mondani, adni a hallgatóságnak. Ha azonban azt érzi, hogy a gyülekezet nem fogadja el azt, akkor nem szabad erőltetni.²⁷

Hoberg 1975-ös távozása után az új egyházi vezető nem támogatta a modern zenei események szervezését a templomban, csökkenteni akarta a hangversenyek számát, így Szathmáry 1977-ben a brémai dómba helyezte át egyházzenei munkájának székhelyét. Itt első feladata az volt, hogy megpróbálja megváltoztatni a gyülekezetben kialakult szemléletet, s feloldja a templomi kortárs zenei koncertekkel kapcsolatban kialakult ellenszenvet. Az 1960-as években ugyanis az újzene ellenállást váltott ki az ottaniak körében, ám Szathmárynak a következő években sikerült ezt a szemléletet megváltoztatni, és a *Pro Musica Nova* fesztivál²⁸ működése kap-

22 STEINITZ: Ligeti György – A képzelet zenéje, 69.

23 Gerd Zacher (1929–2014): német zeneszerző és orgonaművész, a kortárs orgonazene neves előadója. Számos kortárs zeneszerző művét mutatta be, többek között John Cage, Mauricio Kagel, Ligeti György és Hans Otte kompozícióit.

24 HALÁSZ: A régi és az új zeneszerzők, 16.

25 BRÄUNINGER: Die Kirchengemeinde Hamburg-Wellingsbüttel, 514–515. (A doktori értekezés könyvformátumban a Matthiesen Verlag kiadó gondozásában jelent meg, 2019-ben.)

26 Ugyan az *irizáló* kifejezést Alois Koch egy 2008-as stuttgarti előadásán használja (l. KOCH: Kirchenmusik heute), Szathmáry nyilvánulásából egyértelműen, s e tekintetben óvatosságára következtethetünk.

27 HALÁSZ: A régi és az új zeneszerzők, 16.

28 A Pro Musica Nova fesztivál a Brémai Rádió 1958 és 2001 között kétévente megrendezett kortárs zenei fesztivál-

csán a brémai dómot újra a régi fényében bemutatni, az újságok címloldalára helyezni. Ekkorra Szathmáry az orgonára írott kortárs zene hatalmas repertoárjával rendelkezett, s újra és újra kiállt az új zeneszerzői megoldások mellett.²⁹ A brémai egyházzenei szervezőmunka mellett Szathmáry minden idejét kitöltötte kortárs zenei karrierjének építése, a hangszer megszólaltatási lehetőségeivel való kísérletezés, a komponálás, mindezek mellett pedig orgonaépítéssel is foglalkozott.

Szathmáry kompozíciói között számos szakrális vonatkozású orgonamű található. A *Feuertaufe* (2004) című orgonadarabját a San Sebastian-i Nemzetközi Orgonafesztivál (Spanyolország) megbízásából komponálta és mutatta be a fesztivál megnyitóján. A költői címmel ellátott műben az újszövetségi evangéliumokból ismert Keresztelő János történetét³⁰ dolgozta fel. A 2011-ben bekövetkezett fukushimai nukleáris katasztrófa ihlette orgonára és kórusra írott *Requiem „Fukushima”* (2014) című művében pedig a *Dies irae* középkori latin himnusz sorai szólalnak meg. A *Mors et vita* (2015) című műve a freiburgi Münster megrendelésére, az akkor ötven éve épített orgona jubileumi koncertjére íródott. A szerző művében a Liszt Ferenc által is gyakran felvetett élet-halál kérdéskört vizsgálta keresztyén megközelítéssel. Zenei anyagául a 11. századi *Victimae paschali laudes* húsvéti szekvencia elemeit használta fel. A mű egyfajta hidat épít az ősi liturgikus zene és a kortárs zenei nyelvezet közé. Húsvéti témája szimbólumokat és gesztusokat foglal magába, amelyeket Szathmáry hangzó képpé formál.

Szathmáry szólóorgona művei között találhatók azok az *In memoriam...* alkotások, melyeket a szakmai baráti köréhez, családjához tartozó személyek halála utáni emlékhangversenyeken szólaltatott meg. Az orgonaművek improvizatív jellegű hangképek, melyek főként koráldallamok feldolgozásait tartalmazzák.³¹

Szathmáry Zsigmond más hangszerre írt, vagy zenekari, illetve oratorikus művek orgonaátíratainak elkészítésével, valamint ezek megszólaltatásával gyarapította az orgonarepertoárt. E művek között számos olyan kompozíció is van, amely a zenei közelmúlt termése, s amely így – nagyobb vagy különleges előadói apparátus nélkül – a templomi gyakorlatban is könnyebben megszólaltatható.³² Szathmáry Zsigmond személyiségével és szakmai hozzáértésével, érzékenységgel bizonyítja, hogy nem lehetetlen a minőségi kortárs zene megjelenítése a templomban, de fontos annak megfelelő interpretációja, célja, mennyisége és minősége. Nem válhat önkényessé, nem válhat megbotránkoztatóvá. Minden esetben tekintettel kell lenni arra, hogy az istentisztelet egy összegyűlt közösség ünnepi alkalma, amelyen Isten és az Ő magasztalása áll a középpontban, nem az orgonista virtuozitása, személyes ambíciója.

ja, az avantgárd híres zenei ünnepe volt, amelyet Hans Otte alapított. A fesztiválon – kísérleti és elektronikus zenék fórumaként – megszólaltak többek között Karlheinz Stockhausen, John Cage, Mauricio Kagel, Ligeti György és Szathmáry Zsigmond művei. Az orgonaművek a brémai dómban kerültek előadásra.

29 SUSTECK: Magier der Klänge, 30.

30 Vö. Mt 3,1–12; Mk 1,2–8; Lk 3,1–18; Jn 1,6–28.

31 A művek a következők: *In memoriam L(igeti) Gy(örgy)* (2006), *Mag ich Unglück nicht widerstahn* (2016 – *Szeretett feleségem, Ai emlékére*), *In memoriam Károly Mályusz* (2018), *In memoriam Fridhelm Döhl* (2019), *In memoriam Jean Guillo* (2019), *In memoriam Peskó Zoltán* (2020).

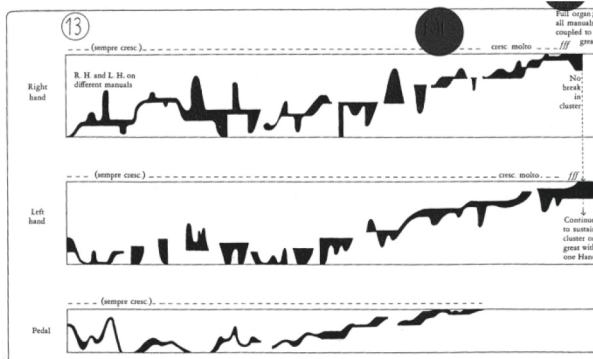
32 Ilyen például Louis Vierne (1870–1937) *Messe solennelle* című alkotása is, mely kórusmű két orgonára írt kíséretét Szathmáry egy orgonássá írta át.

„Érted is, amit olvasol?” – Az avantgárd orgonazene

Szathmáry szemléletében igazi változást hozott a kortárs zenéhez fűződő kapcsolata. Ez nem csupán munkásságában, hanem reputációjában is megmutatkozott, ugyanis mindazok a hatások, amelyek Darmstadtban, majd Kölnben érték, valamint személyes kapcsolatai a modern zene képviselőivel, elindították őt azon az úton, amely hamarosan az új orgonazene előadójának, majd komponistájának élvonalába emelte. A zeneszerző kortársak kompozícióinak bemutatásával, valamint saját alkotások létrehozásával és előadásával maga is sokat tett az újzene terjesztése érdekében.

Szathmáry zeneszerzői, orgonaművészi és tanári ars poeticáját meghatározza az a szemlélet, miszerint az újzene épít ugyan a korábbi zenei irányzatokra, komponálási elvekre, hiszen ezek alapos elméleti és gyakorlati ismerete nélkül aligha lehet valódi újzenét komponálni, maximum átiratot vagy kópiát, azokat tudni kell elengedni, új tartalommal megtölteni.

A kortárs orgonazene kapcsán számos kérdés foglalkoztatta a mestert: hogyan képes a nem hangjegyekkel rögzített, ún. grafikus kottakép ábrázolni a megszólaló hangokat és a zenei folyamatot; mennyire ad pontos információt az adott kottakép a játékos számára az elérendő hangzások megvalósításához, és az mennyire felel meg a zeneszerzői szándéknak; mennyire képes alkalmazkodni az orgona az új hangzási kívánalmakhoz, illetve milyen új játéktechnikára és eszközökre van szükség a szerzői elképzelés megvalósításához; hol a határ, meddig lehet elmenni a zenei ötletek és hatások alkalmazásában. A kortárs orgonadarabok újdonságát – és nehézségét – ugyanis a grafikus notáció, annak olvasási, értelmezési lehetőségei és szabályai, valamint a játékra vonatkozó újszerű technikai eszközök megvalósításai, a hangszer lehetőségeinek és határainak feszegetésére tett kísérletek adják. A klasszikustól eltérő új kottakép olvasása kihívást jelent az orgonisták számára, megkívánja mester és tanítvány szoros együttműködését, s ha lehetséges, a komponista személyes instrukcióit. Ugyanez vonatkozik a lejegyzésben előszeretettel alkalmazott clusterekre, azaz az olyan hangcsoportokra, hangfürtökre is, amelyeket a tenyér, alkar segítségével szólaltat meg a játékos (Ligeti György: *Volumina* (2. kép), Mauricio Kagel: *Rrrrrr...*, Szathmáry Zsigmond: *Ommagio a Ligeti György*). A tempóra vonatkozó előírások általában rugalmasak, előfordul, hogy az állandó tempó meghatározása helyett egy adott zenei szakasz időtartamát adja meg a zeneszerző, ahogy azt Szathmáry tette *Strophen* című műve esetében (3. kép). A megszólalásra jellemző, hogy az orgona hangzása életszerűségében, flexibilitásában és komplexitásában lényegesen közelebb került a zenekari hangzáshoz. Ennek a flexibilis hangzásnak az elérését segítik a gyors és kiszámíthatatlan manuálváltások, a regiszter-glissando, a cluster-játék. Az új hangélmény kialakításának úttörője Ligeti György – Szathmáry Zsigmond jó barátja és mentora – volt, aki a notációt, a hangképet és a játéktechnikát is ennek az élménynek rendelte alá: a hangszer klasszikus használatának a lerombolása után egy teljesen új orgonahangzást és orgonahasználati eszköztárat fejlesztett ki. Ezzel megteremtette az „álló-folyamatos” zenetípus orgonán való megvalósításának a lehetőségét. Szép példája ennek az *Atmosphères* című kompozíciója.

2. kép

3. kép

Ahogy a kortárs zenében megnövekedett az ütőhangszerek jelentősége, egyre nagyobb igény mutatkozott az ütőhangszeres regiszterek orgonákba való beépítésére is. Szathmáry Zsigmond kollégája és barátja, az orgonatervező-konstruktőr Peter Bares Sinzigben, majd később a kölni Szent Péter jezsuita templomban is egész ütőegyüttest (xylophon, xylofur, cintányér, csőharang), valamint szokatlan, hangutánzó regisztereket (üvöltés, sziréna, kakaskukorékolás) és számos játéktechnikai segítőt épített be a hangszerbe, hogy alkalmassá tegye azt kortárs zene játszására.³³ Később a modern zene megszólaltatására alkalmas orgonák építésénél a szélnyomás változtathatóságára vonatkozó igényt is figyelembe vették, és a variálási lehetőséget beépítették a szerkezetbe,³⁴ hiszen olyan unikális effektekkel és technikai megoldásokkal kísérleteztek a kortárs orgonazene komponistái és interpretátorai, mint a hangszer szélnyomásának szándékos csökkentése, mellyel

33 SUSTECK: *Magier der Klänge*, 55., A Szent Péter Templom Bares-orgonájának diszpozícióját I. Kirche der Jesuiten Sankt Peter Köln: Orgeln.

34 PÉTERY: *Templom és színház*, 107.

sápadt, tüdőbajos hangzást³⁵ lehet elérni. Mivel nem jut elég levegő a sípokba, a megszólalás létrehozza az úgynevezett mikrotonális hangközöket.³⁶ A kikapcsolt orgonamotor szelládához erősített porszívóval való helyettesítése,³⁷ a regiszterhúzók lassú ki-be kapcsolása, félig nyitva hagyása (ez a technika csak mechanikus orgonán alkalmazható), tartott akkord közbeni hangszínváltoztatások ugyancsak a játéktechnikai újítások sorát gazdagítják. A kompozíciókban megjelenik a számítógép – korábban a hangszalag – tudatos használata, az embert körülvevő világ különböző hangjai, az olyan zajhatások, mint a gallytörés, műanyag flakon ropogása, kalapács, flex, fűrész vagy kosártörés hangjai, melyek fölött óramű pontossággal szükséges megszólaltatnia a játékosnak az adott billentyűs szólamot (I. Szathmáry: *Strophen*). De olyan extrém, avantgárd megoldások is előfordultak, hogy egy orgonadarab előadásához három-négy személyre is szükség volt: játékosra, regisztrátorra és az orgonatestben megbúvó, a szélnyomást – esetenként saját test-súlyával – befolyásoló segítőre.³⁸

Szathmáry orgonaművészi előadói gyakorlatában mintegy 150 kortárs orgonamű bemutatása szerepel, mellyel igen nagy szolgálatot tett az új orgonazene népszerűsítéséért. Közöttük számos olyan kompozíció is fellelhető, mely kifejezetten templomi környezetben való előadást igényel, és kihasználja az orgona megszólaltatásának új, 21. századi technikai lehetőségeit.³⁹

A kísérleti művészetről tett, Allan Kaprownak tulajdonított megállapítás igaz lehet a kortárs orgonazenére is: a kísérleti művészet az a fajta tett vagy gondolat, melynek művészeti mivolta örökké kétséges marad. Mindenesetre Szathmáry Zsigmond e téren, és a klasszikus orgonajátékban, valamint zeneszerzésben és pedagógiai tevékenységében szerzett érdemei elvitathatatlanok. Példaként állnak az utókor előtt.

Felhasznált irodalom

- ANDERSON, Ch.: Dieter Schnebel: Spiritual Music Today, in *Religions* 9 (2017/8), 185, online elérhető: <https://doi.org/10.3390/rel8090185>, (utolsó megtekintés: 2022. 07. 29.).

35 Ligeti használta először a *tüdőbajos* kifejezést erre a megszólalásra.

36 STEINITZ: Ligeti György, 152.

37 Ligeti orgonaetűdje a *Harmonies* – mely a fent leírt technikai megoldásokat alkalmazza – Gerd Zacher felkérésére készült 1967-ben, az általa vezetett hamburg-wellingsbütteli orgonasorozat tíz éves jubileumi ünnepségére. I. uo.

38 A szélnyomás-változtatás különleges esetéről Ligeti ekként számol be: „Szathmáry Zsigmond ült a hangszernél, a felesége kezelte a regiszterkapcsolókat, Marcus Herzog és (időnként) én gyengítettük az orgonát. Levettük a kiegyenlítő tartályról a (svájci precíziós) kő súlyokat, és helyettük én neheztedtem rá egész súlyommal, változtatva felsőtestem pozícióját, miközben Szathmáry játszott.” I. Ligeti kísérőszövege a *György Ligeti Edition* 6. CD lemezéhez (Sony Classical SK 62307, 1997).

39 Peter Bares (1936–2014): *Orgelmesse Nr. 4* – orgonára (1998); Friedhelm Döhl (1936–2018): *Orgelmesse* – orgonára (1980/2005); *Fragment „Kyrie eleison”* – orgonára (1980); *Kyrie* – orgonára (1984); *De profundis aus dem Requiem* – orgonára (2000); *Ite missa est* – orgonára (2005); Bryan Kelly (*1934): *Gott sei gelobet und gebenedeiet* – orgonára (2017); Younghi Pang-Paan (*1945): *Bleibt in mir und ich in euch* – orgonára és ütőhangszerekre (1996/2007).

- BRÄUNINGER, M.: *Die Kirchengemeinde Hamburg-Wellingsbüttel 1933 bis 1975* (Schriften des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte 62), Hamburg, Matthiesen Verlag, 2019.
- DALOS, A: A partvonalon kívül. A darmstadti új zenei kurzusok magyarországi recepciójáról (1957–1967), in *Muzsika* 50 (2007/1), 16–20.
- FÖLDES, I.: *Harmincasok. Beszélgetések magyar zeneszerzőkkel* (Zeneélet), Budapest, Zeneműkiadó, 1969.
- HALÁSZ, P.: A régi és az új zeneszerzők egyaránt élő személyiségek. Interjú Szathmáry Zsigmonddal, in *Muzsika* 36 (1993/1), 15–19.
- HERCHENRÖDER, M.: From Darmstadt to Stockholm. Tracing the Swedish Contribution to the Development of a New Organ Style, in *Snyder, K. J. (ed.): The Organ as a Mirror of Its Time. North European Reflections, 1610–2000*, New York, Oxford University Press, 2002, 303–321.
- *Kirche der Jesuiten Sankt Peter Köln: Orgeln*, online elérhető: <https://www.sankt-peter-koeln.de/wp/raum-2/orgeln/>, (utolsó meglekintés: 2022. 09. 06.).
- KOCH, A.: *Kirchenmusik heute – Eine kritische Bestandsaufnahme*, online elérhető: <http://www.aloiskoch.ch/pages/doku/Kongress-Stuttgart-Referat-2008.pdf>, (utolsó meglekintés: 2022. 07. 22.).
- KOCH, A.: *Zwischen Tradition und Säkularisierung. Abschlussreferat. Kirchenmusik Kongress Luzern 2005*, online elérhető: <http://www.aloiskoch.ch/pages/doku/Zwischen-Tradition-und-Saekularisierung-Referat.pdf>, (utolsó meglekintés: 2022. 07. 22.).
- LIGETI, Gy. kisérszövege a *György Ligeti Edition* 6. CD lemezéhez (Sony Classical SK 62307, 1997).
- PÉTERY, D.: *Templom és színház. Mauricio Kagel orgonaművei. Doktori értekezés, Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2018*, online elérhető: https://apps.lfze.hu/netfolder/PublicNet/Doktori%20dolgozatok/petery_dora/disszertacio.pdf, (utolsó meglekintés: 2022. 09. 06.).
- SÁROSI Dániel *Szathmáry Zsigmonddal készített interjúja*, Budapest, 2019. február 16.
- SÁROSI Dániel *Szathmáry Zsigmonddal készített interjúja*, Debrecen, 2019. augusztus 18.
- SÁROSI Dániel *Szathmáry Zsigmonddal készített interjúja*, Freiburg, 2021. augusztus 8–13.
- STEINITZ, R.: *Ligeti György. – A képzelet zenéje*, Budapest, Editio Musica, 2016.
- SUSTECK, D.: *Magier der Klänge. Der Komponist und Organist Zsigmond Szathmáry, Kassel, Bärenreiter-Verlag, 2013*.
- SZATHMÁRY, Zs.: Die Orgelwerke von György Ligeti, in Kolleritsch, O. (Hrsg.): *György Ligeti. Personalstil – Avantgardismus – Popularität, (Studien zur Wertungsforschung, 19)*, Wien–Graz, Universal Edition für Institut für Wertungsforschung an der Hochschule für Musik und darstellende Kunst in Graz, 1987, 213–221.

KIS KLÁRA

Az egyház hangja a hívők éneke

ABSTRACT

Ob es mal Zeiten gab, als alt und neu nicht gegenüberstand...? Zwar das vorieges Jahr ausgegebene, reformierte Gesangbuch, mutiger als je zuvor, übernahm manche von den, vor allem durch Jugendlichen preferierten neuen Liedern, aber Zeit für Zeit führt zur Spannung in der Kirche der Gebruch dieser Lieder in der Gottesdienst. Ist es nur das gute, alte Generationenproblem? Oder ist es eine Wert-Diskussion in den Räume der Liturgie? Es handelt sich eventuell um Kultur, Geschmack, und Identität? Vielleicht verschiedene Theologie, oder Gottesbild steht in der Hintergrund des leidenschaftlichen Streit der betreffenden Gruppen. Oder eine potentielle Grenzdebatte läuft die tiefe; wem gehört die Kirche?

Sokan üdvöztük örömmel új énekeskönyvünk „új énekeit”, amelyek egyrészt a nyitás gesztusai az egyház kapui előtt várakozó fiatal generációk felé, másrészt komolyan vétele annak a ténynek, hogy az ihletett énekírás nem ért véget a reformáció énekeinél. Az új és mindig újabb énekek megjelenése minden korban állásfoglalásra, illetve álláspontja újra fogalmazására készítette és készíteti az egyház liturgusait, felrissíti az istentiszteletről szóló diskurzust, és vitákat generálva neveli párbeszédre az ellenpontok elszánt képviselőit. Tény, hogy mindkét oldal (régí és új énekeinkért küzdők is) komoly érveket hoz, s a szakmai elkötelezettség mellett érzelmileg is erősen érintett.

A hagyományos egyházzene kizárólagossága mellett síkra szállók kategorikusan fogalmaznak:

A magyar reformátusságot nem a bulizós istentisztelet fogja megtartani. – írja Fekete Csaba. – A rossz zene alattomos vírus, népbutító technika, szellemi drogereskedelem, fertő és fertőzöttség, a primitívség sugalmazása. Ez a zene gyalázatára van Isten házának, a kufárokkal együtt kívül van a helye. Huszár Gál sem helyeselte, ha »zsoltár szólott a korcsomán.« Majd Kálvinra hivatkozik: »Bárcsak lenne az emberekben annyi meggondolás, hogy elhagynák eddigi szokásos énekeiket, amelyek részint üresek és ledérek, részint ostobák és esetlenek, részint pedig szennyesek és hitványak, és ennek következtében valamennyi rossz és ártalmas. S bárcsak ezek helyett megszoknák ezután az isteni és mennyei énekeknek az éneklését, együtt a jó Dávid királlyal.«¹

Egy másik nagynevű egyházzenészünk, Karasszon Dezső Alexandriai Kelemen idézi (*Kr. u. 200 Paidagogosz*), igazolván, hogy igenis jól elkülöníthető a jó és a rossz

¹ FEKETE: Fügefalevél?, 15.

zene. „Nem engedhetünk be maguk közé csak józan dallamokat. [...] A komoly és józan dallamok ugyanis távol tartják a részegségben kísértő fennhéjázást. Hagyjuk meg hát a kromatikus dallamokat a tivornyákon virágkoszorút viselők és a hetérák zenéjének.”² Meglátása szerint a missziós szándék kedvéért sem tehetünk engedményeket az „új énekek”-nek, sőt a missziós munka magától értődő részének kell, hogy tekintse a református kegyességben való jártasság megszerzésének támogatását, így énekeink tanítását is. „Ha valaki keresztyén szocializáció nélkül lép be a templomba, tanítanunk kell, és nem tehetjük őt mértékké és etalonná, csak hogy el ne menjen. Vagy dobjunk ki mindent, amit nem értünk? (1. Ady, Babits, Balassi...?)”³

Az új énekek mellett gyakran érvként hangoztatott reformációs elvhez („a nép nyelvén”) kapcsolódóan pedig azt írja:

A reformáció zenéjét valóban érték világi hatások. De a német korált a német népzene, a genfi zsolttárt pedig a francia kifinomult magas műzene irányából érték hatások, s ezek mindig egyházas stílizáláson mentek keresztül. Ma ellenkező irányú stilizálás van; Sztárai énekeire rákapcsoljuk a dobgépet. [...] A könnyűzene nem generációs probléma. Az egyházi könnyűzene dogmatikai kérdés. A zene démonizálhatja a lelket, vagy Isten felé emeli. Nyitottá tehet isteni hatásokra és kiszolgáltatathat a sötétség hatalmának. Ezért ez igenis dogmatikai kérdés; »szentek legyetek, mert én szent vagyok« (1Pt 1,15b).⁴

Kádár Ferenc szerint a hagyomány mellett elkötelezettek „igazsága” elvitathatatlan, hiszen értéket óvnak a szellemi-lelki gyökértelenségben. Amikor Isten háza ügyében megszólalnak, nem emberi igényeket igyekeznek kielégíteni, hanem olyan éneklés és zene mellett állnak ki, melynek centrumában Isten van, s ami már kiállta az idő próbáját. Veszélye azonban ennek a megközelítésnek, hogy „a múltból néz a jelenre, a jelenben láthatóan nem érzi jól magát, kivonulásával pedig tudománya is elveszti az életszerűségét. A hagyomány is válhat bálványá, az egyház pedig múzeumma.”⁵

Nos, az „új ének”⁶ fogalmát valóban nem szűkíthetjük az időben legkésőbb született énekekre, hanem a bibliai imádságok tartalmi mintázatait kell irányadónak tekintenünk. Ezekben az „új” fogalma azt a friss élményt jelöli, ami az ének íróját inspirálta, vagy egy olyan új helyzet megtapasztalását, amely Isten kegyelmes beavatkozása folytán jött létre; szomorúságból öröm támadt, várakozásból megtapasztalás lett, hitből látásba értünk, adventre karácsony jött, nagypéntekre pedig húsvét hajnala virradt. Ilyen értelemben egy több száz éves ének is válhat „új énekké” a szánkban. Az azonban megkerülhetetlen tény, hogy az időben újak itt vannak, külön énekgyűjteményekben, fénymásolt lapokon jelennek meg gyülekezeti istentiszteleteken, rétegalkalmakon, s a korábban „ifjúsági énekek” kifejezéssel jelölt XX. századi dallamokat már nemcsak az ifjúsági csoportok éneklik.

2 KARASSZON: Hagyjuk meg a hetéráknak!, 13–14.

3 Uo.

4 Uo.

5 KÁDÁR: Maradjunk, vagy haladjunk?

6 „Énekeljétek az Úrnak új énekeit!” (Zsolt 96,1).

Egy kis zenetörténet

Philo, az I. századi alexandriai bölcselelő feljegyezte, hogy a korabeli keresztyén gyülekezet énekei megegyeztek a zsidó esszénusok szektájában használatosokkal. A keresztyén egyházi ének első fő műhelye Levantén támadt, napkelte partjain, a különböző nemzeti hagyományokat vegyítő és ötvöző keleti kikötővárosokban. Itt gyülemllett fel és itt szállt hajóra a Közel-Kelet nyugatra készülő zenéje.⁷ Eric Werner „szent híd”-nak nevezi azt a szellemi forgalmat a két kontinens között, amelyen tudományok, vallási művészetek és a civilizáció legkülönbözőbb elemei mentek először nyugatra és fordultak vissza ismét. A Közel-Kelet egyes országaiban élő zsidó közösségek, elszigetelt keresztyén csoportok ma is autentikusabban őrzik az immár két évezredes hagyományú éneklési módot, mint a tökéletesen oktatott, pontosan kodifikált gregorián a fegyelmezett európai iskolákban.⁸

Ez az erős keleti gyökérzet azonban nem sajátja a keresztyén könnyűzenének, amely nyugatról jön, és nem épít a korábbi egyházzenei hagyományokra. Teljesen új zenei alapokon áll, melynek előzményei a 18. század végén kialakuló *spirituáléig* nyúlnak vissza.

Az első afro-amerikai keresztyén dalok tartalma, szövegvilága – amellet hogy az Amerikába hurcolt, frissen megtért rabszolgák megélt vallásosságának jellemzőit mutatja – kifejezi szociális helyzetüket, mindenekelőtt a felemelkedés vágyát. Képi világuk tele van az elnyomott bibliai zsidóság szenvedéseire és reménységére való utalással, a velük való azonosulással.⁹ A számukra új keresztyén tanítás a régi zenei formák mögé bújva terjedt, igazodva az eredeti afrikai dallamvilághoz, ritmushoz, mozgásos megnyilvánulási formákhoz. Dalaik rövidek, könnyen megjegyezhetőek voltak, kevés információval, sok érzellemmel és egyértelmű üzenettel.¹⁰

A 19. századi rabszolga felszabadítást követően a fekete lakosság nagy része az amerikai nagyvárosokba vándorolt, ahová magukkal vitték spirituáléikat is. A tömeges összejöveteleken (camp meeting) énekelt liturgikus/dicsőítő/evangelizáló énekeiket 1873-ban nevezték először *gospelnek*. Ekkor hozta létre Dwight L. Moody és Ira D. Sankey az első prédikátor-zenész evangelizáló csoportot, akik – ahogy a nevük is mutatja – énekelve is prédikálták az evangéliumot (godspell). Egy korabeli újságíró megjegyezte; „...jóllehet vallásos szövegre íródtak, különféle világi fortélyokkal tette őket vonzóvá. [...] Cirkuszi induló, néger szentimentális ballada, diákoknak való kórusmű és himnusz keveredett bennük.”¹¹ Sankey felhasználta a népszerű dalok vonzerejét, és az emberek meggyőzésének és megtérítésének eszközévé tette.¹² A 20. századra a *ragtime* és a *jazz* stílusjegyei is megjelentek a gospelben.

Ezek a zenei stílusok együtt alakultak ki a fekete zenei világ harmadik típusával, a *blues*-zal. A gospel és blues zenészeket nem lehetett különválasztani egymástól.

7 SZABOLCSI: A zene története, 31.

8 KÁRPÁTI: Kelet zenéje, 1981, 35–36.

9 JONES: A blues népe, 69–70.

10 PÓVEDÁK: Rockapostolok (Phd értekezés).

11 WILSON-DICKSON: Fejezetek a keresztyénység zenéjéből, 219.

12 CUSIC: Saved by Song, 107.

Az első bluesok (kesergők) igazi népdalok voltak, amelyeket az afro-amerikai munkások hagyományaik alapján adtak elő, de már nem a hagyományos afrikai hangszereket használták, vagy nem csak azokat (szájharmonika, bendzsó, gitár). Ebből a zenei gyökérből táplálkozott a *jazz*, később pedig a *rock and roll is*. A rock and roll kezdetét jelentő Elvis Presleyről köztudott pümkösdista családi háttere, melyet édesanyjától örökölt. A mélyen vallásos Elvis természetes módon vonzódott a gospel zenéhez. Első gospel albuma, az 1956-os *His hand in mine*, amely alapvetően tradicionális gospel dalok ütemesebb stílusú feldolgozásait tartalmazza. Pályafutása során a gospelre mindig is, mint személyes örökségre – gyermekkori emlékeire, édesanyjához való kötődésére – tekintett, amely túlságosan mélyen integrálódott személyiségében ahhoz, hogy eltekinthetett volna tőle, másrészt spirituális erőt merített belőle.¹³

Hogy a mai popkultúra mégis a zenetörténet legsilányabb műfajává vált, az annak köszönhető, hogy a gospel zenei szabadágát, érzelmi töltöttségét és sajátos ritmikáját átvették a világi popsztárok, rockénekesek, de szellemi telítettségét és spirituális tartalmát saját koruk lázadó, istentelen és értékvesztett lelkületére cserélték. Az érzelmekre és a testre ható stíluselemeket megtartották, de a szimbolikus dimenziót teljesen elvetették, vagy később egyenesen sátánista szimbolikára cserélték (AC/DC, KISS, Iron Maiden). Vagyis nem a világi popkultúra fertőzte meg a keresztyénség zenéjét, hanem éppen fordítva, a mai könnyűzene származik a 19–20. század ébredéseinek keresztyén gospel zenéjéből.¹⁴

Ezek a folyamatok Nyugaton olyan kulturális közegben mentek végbe, ahol és amikor a vallási és a profán populáris kultúra szétválása, a tágabban értelmezett szekularizáció nem volt olyan hangsúlyos, mint a világ szocialista országaiban. A vallásosság, a személyes hitélet publikus felvállalása teljes mértékben megszokott, hétköznapi jelenségnek számított. Ennek volt köszönhető, hogy a profán és szakrális közötti fluiditás nemcsak a határokat mosta el, de az eredendően keresztyén zenét is kisajátította és a populáris konzumkultúra iparágává fejlesztette (Richard Stanislav).¹⁵ Am ezt megelőzően élte a rockzene a maga nagy időszakát (hatvanas évek kulturális forradalma), amikor ez a zenei stílus küldetészerűen vált hordozójává az adott generáció tiltakozásának egy konformista, tekintély- és hierarchiaelvű, álságos keresztyén értékrenddel átítatott polgári társadalommal és annak háborús politikájával szemben. A hatvanas évek lázadása annak minden devianciája mellett sem ateizmust hozott, hanem egyfajta spirituális megelevenedést, a liberalizmus szellemiségében ébredező nyitást az addig ismeretlen és ezáltal vonzó, egzotikus keleti filozófiák és vallások irányába. A hippy mozgalomban kvázi-vallásos új ideológiaként hódított a rousseau-i „vissza a természetbe” koncepció, terjedtek az utópisztikus egyenlőségen alapuló kommunák, és jellemző volt a fogyasztói társadalom elutasítása.¹⁶

A keresztyén könnyűzene történetében a következő fontos időpont a karizmatikus ébredés kezdete, melyet 1960 húsvétjára szokás datálni. E mozgalom tagjai

13 I. m., 223–226.

14 BOLYKI: Milyen zenét szeret Isten?, 181–183.

15 PÓVEDÁK: Rockapostolok, 65.

16 Uo.

rendszerint kiváltak a történelmi egyházakból, és új közösségeket alkottak. Igehirdetéseik igeolvasásból, túlfűtött prédikációból, betegek gyógyításából és nyelven szólásból álltak. Zenei hatásait elemezve megállapíthatjuk, hogy a hetvenes évek elejére a különféle újprotestáns felekezetek istentiszteleteiről származó hihetetlen mennyiségű új dal kiszorította a hagyományos gospel songjait. Ez az új zenei irányzat mind az USA-ban, de Európában is, elsősorban dicsőítő jelleggel és nem liturgikus céllal indult. Mára a „tömegtermelésé” vált keresztyén könnyűzenében három fő irány látszik elkülönülni: 1. a szórakoztató céllal létrejött, dicsőítő összejöveteleken és koncerteken előadott, keresztyén üzenetet közvetítő populáris zene, 2. a dicsőítő céllal, de liturgikus használatban is megjelenő óvatosabb dalok, 3. a jórészt akusztikus hangszerekkel előadott liturgikus énekek, amelyek főként istentiszteleteken, szentmiséken, illetve magánáhitatokon kerülnek elő.

Az amerikai keresztyén közösségek énekei hamar megjelentek Európában; előbb a baptista, metodista, pünkösdistá gyülekezetekben, később pedig a történelmi egyházakban is. Az „új énekek” világa azonban nem csak tengerentúli forrásból táplálkozott. A protestáns indíttatású jellegzetes zeneiséggel bíró taizémozgalom ének anyaga lassan, de biztosan járta be a sokszínű, soknemzetiségű európai keresztyénség különböző felekezeteit.¹⁷ (Taizé zenéje jellegzetes, mivel egyrészt szorosan kapcsolódik a közösség által sajátosan értelmezett „béke” és „megbékélés” fogalmakhoz, másrészt transznacionális jellege miatt inkluzívna is kell lennie. Olyannak, hogy ne mutasson lokális tradíciókhoz kötődést, és a különböző hátterű egyének számára egyformán befogadható legyen. Emiatt rövid, dallamos zenei frázisokhoz fordultak, egyszerű, ismétlődő szöveggel. Az elmúlt korok dallamvilágát felidéző énekek nyelvükben is gyakran térnek vissza a latin használatához, ám nem azért, hogy a korábbi évszázadok zenei stílusát rekonstruálják, hanem azért, mert az időközben holt nyelvvé vált latin a legsemlegesebb megoldás a nemzetközi ökumenikus közösség tagjai számára. A sajátosan meditatív zene a keleti ortodox kórusok hatását mutatja. Variabilitása megjelenik előadói módzataiban is. Alapvetően liturgikus használatra szánt énekek, de kisközösségi összejöveteleken, egyéni áhitatokon vagy meditáció alkalmával, liturgián kívül is előadhatók. Megjelenhet hangszeres kísérettel, gitárral, orgonával, de a capella változatban is. Minden esetben hangsúlyos a szakrális felé irányuló kommunikáció és elmélyülést segítő jellege.¹⁸)

A 60–70-es évek magyar viszonyai közé nyugatról érkező, fentebb említett zenei stílusok nem egy passzív, receptív kultúrával találkoztak a vasfüggöny mögötti felekezetekben. A vallási megújulás igénye erőteljesen összefonódott a korabeli szocialista ország kulturális megújulási igényével. Az Illés koncertről lemaradt egyetemisták szívesen ültek be egy-egy beat-misére, az egyházban szolgáló fiatalok pedig természetes módon nyitottak kortársaik zenéje felé. Ahogy Silye Jenő, az akkoriban legismertebb katolikus dalszerző visszaemlékezett: „Hittanos barátaimmal együtt mi is döngettük, fújtuk a legkedveltebb slágereket gitáron [...].

17 A mozgalmat Roger Schutz testvér indította el Franciaországban, 1944-ben, háborús menekültek befogadásával.
18 MEZEY: Katolikus kisközösségek és bázisközösségek Csongrád megyében 1946 és 1980 között, a pártállam és a hivatalos egyház vonatkozási keretében (PhD értekezés), 147.

gondoltam, megpróbálok én is olyan dalokat írni, megzenésített imákat, amelyek révén a vallás iránt egyre kevésbé érdeklődő fiatalok is megszólíthatók lennének.”¹⁹ A zenei jelleg elemzésekor szembetűnő, hogy gyakorlatilag a divatos világi zenei irányzatok stílusában szólaltak meg a templomi zenekarok.

A hetvenes évektől egyre nyilvánvalóbb lett, hogy kétféle vallásosság található meg az egyházon belül. Az egyik: a hagyományos, több évszázados gyökerekkel rendelkező, máig eleven, főleg népi vallásosság, amely elsősorban a vidéki egyházközségekben él tovább [...], ma is megtartó erő sokak számára, vonzása azonban gyöngé ahhoz, hogy a hittől távol állókat megtérésre indítsa; missziós, evangelizáló lendülete korunkban elégtelennek bizonyul. [...] A hit megélésének új módzataival is találkozunk, elsősorban a városi, értelmiségi körökben, főleg fiatalok között.²⁰

Akkortájt ezek a tendenciák nem álltak meg a vallás határainál, hanem másodlagos politikai jelentést is hordoztak templomokban és templomokon kívül is. Sebők megfogalmazásában: „a rock hangsúlyozott szerepe folytán a felnövekvő generációk számára sosem csak zene, hanem mindig is életforma, életérzés, a lázadás, a különállás, vagy az elkülönülés egyik kifejezési, megszólalási formája is volt egyben: hitvallás, magatartásforma, életstílus, világnézet.”²¹ A titkosszolgálati jegyzőkönyvek megfigyelési szempontjai között nyilván nem szerepelt az új vallásos zene, de a jelentések akarva-akaratlanul is feltárták a hozzá kapcsolódó vallási igényeket, a megújulás és közösség utáni vágyat, egy új vallási nyelv szükségességét, valamint az ezek mögött húzódó identitás- és politikaalapú folyamatokat. „Olyan szólam is elhangzik, hogy hát ha az állam nem karolja fel a beat-zenét, mért ne karolná fel az egyház?”²² illetve „...egyre jobban becsülöm ezeket a hosszú hajú gyerekeket, mert ezek nálunk spontán ápolják a nemzeti érzéseket, sőt maguk keresik a templomot.”²³ Az új énekek rendszerellenessége nem feltétlenül a hívők nézeteiben jelent meg, hanem a fennálló rendszer vetítette ki rájuk saját félelmét. A rendszerváltás aztán elsöpörte a fenntartások és félelmek gátját, komoly mennyiségi dagályt és minőségi apályt hozva a keresztyén könnyűzenében. Ez a tendencia pedig immár a történelmi egyházakban generál félelmet, szorongást időről időre. Talán nem alaptalanul...

„A zene, az kell”

A zene hangulatformáló, érzelmeket mobilizáló erejéről évszázadok óta vannak feljegyzéseink. „Platón *Államában* a zene tonalitásának az érzelmekre gyakorolt hatásáról beszél. Kifejti, hogy az eszményi államban csak dór vagy fríg hangnemű

19 I. m., 152.

20 BOZSÓKY–LUKÁCS: Az elnyomatásból a szabadságba, 131.

21 SEBŐK: Rock a vasfüggöny mögött, 372.

22 ÁBTL 3.1.2. M-33094, 83–84.

23 ÁBTL 3.2.1. M-33124/3, 9.

zenének lehet helye, mert az harckészséget, állhatatosságot, önmérsékletet éleszt a hallgatókban. Számúzni kell a lúd és ion hangnemeket gyászos, elpuhító, mámorító hatásuk miatt.²⁴

A vallások történetén végig tekintve különösen szembeötlő a keresztyénség konfrontációja a zene bizonyos hatásaival (transzkiváltó képesség, felfokozott érzelmi-szexuális állapot indukálása) Mivel a zenei kíséret melletti transzszerű állapotok hozzátartoztak a keresztyénséget megelőző vagy vele egyszerre létező vallások táncos rítusaihoz, részben éppen az erkölcsi elkülönülés szándéka vezettet odáig, hogy a korai keresztyének kerülték a táncot és a hangszeres zenét, mint az erkölcsstelen magatartás kiváltóit. Ezért preferálták az éneket.²⁵

Ambrus, milánói püspök például a következő instrukciót adta a templomi énekléshez: »...mintha egyetlen hang énekelne; senki se énekeljen gyorsabban, vagy hangosabban, mint a többiek.« Hangszerek ez idő tájt nem juthattak szóhoz a szertartásokon, noha széles körben nagy népszerűségnek örvendtek. Az egyház kezdettől fogva bizalmatlan volt a nagyrészt keleti eredetű »barbár és zajos« hangszerszámokkal szemben; Alexandriai Kelemen egyházatyja úgy vélte, hogy a hangszerek zenéje »...azoknak tetszik, akik háborút akarnak.« Az első templomi orgonát, amelyet eredetileg Haun al Rasid kalifa ajándékozott Charlemagne frank uralkodónak, a IX. században állították fel Aachenben.²⁶

Magyar reformátor eleink is hevesen elleneztek az orgona használatát. Az *Articuli Maiores* 18. cikke „az Antikrisztus táncoltató miséjéhez alkalmazott hangszerek” közé sorolta. Geleji Katona István szerint „ha az Ecclesia hétszáz esztendők alatt az orgonáknak bőgések és az hegedűknek vincogásuk nélkül el lehetett, mostan immár annál inkább el lehet... Jobb volna azért azokat a nagy tömlőjű furulyákat és sok süvöltőjű fúvókat az templomokból kihányani és az kovatsok műhelyébe adni.”²⁷

A keresztyénség két okból volt óvatos zene és éneklés dolgában. Egyrészt mert „veszélyesnek tartott minden olyan hatást, amelynek nyomán az ember a benne megmozduló elementáris erők hatására elveszítheti az ellenőrzést önmaga fölött.”²⁸ A körülöttük élő pogányok kultuszaiból ismertek ilyen és hasonló a hatásokat.²⁹ Másrészt mert a zenéhez kapcsolódó vallásos élmények dolgában nehéz tisztán látni. A szép zene önmagában még nem istenélmény, ugyanakkor nem vitathatjuk, hogy Isten a zenét, az éneket is eszközül használhatja céljai eléréséhez.

Alf Gabrielsson, svéd zenepszichológus egyik reprezentatív vizsgálatában (*Strong Experiences in Music* 2011) külön kitér a keresztyén emberek zenével kapcsolatos megéléseire.

24 SÁGI: Esztétikum és személyiség, 19. (PLATON: Az állam, III. könyv 10. és 12., IV. könyv 3. fejezet)

25 PAP: Hang – Ember – Hang, 172.

26 DARVAS: A zene anatómiája, 302.

27 CZEGLÉDI: Liturgia, 27.

28 PRUYSER: A Dynamic Psychology of Religion, 139.

29 SEKULER–BLAKE: Észlelés, 391. „Jó példa Liszt Ferenc, haláltánca a ritmus fontosságára. A mű meglepő bizonyítékul szolgál annak, hogy mi mindent lehet létrehozni pusztán a téma sebességének és ritmusának változtatásával. A mű ugyanazon téma, a középkori Dies Irae harminc változatából áll és mindegyik változat egy-egy önálló zenei alkotás. A figyelmes hallgató könnyedén követheti az egész művön átvonuló egyazon dallamot. Liszt műve gyönyörűen szemlélteti, miképpen befolyásolja pusztán a ritmus a dallamok észlelését.”

A zenéhez kapcsolódó vallásos tapasztalatok elsősorban a keresztyén hívők válasszaiban szerepeltek, ezeket a szerző transzcendentális tapasztalatok egyik speciális alcsoportjaként jellemezte. [...] A beszámolók egyik csoportja szerint a zenei tapasztalatok a túlvilági élet, a paradicsomi lét képzetét idézték fel a vizsgált személyekben, mások mélyebb vallásos megértésre, megtérésre jutottak, vagy akár személyes üzenetet kaptak Istentől a zenén keresztül. Egyes hallgatók nagyon erősen Isten, a Szentlélek vagy Jézus Krisztus jelenlétét érezték egy zenemű hallgatása során.³⁰

Luther is tudott a zenének erről az ellenőrizhetetlen hatásáról, ő azonban nem veszélynek tekintette, hanem esélynek. „Ha nem hiszik, hát énekeljék!» – mondta egyszer. Zseniális mondat, amely az emberi működés ismeretéről vall. Az énekek a lélek mélyén rögzítik, megkötik a hitet. Ahol változásra van szükség, ott dallamok kellene. Ahol lelkesedés van, ott énekelni kell. Az énekek elérik a szívet és szavakat adnak neki. Életben tartják a szívben azt, ami az értelemben éhen halna...³¹

Luther helyesen ismerte fel az emberi természet és a zene kapcsolódásából adódó spirituális lehetőségeket. Nem véletlen, hogy énekei részévé váltak a reformáció nagy művének.

„új énekek” pro és contra

A világi és az egyházi zene a történelem során soha sem egymástól hermetikusan elzárt, esszenciális formában létezett. Az egymásra hatás kölcsönös volt, de a világi dallamok „megkeresztelését”, egy-egy új stílus beszűrődését, megjelenését mindig komoly fenntartással fogadták az egyház őrállói.

Szilvásújfaluí Anderkó Imre (1602) énekeskönyve előszavában például ezt írta: „Vétkeztek azért és vétkeznek azok a Kántorok, Mesterek, akik akármelyik bokorban költött éneket mindjárt a Templomba vitték és mostan is viszik. S valami pajkos vagy hajdú nótára elmondanak.” De nemcsak a világiasság „felhangjai”, hanem esztétikai okok is megjelentek és megjelennek a külsős dallamok elutasításában; „a giccs, az giccs és nem teológiai kérdés.”³²

Ezeket túl a források esetlegességét, a koncepciótlanságot is felróják az új énekeknek. S hogy szellemi kötőanyaguk nem a reformatori énekek hitbeli és lelki örökségéből származik, még csak nem is az angolszász művészeti mozgalmakból, hanem a konzumkultúrából.³³

Egy másik vélemény szerint „a populáris zenéből hiányzik a valóság, az élet összetettsége és valami őserő.”³⁴ Jellemzője viszont az individualizmus; az az elkeserítő szemléletmód, gondolkodás, és értékrend, amelynek középpontjában az egyén áll, a közösség pedig elhanyagolható vagy alárendelt szerepet játszik.

30 HARMAT–TARDY: A gyógyító zene, 184–185.

31 EGGERS: Ehrlich glauben, 99.

32 PAP: A populizmus húrjaiba csapva.

33 ZÁKÁNYI: „Ne vitatkozz, dolgozz!”

34 ÉDES: Pro Disputa.

Tendencia továbbá az élményközpontúság: nem az a fontos, amit Isten tett, hanem az, hogy én mit tapasztalok, mit érzek. De a felszínesség és a mondanivaló hiánya is gyakran megfigyelhető az új énekek kapcsán.³⁵

A református egyházban három szűrőn kell átmennie az énekeknek, hogy liturgikus használatba kerülhessenek. Ezek a szűrők (teológiai, zenei, verstani) szűrők nélkülözhetetlenek.

Mert aki igénytelen zenével akar behívni a templomba, az már a nulladik lépésben hazudik. Azt sugallja; »lám, könnyű utat ad neked az Isten, ez nem kerül semmibe, nem kell frusztrálódnod!« Ha én teli tudóból ordítom, hogy keresztyén vagyok, a zene és a benne megjelenő gesztusrendszer pedig valami egészen mást fejez ki, akkor hiába van egy kis verbális réteg az egésznek az alján, vagy tetején. S ha a fiatal az iskoláinkban nem ismeri meg az ideálisat, a református istentisztelet évszázados formakincsét, akkor nem várhatjuk, hogy a gyülekezetekbe kerülve ki tudja választani, melyiket használhatja haszonnal, építő módon.³⁶

A zene ugyanakkor énünk legbensőbb, legrejtettebb részével köt össze bennünket, ilyen értelemben céltévesztett jó vagy rossz zenéről beszélni. Hogy milyen zenével azonosulunk, az messzemenőig személyiségünkötől, élettörténetünkötől, műveltségünkötől, élményeinkötől függ, vagyis az identitásunkhoz van köze. Ilyenformán az új generációtól nem várhatjuk, hogy közösségeinkbe érkezve, *identitását* hagyja a templomon kívül.

Az *érzelmek* megélésének lehetősége sem lehet kizárva a gyülekezeti életből, ami nem egyenlő a szentimentalizmussal. S hogy testünk, *érzékeink* is részt vesznek Isten előtti éneklésünkben, az magától értődő, természetes (Isd. Dávid tánca).

Ha a lelket úgy definiáljuk, mint amely a testnek, az érzékeknek az aszketikus tagadása, és ezektől való elfordulása, akkor Isten Lelkének igen szűk határokat állítunk fel. Akkor előáll egy testtől idegen spiritualitás, akkor Isten Lelkét világidegen lélekké tesszük. [...] Isten Lelke azonban nem ilyen. Isten Lelke megszenteli a földet, az életet elevenné teszi, és felébreszt minden érzéket, mert Krisztus feltámadásának a lelke.³⁷

Isten nem becsüli le a testet. Hozzánk vezető útjainak végső állomása is a test volt, amikor Jézus Krisztusban testté lett.

Ha a református éneklés okán értéktelennek lehet bélyegezni mások számára értékes zenét, azzal óhatatlanul kirekesztünk. Innentől kezdve a vita a kirekesztettek számára már nem ekkleziológiai kérdés és nem dogmatikai, világnézeti vagy esztétikai. A vita tulajdonképpen arról folyik, ki a jó református, kinek van helye, s kinek nincs helye ebben az egyházban. Ez esetben nem igaz, bár szeretnénk ezt hinni, hogy istentiszteleteink mindenkinek szólnak. A posztmodernben a kirekesztettek érthető gyanakvással tekintenek a *hatalom* birtokosaira.³⁸

35 CZÖVEK: Gyülekezeti dicsőítés: Gondolatok régi és új énekeinkről.

36 KIS: Istendicsőítés énekekkel és értelemmel, 117–119.

37 MOLTSMANN: Az élő Isten és az élet teljessége, 206–207.

38 CZÖVEK: Gondolatok régi és új énekeinkről.

Ízlésünk *ízlés* dolga; nem több és nem kevesebb. Ami pedig ízlés dolga, azt nem tehetjük általános érvényűvé.

Ami pedig a *dicsőítést*, mint spirituális műfajt illeti, az nemcsak egy elterjedt, új forma; tartalmi, teológiai hangsúlyokra is igényt tart. Az imádat és ennek kifejeződése a dicsőítés *mindent* megelőző a keresztyén életgyakorlatban. Ennek hiánya pedig minden bűn gyökere, illetve maga a bűn. (Róm 1,21)³⁹ Ez a felismerés az istentisztelet dinamikáját is árnyalja. Nem azért éneklünk (dicsőítjük Istent!), hogy az ígéhirdetésre rákészüljünk, hanem fordítva. Azért van a prédikáció, hogy Isten neve megdicsőülhessen közöttünk és lelkünkben hódolat támadjon. „A mennyben minden prédikátor munkanélküli lesz, hiszen minden hívőre igaz lesz, hogy »úgy fogok ismerni, ahogy engem is megismert az Isten.« (1Kor 13,12). Ott az ismeret hiánytalan, az imádat teljes, a prédikáció pedig okafogott lesz.”⁴⁰ A zene mennybe mutató jelzőtábla, a zene ott lesz a mennyben gyakorolt istentiszteleti formák között.

»Én megdicsőítettek a földön.« – mondja a főpapi imájában az Úr Krisztus (Jn 17,4), aki az Írás és Hitvallásaink szerint »Istenből való Isten...«, aki mi érettünk emberekért és a mi üdvösségünkért emberré lett a Szentlélektől és szűz Máriától. Ő tehát valóságos Isten és valóságos ember egy személyben. Ő az istentisztelet kezdeményező, azaz lehetővé tevő Isten, ugyanakkor valóságos, Istent *dicsőítő* ember.⁴¹

Ő a dicsőítés műfajának *prototípusa*, az Ő Isten dicsőítésének kerete az Atyától vett küldetés teljesítése.

A mai dicsőítésvezetők sem egyszerű *kántori* feladatellátásnak tekintik a szolgálataikat. Sokkal inkább felülről jövő elhívásnak, küldetésnek, amelyben a zenei képzettség és tehetség csak eszközök a lelki vezetéshez. Matt Radman (zeneszerző, előadó, dicsőítésvezető) az egyik nagy keresztyén zenei fesztivál után ezt írja:

Isten nem akarta, hogy az járjon a fejemben, hogy ma itt esetleg elérhetek valamit, vagy valami különlegeset adhatok a jelenlevőknek. Ő arra vágyott, hogy egy megtört és ráfigyelő szív szolgáljon neki. Amint Dávid – aki Izráel dalosa volt – is felfedezte: »Isten előtt kedves áldozat a töredelmes lélek és a megtört szív. A töredelmes szívet Uram, nem veted Te meg.« (Zsolt 51,19)⁴²

Az igazi dicséret minden helyzetben megáll Isten előtt. Az igazi dicséret az „Énekeljete az Úrnak új éneket!” (Zsolt 96,1) Igéből nem az „*új ének*”-re koncentrálnak. A hangsúlyos szó: az „*Úrnak*”!!!

Az igazi dicsőítés szép példáit találjuk az Ószövetségben. Érdeemes például Anna történetében meglátnunk, hogy az igazi imádat és imádság nem logikus rendbe szerkesztett hívős eszmefuttatások összessége, hanem szívünk minden gon-

39 „Mert bár az Istent megismerték, mindazáltal nem mint Istent dicsőítették őt, sem neki hálákat nem adtak, hanem az ő okoskodásaikban hiábavalókká lettek és balgatag szívük megsötétedet.”

40 MACDONALD: Vertikális gyülekezet, 173.

41 PÁSZTOR: Liturgia, 64.

42 REDMAN: A kiolthatatlan dicsőítő, 25.

dolatának, érzésének őszinte kiöntése Isten jelenlétében. Hogy Istent nem szép szavaink vagy dallamos énekeink érdeklik elsősorban, hanem *szívünk állapota*. S hogy ha imádkozunk, nem számít, hogy az emberek mit gondolnak rólunk. Mikál kárán tanulhatjuk, hogy ha ahelyett, hogy dicsérnénk az Urat, a másik imádatát és dicsőítésének formáit kritizáljuk, az végül »szellemi« gyermektelenséghez vezet (2Sám 6,23).

S ha valaki azt gondolná, hogy csak az Ószövetségben vannak példák arra, hogy a »Léleekben és igazságban« való imádat testi valónkra is hatással van, az gondolja át, hogy a pünkösdi események alkalmával a Szentlélekkel beteljesedett tanítványokat ugyanúgy részegnek nézték a külső szemlélők, mint Annát Éli főpap.⁴³

„A klasszikus filozófiában a szép, az igaz és a jó még egybeesett.⁴⁴ Mára ezek a dimenziók szétestek, de ettől függetlenül sem tudnánk olyan zenei stílust, műfajt megnevezni, amely eredendően szakrális. Nem beszél ilyenről a Szentírás sem.⁴⁵ S ha a Biblia nem teszi, akkor egyháztörténeti tradíciók sem tehetnek kizárólagossá vagy kizárttá egy-egy zenei stílust. A zene nem üdvösségkérdés. Az esztétikai élvezet pedig nem hittapasztalat. A szöveg és az általa közvetített tartalmak, szimbólumok teszik szentté a zenét. S legyen az bármilyen stílusú, a minőség az elsődleges kritérium.

Ha az amúgy szép dallamok mosolyfakasztóan bárgyú szövegeket, a prozódiaival köszönőviszonyban sem álló verssorokat kapnak, ha silány tartalmak mantraszerű ismételtetésével és a hangerő fokozásával próbáljuk „eladni” akár komolyan gondolt evangéliumi üzenetünket, az kontraproduktív próbálkozás. A forma része a tartalomnak.

A minőségi szakrális zene mindig akkor született, amikor az Isten előtti alázat, a Szentlélek kenete, a dicséret lelkülete találkozott a mesteri tudással, szorgalommal, hozzáértéssel, azaz a szakmai felkészültséggel. Dávid és Bach művészete nem »ahhoz képest« jó, hogy hívő emberek voltak, hanem minden szempontból kimagasló értéket képviselnek.⁴⁶

Az istentisztelet

Összességében megállapíthatjuk, hogy a hit kifejeződése mindig magán hordja a felnevelő kor, környezet és kultúra bélyegét, amely mint minden stílári karakter kalodává is válhat. Ezért értelmetlen a szembeállítás régi és új között, megoldás egymás ellenében lehetetlen.⁴⁷ Mindig volt valami, ami újnak számított, az új pedig

43 BOLYKI: Milyen zenét szeret Isten?, 228–230.

44 HARTL: Eden Culture, 200.

45 (A 2Krn 5,12–14 versei sem, amelyek a templomi zene kapcsán a sokféleségről, az egységről, a zenészek elhivatottságáról és jól képzettségéről, valamint Isten érezhető jelenlétéről tesznek említést.)

46 BOLYKI: Milyen zenét szeret Isten?, 257.

47 ZAKÁNY: „Ne vitatkozz, dolgozz!”

mindig színvonaltalannak minősült egyfajta kulturális elitizmus jegyében.⁴⁸ A színvonal azonban nem jelent kárpótlást az elvesztett gyülekezetért (Izd. gregorián). Az egyháznak nem szabad jobban szeretnie egy preferált zenei stílust a múltból azoknál, akiknek a jelenben kell átadnia az evangéliumot.

Missziói helyzetben ott kell kezdeni, ahol az emberek füle tart. Ha a fiatalok saját stílusukban is maguk mellett tudhatnak bennünket, akkor mások zenéi iránt is megnyílnak, melléjük állnak.⁴⁹

A zene egyfajta nyelv, amelyet időnként újítani kell, lehet. „Az egyházzene pedig nem szent objektivitásokon nyugvó zárt rendszer.”⁵⁰ Aki nyitott, olvasni tudja kora zenei áramlatainak üzeneteit, amelyek sokat elárulnak a kortársakról. „A zene a kor hűséges tükré.”⁵¹ Másrészt egy-egy elszabaduló, aránytalanságokat mutató stílus megjelenése az egyház hiánytüneteinek is jó kijelzője lehet.

A zene önmagában sem nem jó, sem nem rossz. A Lélek vezetése alatt álló ember éneke és zenéje azonban Istent dicsőíti, és meggazdagítóan hat vissza rá. Az ilyen muzsika segít az imádságban és Istenre figyelésünkben azzal, hogy lényünknek ezt a nem racionális részét is eléri. Azon kívül harmóniára, egymásra figyelésre és közösségre nevel. A közös éneklés eszköz lehet az egyház – koinónia – titkának megélésében.⁵²

Istentiszteleti szempontok

Mivel mind a régi, mind az új énekek igényt tartanak az istentiszteleti használatra, ezért fontos, hogy összegzésül az istentisztelet felől is ránézzünk a fent tárgyalt dilemmára. Az egyházzenei dichotómia rokonságot mutat az istentisztelet értelmezésének kettősségével, melyet Czeglédi vázolt fel liturgiai tanulmányában. Az egyik megközelítés az empirikus gyülekezet állapotából kiindulva *hatni* akar, tanítani és nevelni szeretne, tehát *munka*. A másik, Schleiermacher nyomán, az ideális gyülekezetből indul ki. Ebben az esetben az istentisztelet *ünnep*, funkciója nem más, mint *kiábrázolni* a már „beérkezett” gyülekezet hittartalmait.

Az igaz istentisztelet azonban nem a vallásos emberek társaságán orientálódik. Nem a hitben tanulatlanok nevelői missziói, pedagógiai célok szolgálatába állított »ható« cselekmény. De nem is csupán egy ideális keresztyén gyülekezet hittudatának »kiábrázolása«. Hanem Isten kegyelmes cselekedete, amelyben a gyüleke-

48 DOUGLASS: Isten szeretetének ünnepe, 55.

49 ZÁKÁNYI: „Ne vitatkozz, dolgozz!”

50 ÉDES: Pro Disputa.

51 MENUHIN–DAVIS: Az ember zenéje, 244–245. Annak idején a jazz-t is merésznek tartották, veszedelmes kísérletnek. templomi szószékekről, újságok hasábjain mennydörögtek ellene, hogy megrontja az ifjúságot; ugyanígy becsmérelték egy évszázaddal korábban a keringőt, utóbbi időben pedig a rock muzsikát. De a jazz pontosan az volt, amire az embereknek szükségük volt, hogy elfelejtsék a rossz időket. (...) A jazz a tömegtermelés ritmusát tükrözi, megfelel annak a széles körben elterjedt felfogásnak, hogy világunkban az uniformizált tömeg egy emberként halad előre egyetlen erőnek engedelmességgel. A jazz lüktetésének ugyanígy adjuk át magunknak, mint a munka ritmusának

52 PÁSZTOR: Liturgia, 113.

zetet önmagával közösségbe vonja. Ez magába foglalja az előző kettőt is, hiszen Isten jelenléte egyrészt *ünnep*, másrészt *korrigál*. Maga a dicsőítés sem csupán »kiábrázoló cselekvés«, hanem hálaáldozat, testünk odaszánása Isten szolgálatára. (Róma 12,1)⁵³

Az istentiszteleten elsősorban *Isten cselekszik és szolgál* felénk: megnyitja a lelkünket jelenléte előtt, felépít Igéjével, integrál a közösségbe, és elküld a hétköznapokba.

„Ez a hely Isten háza a menny kapuja.” (IMóz 28,17) Ez az Ige állt első önálló szolgálati helyem, a Nagyrábéi Református Templom mennyezetén. Pontos a metafora, mert a liturgikus tér valóban kapu, *átjáró*.

„Istentiszteletünk megújulásának alapproblémája sem a liturgiai sorrend, vagy elemek (akár énekek) cseréje, hanem ez az *á t l é p é s*. Nem rajtunk keresztül vezet az út. A látható és láthatatlan egyház, a küzdő és a már megdicsőült egyház valósága egyszerűen *jelen van*. A tradíciószakadás a szentek egységéből való kiszakadás is egyben. Ennek egy ellenszere a liturgiai és teológiai komplementaritás, a töredékesség és sokféleség gazdagságának megélése; ez nem a pluralizmus, hanem a »minden a miénk« és az »őt és újat előhozó gazda« lehetősége. De az arany almához ezüst tányér illik.”⁵⁴

„Az, ami akár lelki és hitvallási, akár művészi és irodalmi szempontból értéktelen, soha és sehol nem használhat.”⁵⁵

Az evangélium egy változatlan üzenet egy változó világban. Ebben semmi új nincs, hiszen ugyanezt Szent Ágoston is megfogalmazta: »Forog a világ, de áll a kereszt.« Az egyház, a gyülekezet vagy az evangéliumi mozgalom akkor indul hanyatlásnak, amikor ezt a két területet nem képes szétválasztani; relatív dolgokat abszolútként kezel, abszolút dolgokat pedig relativizál. Miért fontos, hogy a tartalom érdekében ne féljünk olykor a formákat megújítani? Miért fontos, hogy az újbort ne a régi tömlőbe töltsük? Azért, hogy az egyház ne külsőségeiben váljon el a környezetétől, hanem elsősorban *lelkületében, szellemiségében*.⁵⁶

Felhasznált irodalom

- ANDERSON, B. W.: *Out of the Depths*, Westminster, John Konx Press, 2000.
- BOLYKI, L.: *Milyen zenét szeret Isten?*, Magánkiadás, 2021.
- BOZSÓKY, P.–GERŐ, L.: *Az elnyomatásból a szabadságba. Az egyház Magyarországon 1945–2001*, Budapest, Vigília Kiadó, 2005.
- CUSIC, D.: *Saved by Song. History of Gospel and Christian Music*, Jackson, University Press of Mississippi, 2012.

53 CZEGLÉDI: Liturgia, 18–20.

54 SZÜCS: Istentiszteletünk megújulása.

55 CSOMASZ TÓTH: Református Énekeskönyv, Előszó, 1948.

56 BOLYKI: Milyen zenét szeret Isten?, 240.248.

- CZEGLÉDI, S.: *Liturgia* (DRHE Tanulmányi Füzetek), Debrecen, DRHE, 1996.
- CZÖVEK, T.: *Gyülekezeti dicsőítés. Gondolatok régi és új énekeinkről*, online elérhető: <https://www.parokia.hu/v/gyulekezeti-dicsoites-gondolatok-regi-es-uj-enekeinkrol/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 29.).
- CSOMASZ TÓTH, K.: *Református Énekeskönyv*, Előszó, Budapest, Magyarországi Református Egyház Kiadása, 1948.
- DARVAS, G.: *A zene anatómiája*, Budapest, Zeneműkiadó, 1985.
- DOUGLASS, K.: *Isten szeretetének ünnepe. Az istentisztelet mai formáiról*, Budapest, Kálvin Kiadó–Luther Kiadó, 2005.
- ÉDES, Á.: *Pro Disputa*, online elérhető: <https://www.parokia.hu/v/pro-disputa/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 28.).
- EGGERS, U.: *Ehrlich glauben. Warum Christen so leicht lügen*, Witten, SCM R. Brockhaus im SCM-Verlag, 2019.
- FEKETE, Cs.: Fügefalevél?, in *Református Tiszántúl 17* (2009/3), 15.
- HARMAT, L.–TARDY, J.: *A gyógyító zene*, Budapest, Új Ember Kiadó, 2013.
- HARTL, J.: *Eden Culture. Ökologie des Herzens für ein neues Morgen*, Freiburg, Herder Verlag, 2021.
- JONES, L.: *A blues népe. Néger zene a fehér Amerikában*, Budapest, Európa Kiadó, 2007.
- KÁDÁR, F.: *Maradjunk, vagy haladjunk?*, online elérhető: <https://www.parokia.hu/v/maradjunk-vagy-haladjunk/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 26.).
- KARASSZON, D.: Hagyjuk meg a hetéráknak!, in *Református Tiszántúl 17* (2009/3), 13–14.
- KÁRPÁTI, J.: *Kelet zenéje*, Budapest, Zeneműkiadó, 1981.
- KIS, M.: *Istendicsőítés énekkel és értelemmel. A református spiritualitás forrásai*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2012.
- MACDONALD, J.: *Vertikális gyülekezet*, Budapest, Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány, 2018.
- MENUHIN, Y.–DAVIS, C. W.: *Az ember zenéje*, Budapest, Zeneműkiadó, 1981.
- MEZEY, A.: *Katolikus kisközösségek és bázisközösségek Csongrád megyében 1946 és 1980 között, a pártállam és a hivatalos egyház vonatkozásai keretében* (PhD értekezés), Budapest–Piliscsaba, 2013, online elérhető: http://real-phd.mtak.hu/237/1/Mezey%20Andr%C3%A1s_disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf (utolsó megtekintés: 2022. 08. 22.).
- MOLTSMANN, J.: *Az élő Isten és az élet teljessége*, Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2016.
- PAP, F.: *A populizmus húrjaiba csapva*, online elérhető: <https://www.parokia.hu/v/a-populizmus-hurjaiba-csapva/> (utolsó megtekintés: 2022. 08. 22.).
- PAP, J.: *Hang – Ember – Hang*, Budapest, Vince Kiadó, 2002.
- PÁSZTOR, J.: *Liturgia*, Komarno, Calvin János Teológiai Akadémia, 2002.
- SÁGI, M.: *Esztétikum és személyiség*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.
- POVEDÁK, K.: *Rockapostolok* (Phd értekezés), Szeged, 2016, online elérhető: <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/2996/1/ROCKAPOSTOLOK%20PHD.pdf> (utolsó megtekintés: 2022. június 26.).
- PRUYSER, P.: *A Dynamic Psychology of Religion*, New York, Harper & Row, 1968.

- REDMAN, M.: *A kiolthatatlan dicsőítő. Visszatérés a dicsőítés lényegéhez*, Budapest, Kérüigma Kiadó, 2004.
- SEBŐK, J.: *Rock a vasfüggöny mögött*, Budapest, GM és Társai Kiadó, 2002.
- SEKULER, R.–BLAKE, R.: *Észlelés*, Budapest, Osiris Kiadó, 2004.
- SZABOLCSI, B.: *A zene története*, Budapest, Zeneműkiadó, 1984.
- SZŰCS, F.: *Istentiszteletünk megújulása*, online elérhető: <http://regi.reformatus.hu/lap/gyakorlatiteologia/bejegyzes/11/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 28.).
- WILSON-DICKSON, A.: *Fejezetek a kereszténység zenéjéből*, Budapest, Gemini Kiadó, 1988.
- ZÁKÁNYI, B.: „*Ne vitatkozz, dolgozz!*” online elérhető: <https://www.parokia.hu/v/ne-vitatkozz-dolgozz/> (utolsó megtekintés: 2022. 06. 29.).

DOKTORANDUSZOK KUTATÁSAI

PILIS DÓRA

A jelnyelvi Biblia

I. Bevezetés

A reformatori alapelvekkel összhangban elvárható, hogy a Biblia mindenki számára elérhető legyen saját anyanyelvén. Becsült adat szerint a világon több mint 74 millió siket személy él, akik közül sokan szívesen élnének hitéletet. Több tanulmány is rámutat, hogy a siketek kétharmada fejlődő országokban lakik.¹

A bibliafordítási projekt számos országban megkezdődött, azonban eltérő, hogy a Biblia mely részével indult a munka. Egyes területeken egy-egy evangélium fordítását tűzik ki célul, míg máshol az emlékezetesebb történetek kiemelésével találkozhatunk. A jelnyelvi bibliafordítás során olyan speciális teológiai kérdések is felmerülnek, amelyek a hangzó nyelvre való átültetés alkalmával nem. Ezt jól illusztrálja Bill Mitchell felfedezése, aki rámutatott, hogy ugyan Jézus jele szinte minden jelnyelven a két tenyérbe felváltva érintett Δ kézforma (vagyis a középső ujj érintkezik a másik kéz tenyerével), Costa Ricában ezt a jelet alkalmazzák a Jézus születését elbeszélő betlehemi történetben is. A jelnyelvekben gyakori jelalkotási módszer, hogy a tulajdonneveket az adott személyre vagy helysége legjellemzőbb tulajdonságra hivatkozva hozzák létre. Az említett közép-amerikai fordításban viszont ez vitatható megoldásnak tűnik, hiszen a jel arra utal, ahogyan szögekkel a keresztfához rögzítették a Messiás kézfejeit, ez az állapot pedig nem fedi le Jézus gyermekségének idejét.² Ez azonban nem feltétlenül elfogadhatatlan megoldás, hiszen képzőművészeti alkotásokban is előfordul olyan ábrázolás, melyben a betlehemi jászolban feltűnik a feszület szimbóluma.

A jelnyelvre történő fordításoknak van néhány olyan jellemzője, mely eltér a hangzó nyelveiktől. Ezek közül a legszembeötlőbb, hogy a fordító testével és arcával is jelen van a fordításban (minthogy a jelnyelvekben a non-manuális összetevőknek, mint a mimika vagy a testtartás komoly nyelvtani szerepe van), ezáltal pedig ellentétben a szentírók diszkrét anonimitásával, személyesebbé válik az előadás, mivel minden embernek van egy csak rá jellemző jelelési stílusa.

1 L. SIPPILÄ: On translating the Bible into Sign Languages, 69; MÜNDLEIN: Die Bibel in Gebärdensprache übersetzen, 5.

2 Mitchell-t idézi BASCOM: Bible Translation into American Sign Language, 92.

II. A jelnyelvi Biblia jelentősége

A teljes Biblia magyar jelnyelven való közzététele történelmi fordulópontja lesz a hallássérült személyek hitéletének, mivel megoldást kínál arra, hogy a siketek is egyénileg tanulmányozhassák a Szentírást. A halló személyek sokszor abból indulnak ki, hogy a nem hallók is tudnak olvasni, mivel látásuk kitűnő, így elviekben nem jelentene problémát a nyomtatott magyar nyelvű Biblia forgatása. A valódi akadályt azonban nem az olvasás, hanem a nyelvi kihívások jelentik: az írás ugyanis a hangzó nyelvet rögzítő és attól elválaszthatatlan jelsor, mely nem áll kapcsolatban a siketek anyanyelvéül szolgáló jelnyelvvél. Ezért, bár a hallássérültek tökéletesen olvasnak, az írott szöveg értelmezése áthidalhatatlan nehézséget okoz azoknak a siketeknek, akiknek a hangzó magyar nyelvi kompetenciája ezt nem engedi meg, számukra ez egy idegen nyelv. Ezzel szemben az egyes igeszakaszokat külön videón bemutató jelnyelvi fordítások lehetővé teszik a siketek vizuális gondolkodásának kiteljesedését saját nyelvükön.

A jelnyelvi Biblia nagy segítséget jelenthet az egyházi szolgálatot vállaló jelnyelvi tolmácsok számára is. Ezekon az alkalmakon a lelkész vagy pap felolvassa a bibliai textust, melyből jelenleg a jelnyelvi tolmácsnak legjobb tudása szerint szimultán műfordítást kell létrehoznia másodpercek alatt. Ez azért jelenthet különös kihívást, mert a fordítás és a tolmácsolás között műfaji különbség áll fenn. Egy művészeti értékkel rendelkező, minőségi műfordítás időigényes folyamat, melynek során a fordító a kifejezéseket ízeletve, aprólékos munkával jut el a végeredményig. A fordítás kiindulópontja jellemzően egy írásban vagy videón rögzített mű, ami fordítói kérdések felmerülésekor többször újra konzultálható, és a kész fordítás is egy olyan rögzített anyag, melyet a befogadó közönség számtalan alkalommal újraolvashat vagy újranezhet. A tolmácsolás ezzel ellentétben egy élő, egyszeri megnyilatkozás átültetése a forrásnyelvről az adott célnyelvre. Bár előfordulhat, hogy egy felvételt utólag látnak el tolmácsolt változattal, ami például televíziós műsorokban gyakori, de ilyenkor is csak korlátozott mennyiségű idő áll a tolmács rendelkezésére. A tolmácsolásnak két típusa van: lehet konszekutív, amikor az előadó személy néhány perces blokkokban beszél vagy jelel, majd ugyanennyi szünetet tart, ami alatt a tolmács dolgozik. A másik mód a szimultán vagy szinkrontolmácsolás, ebben az esetben az előadó folyamatosan kommunikál, és a tolmács is egy- két másodperces lemaradással (úgy nevezett *lag time*-mal), de megszakítás nélkül követi.³ Az istentiszteletek az utóbbi kategóriában valósulnak meg. Az igehirdetők sokszor élő beszéddel mondják el prédikációikat, mellyel a tolmács lépést tud tartani, viszont az Ige – ahogy fentebb már utaltunk rá – a Szentírásból hangzik el, a felolvasás tempója pedig sokkal gyorsabb, mint az élőszóé. Így a tolmácsnak éppen arra marad a legkevesebb ideje, amire valójában a legtöbb kellene. Amennyiben a tolmács és a lelkész között létrejön olyan munkakapcsolat, amely lehetővé teszi az egyházi alkalmak előtt való egyeztetést, az nagyban segíti a tolmács előzetes felkészülését, de az igazi áttörést az jelentené, ha a jelnyelvi Biblia megfelelő részeit le lehetne vetíteni az istentiszteleteken.

³ A konszekutív-, és szinkrontolmácsolásról, ill. *lag time*-ről l. bővebben: HENGER–KOVÁCS: A jelnyelvi tolmácsolás alapismeretei, 20.

III. A bibliafordítás irányelvei (UBS és FOBAI)

Számos feltételnek kell teljesülnie ahhoz, hogy a bibliafordítási projekt megkezdődjön egy adott jelynyelvre, például a siket közösségnek vagy az egyháznak jeleznie kell a jelynyelvi Biblia iránti igényt. Fontos annak ismerete, hogy hány főt számláló közösség a célközönség, és ők melyik jelynyelvi dialektust használják. A bibliafordítást azon a jelynyelven igyekeznek elkészíteni, mellyel a lehető legtöbb személyhez eljuthat Isten kijelentése. Számottevő az is, hogy az adott ország elismerte-e már hivatalos nyelveként a helyi jelynyelvet, mert ahol ez megtörtént, könnyebb elindítani a munkát, esetleg támogatást szerezni hozzá a többségi társadalom képviselőitől is.⁴ Az 1960-as években Amerikában⁵ újtára indult Deaf Pride mozgalom óta a siket közösségeket érintő minden kérdés egyik legfontosabb alapelve a „semmit rólunk nélkülünk”, ezzel összhangban pedig a bibliafordítási projektekben is elsődleges kritérium, hogy a videón rögzített jelynyelvi igeszakaszokat magas jelynyelvi és hangzó/írott nyelvi kompetenciával rendelkező hallássérült személy jelelje el, mivel így a siket közösségek nyitottabbak a fordítás befogadására. Minden olyan vallási felekezetnek, mely a fordításokat gyülekezeteikben használni tervezik, szintén el kell fogadnia a fordító személyét.⁶

A bibliafordító team minimum három-négy főből áll, de ennél sokkal több személynek is munkát adhat a tevékenység, attól függően, hogy mindössze a Biblia néhány fontosabb elemét, például egy-egy evangéliumot, vagy esetleg a teljes egészét szeretnék a készítők jelynyelvre átültetni. A csapatban dolgozik két hívő siket fordító, a technikai oldalon pedig egy videószerkesztő és egy (exegétikai) asszisztens. A videókban célszerű a technikai újításokkal folyamatos lépést tartani. Csatlakozhatnak továbbá jelynyelvi tolmácsok, művészek (akik a látványtervezésben működnek közre) vagy visszafordítást végző szakemberek, erre a fordítást a forrásnyelvi szöveggel való összevetés céljából van szükség.⁷ A fordító csoportokat rendszeresen látogatja egy hivatalos fordítási konzultáns a projektet támogató szervezet részéről, aki magas teológiai szakértelemmel rendelkezik és ismeri a jelynyelvek működését. Az ő feladata ellenőrizni és jóváhagyni az elkészült munkát, megfigyelni, hogy a Biblia eredeti üzenete mennyire köszön vissza a felvett anyagon, pontos-e a fordítás. A munka számtalan szűrőn és véleményezésen átesik, míg elnyeri végső formáját. Bár a team törekszik a legszínvonalasabb tradukció elkészítésére, a hangzó nyelvekhez hasonlóan jelynyelvi fordításoknál is előfordulhat, hogy idővel elavulttá válnak, ezért az állandó revideálás ezekben az esetekben is indokolt.

4 Vö. USB: TNA Sign Language Appx 1. Things to consider; FOBAI: Basic Principles and Procedures for Bible Translation.

5 Ekkor jelentek meg William C. Stokoe kutatásainak eredményei is, aki bebizonyította, hogy a jelynyelvek önálló grammatikával rendelkeznek, természetes nyelvek. A kontrasztív elemzések alkalmával kimutatta, hogy a jelynyelvben is világosan elkülöníthetőek a fonológiai vagy kerológiai, morfológiai, szintaktikai, szemantikai és pragmatikai szintek. Ezek a felismerések hatalmas lökést adtak a siketek öntudatra ébredésének, akik magukat elsősorban nyelvi, kulturális kisebbségként határozzák meg, míg a jelynyelvek Stokoe publikációi előtt a halló társadalom szemében rendkívül alacsony presztízzsel bírtak.

6 TAMEZ–DALE: Starting a sign language project, 4.

7 L. FOBAI: Basic Principles and Procedures for Bible Translation; TAMEZ–DALE: Principles of Bible Translation into Sign Languages; UBS: TNA Sign Language Appx 2. Best practice checklist.

A UBS útmutatása szerint a felvételekben alkalmazhatók illusztrációk, térképek, tulajdonnevek írott listái vagy hasonló vizuális többletet jelentő eszközök, ha ezek nem vonják el a néző figyelmét, hanem érthetőbbé teszik a bibliai igeszakaszt.⁸ A FOBAI intelmei szerint ezeket az adalékokat is ellenőriznie kell a fordítási konzultánsnak.⁹ A jelnyelvi bibliafordításhoz ugyanazt a szöveget kell alapnak tekinteni, mint a hangzó nyelvre történő fordításokhoz, vagyis az Ószövetség esetében a Biblia Hebraica Stuttgartensiát (BHS), az Újszövetség kapcsán pedig a UBS által publikált legutóbbi görög kiadást.¹⁰

A fordítási munkálatok jelnyelvre való átültetésekor lassabb ütemben haladhatnak, mintha két hangzó nyelv között történne a fordítás, mivel abban az esetben két egyformán lineáris jelrendszerről van szó, míg hangzó nyelvről jelnyelvre fordításkor eltérő a szemiotikai kódrendszer is (a szavak egymásutánisága helyett szimultán képi megformálás).¹¹

Elsa Tamez a személyazonosság kérdését járja körbe: a videón látható jelelő személy egyidejűleg háromféle identitást jelenít meg. Ezek közül az első saját siket identitása, a második a bibliai történet narrátora, végül pedig a szereplőket jeleníti meg.¹² A jelnyelv sajátossága, hogy párbeszédnek elmesélések a jelelő az ábrázolni kívánt személyek bőrébe bújjik, és azokat első szám első személyben szólaltatja meg, testtartásával jelezve, hogy mikor melyik szereplő megnyilvánulásait látjuk (az egyik szereplő illusztrálásakor a teljes test enyhén jobbra, a másik személy választását enyhén balra fordulva mutatja be). Egy másik kritikus pont a bibliafordítás során, hogy a Szentírás üzenete teljes mértékig ugyanaz maradjon a célnyelven, ugyanakkor a jelnyelv eltérő grammatikája miatt bizonyos átstrukturálásra van szükség, a cselekmény logikus térbeli elrendezése érdekében módosulhat a történet elemeinek sorrendje. Ezért a fordítók igyekeznek a szent szöveget nem módosítani, ha viszont szorosan rátapadnak, akkor a jelnyelvi változat természetessége szenvedhet csorbát.¹³

IV. A jelnyelvi bibliafordítás nemzetközi panorámája

Különböző missziós szervezetek és Bibliával foglalkozó egyesületek segítségével egyre több országban indul olyan pályázat, melynek célja a Szentírás kommunikációs akadálymentesítése siket hívek számára. Az Amerikai Egyesült Államok bibliafordítói láttak munkához elsőként, de a Bible Society of Australia által 1994-ben megkezdett ausztrál fordítási munkálatok is úttörőnek számítanak, ennek nyomán kezdődött hasonló tevékenység a skandináv országokban és Németországban is. A döntően nem keresztyén országgént számontartott Japánban 1993-ban kezdődött a bibliafordítás a Japán Bibliatársulat és Video Bible közös projektjében. 2006-ban

⁸ TAMEZ—DALE: Principles of Bible Translation into Sign Languages, 5.

⁹ FOBAI: Basic Principles and Procedures for Bible Translation, 24. pont.

¹⁰ TAMEZ—DALE: Principles of Bible Translation into Sign Languages, 5.

¹¹ I. m., 3.

¹² TAMEZ: Sign Language, Performance and Identity, 260.

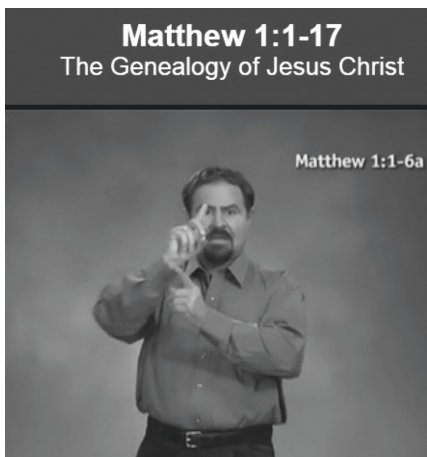
¹³ Uo.

fogtak hozzá a brit és a Costa Rica-i jelnyelvi változathoz. Ezt követően láttak napvilágot a mexikói és 2011-től a kubai fordítások, majd Argentína, Uruguay, Paraguay, Chile, Bolívia, Ecuador, Peru, a Dominikai Köztársaság és Guatemala is csatlakozott a sorhoz.¹⁴ Azonban nem minden országban tekintették magától értetődőnek, hogy a jelnyelvi bibliafordítás anyagi erőforrásokat erősen igénybe vevő projektjébe fogjanak, Dél-Afrikában például az írásos afrikaans nyelvű Bibliát egyszerűsítették le a siket híveknek.¹⁵

IV.1. Amerikai Egyesült Államok (American Sign Language, ASL)

Amerikában 1981-ben kezdték meg a jelnyelvi bibliafordítás munkálatait az American Bible Society, a Deaf Bible Society, Seed Company, Deaf Harbor, DOOR International, Wycliffe és a Deaf Mission szervezetek közös összefogásában, az Omega Project nevű kezdeményezés keretein belül. Ötvenhárom fordító vett részt a feladatban és 2020 szeptemberében készültek el a világon elsőként a történelmi egyházak teológiai nézőpontját tükröző teljes változattal. A közel negyven év munkáját felölelő fordítási folyamat alatt a technika fejlődéséhez igazodva változtattak a módszereken. Ézsaiás, Jeremiás és Ezékiel könyvének eddig hiányzó verseit is lefordították 2020 szeptemberében. Az Újszövetség már 2004-ben elkészült. Az amerikai jelnyelvi fordításokat a <http://www.bible.is/deaf/ASESLV/Matt/1> oldalon tették közzé, de okostelefonokra applikációként is egyszerűen letölthető a Deaf Bible. A videók nincsenek ellátva feliratokkal, de a fordítók olykor megszakítják a jelnyelvi közlést, kimutatnak a videóból és ilyenkor láthatók szöveges, írott részek, melyek kiegészítik a jelelt anyagot, így például Jézus családfája (Mt 1:1–6a), melyben számtalan ma már idegen, korabeli névvel találkozik a néző: „Ram the father of Amminadab, Amminadab the father of Nahshon”. Mivel ezeknek a személyeknek a többsége nem rendelkezik saját névjellel, a daktil ábécé segítségével megvalósítható betűzés módszere szolgálhatna alternatívaként, de ilyen sűrű betűzést megterhelő követni, ezért dönthettek a kivitelezők az írott genealógia mellett.

A Biblia amerikai jelnyelvre való átültetésének jellegzetes aspektusaival kapcsolatban Bascom kiemeli, hogy a fizikai elhelyezkedést bemutató, vagy a cselekvést

Forrás: <http://www.bible.is/deaf/ASESLV/Matt/1>

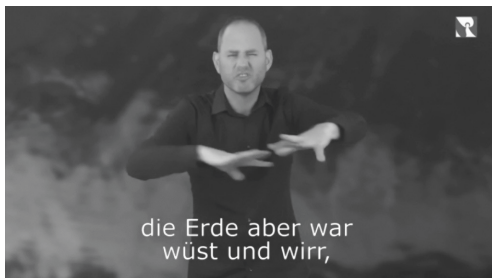
¹⁴ Vö. TAMEZ: Principles of Bible Translation into Sign Languages, 1; személyes e-mailváltás Elsa Tamez-zel, valamint SIPPILÁ: On translating the Bible into Sign Languages, 68.

¹⁵ I. m., 68.

a fizikai térben jól ábrázoló jelenetek fordítása közelebb áll a képi gondolkodáshoz és a jelnyelv világához. Példaként azt az eseményt említi, amikor Ruth Boáz lábához fekszik (Ruth 3:7–9), akkor az ASL fordításban valóban ez a fizikai valóság jelenik meg. Ennek árnyoldala, hogy a fordítás mindig egyértelműbb, mert a forrásnyelvi konnotációk gyakran elvesznek a célnyelven és pusztán a denotátum marad meg. Vannak az eredeti bibliai szövegnek olyan értelmezései, melyek szerint Ruth Boáz lábánál eltöltött éjszakája egy testi kapcsolatot finoman sejtető metafora, viszont mivel a jelnyelvi fordítás szigorúan koncentrálna a vizuális tételrendezésre, az ilyen többlettartalmakat feltételező interpretációk lehetőségét eleve kizárja.¹⁶

IV.2. Németország (*Deutsche Gebärdensprache, DGS*)

Németországban elsőként a diakóniai és lelkigondozással kapcsolatos feladatokat ellátó Deutsche Arbeitsgemeinschaft für Evangelische Gehörlosenseelsorge adott ki egy DVD-sorozatot, mely válogatott bibliai textusokat tartalmaz. A szervezet egy gyermekek számára készülő bibliafordításon is dolgozik, melynek hátte-

Forrás: <https://www.erzbistum-muenchen.de/spiritualitaet/evangelium-in-dgs/cont/65441>

2018-ban sikerült megkezdenie Monika Greiernek – aki Moers-ben tevékenykedik lelkipásztorként egy siket gyülekezetben – és Ulrike Müllernek, az Essen-i Siketiskola pedagógusának. Hozzájuk csatlakozott Josephine Hoffmann hallássérült munkatárs és Gerhard Stahl rendező. Amikor a báb jeleneteket elkészítették, egy siket tolmácsokat foglalkoztató cég adta a filmhez a jelnyelvi fordítást és a feliratokat. Jelenleg tizennégy újszövetségi, főként Jézus életére és tanítására koncentrálnó történetet láthatnak az érdeklődők. A projektet részletesen bemutató internetes oldal a <https://www.dafeg.de/index.php?menuid=49&reporeid=167>.

2011 szeptemberében lakossági kezdeményezés formájában a berlini evangélikus siket gyülekezet tagjai eljeleltek néhány, szívüknek különösen kedves bibliai történetet. Ezek a felvételek ugyan nem tekinthetők professzionálisnak, az <https://hoer.ekbo.de/geoerlosenseelsorge/projekte/bibel-in-dgs.html> oldalon láthatók.

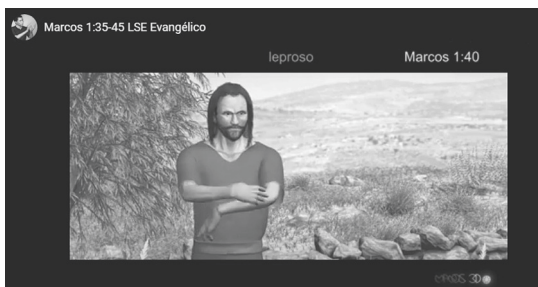
A Münchener és Freisingi Érsekség honlapján az egyházi év liturgiájának megfelelő sorrendben kerülnek kiválasztásra a bibliai igeszakaszok, melyekhez külön

¹⁶ L. BASCOM: Bible Translation into American Sign Language, 91–92.

videóban igemagyarázat is készül. Ezek a következő linken hozzáférhetők: <https://www.erzbistum-muenchen.de/spiritualitaet/evangelium-in-dgs>. A filmeket 2014 tavasza óta készíti a hallássérült fordító, Kilian Knörzer és Angelika Sterr siketekkel, nagyothallókkal és siketvakokkal foglalkozó lelkigondozó, teológus. Knörzer és Sterr néhány év alatt több mint ötszáz videót és legalább kétezer perces filmanyagot rögzítettek. A videókat felirattal is ellátták, és általában stilizált tájképek szolgáltatják a háttérrel. A katolikus projektben olyan szövegek jelnyelvi fordítása is rendelkezésre áll, mint a protestáns álláspont szerint apokrif iratnak számító Báruk könyve.

IV.3. Spanyolország (*Lengua de Signos Española, LSE y Catalana, LSC*)

A mediterrán országban 2003-ban kezdődött meg a bibliafordítási projekt egy Jézus születését Lukács és Máté evangéliuma alapján feldolgozó karácsonyi történettel, melyet 2007 végén tettek közzé DVD formátumban. Az azóta eltelt időben a jelnyelvi Biblia önálló honlapot kapott (<http://www.biblialsesc.org/index.htm>), ami bárki számára korlátlanul elérhető. A fordítás a SIL nevű, nyelvészeti és bibliai kutatásokat végző szervezet és a Sociedad Bíblica de España kooperációjában kezdődött meg. A munka két helyszínen folyik, Madridban készülnek a spanyol jelnyelvi részletek, egy Barcelona melletti faluban pedig a katalán jelnyelvi Biblián dolgoznak. Az eltérő városokban

Forrás: http://biblialsesc.org/main/biblia/lse/marcos/marc1_35-45.htm

tevékenykedő tagok online videokonferencia keretében osztják meg egymással a tapasztalataikat. John Elwolde, az UBS spanyolországi koordinátora hozzáteszi, hogy a különböző székhelyeken dolgozó csoport munkájában nemcsak jelnyelvészeti más felfogást tükröző megoldásokat találhatunk, hanem teológiai értelmezéssel kapcsolatos különbségek is akadnak. A Megváltó jele a barcelonaiaknál az „eljövendő megmentő” vonását emeli ki, míg a madriaiaknál „Isten egyszem küldötte”-ként jelenik meg.¹⁷

A projekt különlegessége, hogy az általánosan megszokott technikákkal ellentétben itt animációs rajzfilmeken jelenítik meg a bibliai igeszakaszokat, a videókon pedig a Manos 3D fantáziánévre hallgató eljárással igyekeznek elérni, hogy a felvett anyag élőszzerű maradjon. Igyekeztek megőrizni a bibliai narratívák korabeli hangulatát, melyet a háttérben ábrázolt háztartások belső vagy tájak (például a Gecsemáné kertjének olajfái), illetve a központi jelelő figura földes színeiben játszó színvilága is fokoz. Elwolde szerint az animált grafikus megoldásra azért esett

¹⁷ L. ELWOLDE: Spanish Sign Languages Project, 79.

a spanyol és katalán készítőik választása, mert az elkészült fordítások új szempontok szerinti módosítása későbbi időpontban is könnyebben kivitelezhető, másrészt pedig így a jelelő személy névtelen maradhat.¹⁸ Az értést nehezítő tulajdonneveket (például: Betánia, Keresztelő János) vagy összetettebb teológiai fogalmakat a videók fölött felirattal is feltüntették. Ezekre a kifejezésekre az esetek túlnyomó többségében önálló jelet alkottak, csak ott választották a betűzést, ahol más módszerrel nem tudták kiváltani ezt a lehetőséget. A jelelő alak mimikáját igényesen kidolgozták, az artikulációs képre azonban nem lehet támaszkodni, pusztán kétféle szájképet figyelhetünk meg a figurán (nyitott és zárt). Bár a projekt célja egy több felekezeti által elfogadható, konszenzuson alapuló fordítás létrehozása, Máté több verséből készítették külön evangélikus és katolikus változatot is katalán jelnyelven (a videók címében jelölik, ha van ilyen eltérés). Mindkét felekezeti képviselőt magát a projektben: a madridi fordítók között dolgozik olyan siket személy, aki fontos szerepet tölt be a város római katolikus siket pasztorációjában, míg a barcelonai teamben evangélikus hívők alkotják a csapat lelkét.¹⁹ A Barcelonai Katolikus Hallássérült Pasztoráció gyülekezete csütörtökönként 16:30 és 18:00 között tartja a frissen elkészült bibliafordítások revízióját, melyen személyesen és Zoom-konferencia keretében vehet részt minden érdeklődő érintett.²⁰ A weblapon szintén mellékelnek egy 150 jelet tartalmazó szótárat, melyben az új alkotású jelkincset kapott helyet három kategóriába osztva (személynevek, helyszínek és egyéb vallási élettel összefüggő szakkifejezések).

A katalán jelnyelvi bibliafordítással párhuzamosan a hallássérült hívek nemcsak a Biblia szövegével ismerkedhetnek meg, hanem annak értelmezésében is segítő kezdet nyújtanak azok a siket színjátszó csoportok, akik Lukács evangéliumából válogatott verseket mutatnak be.

V. A magyar jelnyelvi Biblia

Forrás: <http://baptistamedia.hu/jelnyelvi-biblia/#/videos>

Magyarországon 2012 környékén kezdtek el a jelnyelvi bibliafordítás lehetőségéről gondolkodni. Elsősorban a baptista egyház kezdeményezte a munkálatokat, az elkészült fordítások ezen az oldalon szerepelnek: <http://baptistamedia.hu/jelnyelvi-biblia/#/>. 2014-ben sikerült megteremteni a projekt elindításához szükséges keretfeltételeket, így jelenleg nyolc éve folyik a munka.

¹⁸ I. m., 80.

¹⁹ L. uo.

²⁰ Pastoral del Sord de Barcelona naptára szerint, <https://www.pastoraldelsord.org/es/inicio/> (utolsó megtekintés: 2022. 10. 21.).

Az UBS részéről a magyar projekt fordítási konzultánsa Dr. Isela Trujillo, aki emellett még hat latin-amerikai ország munkájáért felel. Trujillo szerint minden projekten más nehézségek merülnek fel, de általános cél, hogy minden döntést a siketek kezébe adjanak, és minél inkább eltöröljék a hallók befolyását a siket munkatársak felett. Ehhez a hallássérülteknek sokszor bátorításra van szükségük, mivel ez egy újszerű felelősség számukra, a halló társadalmat pedig érzékenyíteni kell a siketkultúra elfogadása iránt. Ez nem mindig egyszerű feladat, mert eltérő, hogy a halló társadalom mennyire ismeri el a hallássérült kisebbséget. Vannak országok, ahol a siketeket nagyobb öntudat jellemzi (pl. USA): ez ott fordul inkább elő, ahol a siket személyek születésüktől fogva hozzáférnek a jelynelvhez, van megfelelő érdekképviselői szervezetük, és az oktatási rendszer jól működik. Más területeken, ahol ezek a lehetőségek nem adóttak, a siketek nagyobb elnyomásban élnek, a bibliafordítási projektek is itt bontakoznak ki nehezebben.²¹ Magyarországon a 2009. évi CXXV. törvényben ismeri el az állam a jelynelvet. A Szentírás fordításának nyelvészeti jelentősége is van, hiszen visszahat a jelynelv fejlődésére, emeli a nyelv presztízsét. Az irodalommal nem, vagy csak korlátozottan rendelkező jelynelveket használók műveltségének pallérozásához is hatékonyan hozzájárul a bibliafordítás. A hazai projektet a Magyar Bibliatársulat támogatja, és igyekeznek a fordításokat a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanáccsal egyeztetve, több felekezeti szempontjait figyelembe véve kialakítani. A munkában siketek és hallók, teológusok, nyelvészek és jelynelvi tolmácsok egyaránt részt vesznek. A fordítást nem szóról szóra, tükörfordítással végzik, hanem, ahogyan azt Hans-Georg Gadamer hermeneutikájában is leírta, először értelmezik, és utána fordítják jelynelvre. A fordításban központi szerepe van a mimikának, ami segít a szereplők érzelmeit tudatosítani a nézőkben: sokkal plasztikusabb ábrázolással jelenik meg az öröm, a szomorúság, a harag, a szenvedés. Így kapnak a célnyelven a kulturális megfeleltetés aspektusából is a siketek számára könnyebben befogadható eredményt. A jelynelvi bibliafordítás rendkívül hosszadalmas tevékenység, egy-egy kifejezés vagy rövidebb szakasz térbeli vizualizálása éjszakákon átívelő töprengések után születik meg. Az egyik siket fordító úgy számolt be a fordítás folyamatáról,²² hogy először a fordítandó bibliai szöveget gondos tanulmányozás után a magyar jelynelv nyelvtani rendszere szerint, az egyes forrásnyelvi szavak egzakt jelentését szem előtt tartva, glosszázva készít egy nyersfordítást. Egy átlagos magyar siketnek olyan szavak értelmezése is nehéz lehet, mint az „ösvény”: ilyenkor jelelni tudó, halló munkatársak segítenek a hallássérültek által ismertebb változatra cserélni a kifejezést (például „út”). Ezt a változatot az újszövetségi görög nyelvben mély jártassággal rendelkező munkatársak átnézik, megvizsgálják, minden kifejezés jól értelmezve, pontosan a helyén van-e, majd javításokat, ajánlásokat fogalmaznak meg. A magyar teamben három görög szakértő van, akik általában felváltva dolgoznak, nincsenek mindig egyszerre jelen, de a végső változatot mindannyian elfogadják. Ha tőlük megérkezik a korrigált verzió, akkor azt a két siket fordító videóra veszi. Az így elkészült anyagot megmutatják a siket közösség egy szélesebb csoportjá-

²¹ Személyes e-mailváltásból származó adatok Dr. Isela Trujillo fordítási konzultánstól.

²² Személyes szakmai beszélgetés Kéri József magyar jelynelvi bibliafordítóval.

nak, akik szintén véleményezik, hogy érthető, jól átgondolt munkát látnak-e, vagy vannak olyan elemek, amiket esetleg vizuálisabban lehet érzékeltetni. A fordító példának a „lefejezés” jelenségét hozta, amire a nézőközönség tagjai szemléletesebb megoldást, más szövegben elforgatott jelet, a szereplők között egyértelműbb viszonyokat bemutató térelrendezést javasoltak. Ezeket a hozzászólásokat felhasználva a fordítók újra felveszik az egész anyagot, ismét egyeztetnek a több főből álló siket véleményezőikkel, és ha már elégedettek a filmmel, akkor egy hangzó nyelvet jól ismerő munkatárs visszafordítást készít a jelnyelvi textusból, és a kettőt együtt beküldik központi ellenőrzésre a Magyar Bibliatársulat teológusaihoz, illetve az UBS koordinátorához. A projektet támogató szervezetek összevetik a jelnyelvi Bibliát és a visszafordítást az eredeti szöveggel, és a videók csak akkor kerülnek a nyilvánosság elé a honlapra, ha ők sem találnak kifogásolható elemet a fordításban.

Márk evangéliuma teljes egészében elkészült. A 2022 májusáig közzétett videók között megtekinthetők Mt 1,18–25; 2,1–18; a két vak és egy megszállott néma meggyógyításának története (9,27–34); a búza és a konkoly példázata (13,24–30); a gazdag ifjú (19,16–26) valamint a tíz szűz (25,1–13). Lukács evangéliumából is elérhető válogatott részek, így rendelkezésre áll a bolond gazdag története (12,13–21), az elveszett juhról szóló példázat (15,1–7), Zákeus, a vámszedő esete (19,1–10), az öregasszony két fillére (21,1–4). János írásaiból egyelőre Jn 20,19–29 és Jn 21,15–19 hozzáférhető magyar jelnyelven. Jelenleg az Apostolok Cselekedeteinek fordításán dolgoznak a készítők, melyből az első fejezet készült el teljesen, és további három fejezet első néhány verse is szerepel a honlapon. Ez egyrészt hosszabb mű, másrészt olykor több szálon fut a cselekménye, és az is lassítja a fordítás munkáját, hogy vannak benne olyan utalások, melyek az Ószövetség jelenségeire vagy terminológiájára vezethetők vissza, és mivel a bibliafordítási munkálatok Magyarországon egyelőre az Újszövetség igéire fókuszálnak, számos ilyen ószövetségi fogalomra még nincs magyar jelnyelvi jel. Emiatt a teljes könyv fordítása várhatóan tovább fog tartani, mint Márk evangéliumáé. Közzétettek egy olyan videót, melyben a Biblia összes könyvének listája látható névjelűkkel ellátva, ami a Szentírás struktúrájában való tájékozódáshoz ad támpontot. A spanyol mintához hasonlóan rendelkezésre áll egy körülbelül százhusz elemet felsorakoztató jelnyelvi szótár is, melyben a köznyelvben kevésbé ismert vagy épp a fordítók által újonnan létrehozott, Bibliában előforduló szakszavak jeleit közlik. A személy- és helységnevekre a rájuk legjellemzőbb tulajdonság alapján alkottak jelet (például ÁBRAHÁM: fej mellé emelt ököl, melyet a másik kéz csuklónál megfog; vagy JÓNÁS: a G kézformájú aktív kéz nyújtott mutatóujja lefelé halad a mellkason, ami a prófétának rejtékhelet adó cet nyelését szimbolizálja). A GOLGOTA jelét egy 5-ös kézformájú proformot idéző passzív kézen nyugvó 3-as kézformával jelenítik meg a fordítók. Csak ritkább esetekben alkalmaznak betűzést a fonomimikai ábécé segítségével (pl. KORBÁN: ezt a K és az N betűvel rövidítik). Olyan esetet is találunk, ahol jelösszetétel keretében a két jelalkotási módszer együttesen szerepel, például PÉTER jelének esetében: a jelelő először a fonomimikai ábécé segítségével egy P betűt formál, majd a KŐ morfémát illeszti hozzá. Ezeket az elemeket feliratozással is feltüntetik a jelnyelvi videókon (pl. Heródest Mk 8,11–21-ben). A jelalkotás és a fordítási munkálatok menetét az amerikai tapasztalatok is befolyásolták a Wycliffe Bibliafordítók Egye-

sületével közös workshopnak köszönhetően. Sőt, minthogy a jelnyelv is folyamatosan fejlődő, élő nyelv, arra is akad példa, hogy egy jel megváltozik. KRISZTUS jelét eleinte az amerikai baptista jel ihlette, amikor a daktil ábécé C-nek megfelelő jelét (a Christ kezdőbetűjét) a passzív oldal vállához, majd ívesen lefelé az aktív oldalához érintették a derék tájékán, ennek magyar megfelelőjeként ugyanezt a mozgulatot a K daktiljával használták. Később vizuálisabb megoldást kerestek, így jelenleg az üdvígéretet jobban hangsúlyozó, Mennyből való leereszkedés és a KIRÁLY jelekből tevődik össze a fogalom.

Annak ellenére, hogy a bibliafordításban több felekezet dolgozik együtt, a projektkezdő baptista felekezet a leghangsúlyosabb. Számos jelnyelvi neologizmus kerül be az amerikai baptistákkal való érintkezés nyomán a fordításba, mellyel kapcsolatban érdemes lesz idővel megfigyelni, hogy ez hogyan formálja más magyarországi felekezetek jelkincsét a jövőben.

VI. Rezümé

Sok közösségben még az út elején járnak a szakemberek a jelnyelvi bibliafordítást illetően. A munka rengeteg időt, együttműködést, anyagi- és humán erőforrást vesz igénybe, egy-egy több ezer évvel ezelőtt élt közösségnek szóló, jelnyelvtől idegen görög, héber vagy arámi nyelvű vallási szakkifejezés lefordítása olykor hetekig elnyúló megbeszélés tárgyát képezi, az eredmény viszont mégis megéri, hiszen a hallássérültek csoportja fontos működési terület az egyház számára. A világon egyedülállóként, harminckilenc év alatt egyelőre kizárólag az amerikai jelnyelvre fordított Biblia készült el teljesen, a projekten dolgozó szakemberek célja pedig, hogy a több évtized alatt gyűjtött tapasztalatokat továbbadják a még folyamatban lévő fordítási munkát végző csoportoknak, ez jelenleg körülbelül ötven országot érint. A becslések szerint a világon legalább 400 jelnyelv van használatban²³, országonként akár egyszerre több is, ami azt jelenti, hogy még rengeteg tennivalónk van annak érdekében, hogy minden siket hívő anyanyelvén ismerhesse meg a Szentírást, de már van olyan követhető példa, mely bizonyítja, hogy a fáradságos munka meghozza gyümölcsét.

Felhasznált irodalom

- BASCOM, R.: Bible Translation into American Sign Language in *The Bible Translator* 59 (2008/2), 86–93.
- ELWOLDE, J.: Spanish Sign Languages Project, in *The Bible Translator* 59 (2008/2), 78–86.
- FORUM OF BIBLE AGENCIES INTERNATIONAL: *Basic Principles and Procedures for Bible Translation*, Board Resolutions – Standards, Approved: October, 2006.

²³ Személyes e-mailváltásból származó adatok Dr. Isela Trujillo fordítási konzultánstól

- HENGER, K.–KOVÁCS, Zs.: *A jelnyelvi tolmácsolás alapismeretei*, Budapest, Fogyatékosok Esélye Közalapítvány, 2005.
- MÜNDLEIN, E.: Die Bibel in Gebärdensprache übersetzen in *Bibelreport* 2017/2, 4–7, (online elérhető: https://www.die-bibel.de/fileadmin/user_upload/Bibelreport_Archiv/Bibelreport__2_17_RGB_Einzelseiten.pdf (utolsó megtekintés: 2022. 10. 21)).
- PECSUK, O.: *Pontos. Természetes. Érthető. A bibliafordítás elmélete, gyakorlata és távlatai*, Budapest, Magyar Bibliatársulat – Kálvin Kiadó, 2020.
- SILLIMAN, D.: *Sign Language Bible Complete After 39 Years. Translation was led by deaf people trained in the biblical languages*, online elérhető: <https://www.christianitytoday.com/ct/2020/october/deaf-bible-american-sign-language-version-translation.html> (utolsó megtekintés: 2022. 10. 21).
- SIPILÄ, S.: On translating the Bible into Sign Languages. A perspective from Finland in *The Bible Translator* 59 (2008/2), 67–71.
- TAMEZ, E.: Sign Language, Performance and Identity in *The Bible Translator*, 66 (2015/3), 258–263.
- TAMEZ, E.–DALE, Ch.: *Starting a Sign Language translation project. A practical guide for Bible Societies*, United Bible Societies, 2016, (munkaanyag).
- TAMEZ, E.–DALE, Ch.: *Principles of Bible Translation into Sign Languages*, United Bible Societies, 2016, (munkaanyag).
- UBS: *TNA Sign Language Appx 1. Things to consider before starting a sign language project* (munkaanyag).
- UBS: *TNA Sign Language Appx 2. Best practice checklist*, 2015, (munkaanyag).

„... a tőke mégis eseng a venyige után...” Révész Imre korai igehirdetéseinek homiletikai jellemzői

Révész Imre debreceni szolgálata elején – 1922. április 13-án¹ – elmondott prédikációjának egyik karakteres félmondata a tanulmány kiemelt címe. Minden benne van, amivel az igehirdetéshez való hozzáállása és annak művelése a korai időszakokban jellemezhető és összefoglalható. Ebben az igehirdetésben nagy hangsúlyt kap az, hogy a tanítványi lét nemcsak nehézkes, hanem létezhetetlen Jézus éltető ereje nélkül. Az igehirdetőben mint tanítványban tehát tudatosulnia kell annak, hogy a prédikáció születésének a Szentírás mélységeiből fakadóan és a Szentlélek által felismerhetően Jézus Krisztus a forrása.

Egyháztörténetünk különböző korszakainak igehirdetőit – és ez a 21. századra is kijelenthető – a fent idézett „esengés” arra kötelezi, hogy a szószerkekre vitt prédikációk csak és kizárólag Isten gondolataiból merítsenek, mert ez az életerő elnyerésének és a növekedésnek a feltétele. Révész Imrénak a 20-as évek elején írt prédikációi azt igazolják, hogy ő is ebből merített.

Ebben a tanulmányban kiemelt szerepet kap egy 1923-ban² kiadott prédikációs-kötet igehirdetéseinek elemzése, melyek segítenek Révész Imre – mint debreceni lelkipásztor – gondolkodását megérteni. A prédikációk bemutatása két alapvető személyes vallomásának közlésével történik. Az első mintegy felvezetésként, a második pedig zárásként. Mindkettő később született, de sokat segítenek abban, hogy érzékeljük a prédikációk mögött álló személy felelősségét és küzdelmeit. Az első vallomás 1937-ből származik, ami Révész Imre küldetéstudatának a maga által írt összefoglalása, mint egy fizikai és szellemi teljesítőképességének teljében lévő lelkipásztor véleményeként. A második egy, az életútjára visszatekintő és megfáradt ember őszinte beismerése az 50-es és a 60-as évekből. Mindkettő ő volt.

1 Révész: Az Ige fénye, 122. Ez az igehirdetés egy nagycsütörtöki úrvacsorás istentiszteleten hangzott el, de lényegét tekintve az igehirdetés művelésére szintén jól alkalmazható.

2 Már ezt megelőzően is rendszeresen jelentek meg igehirdetései a korabeli folyóiratokban, de ez volt az első prédikációs kötet. Révész Imrénak az eddig megtalált igehirdetései közül a legrégebb még negyedéves teológiai hallgató korából, 1911-ből való. Ez a prédikáció az I. lelkésképesítő vizsgára készült, kézzel írt és szépen olvasható formában, 27 oldalas terjedelemben. Az akkori tanára, Ravasz László ezt az igehirdetést a következőképpen értékelte: „Szerző kiváló prédikátor, akit már nem az a veszély fenyeget, hogy keveset mond, hanem az, hogy sokat. Három szép prédikáció három külön darabban sokkal szebb, mint egybe öntve. Minden sora, gondolata irodalmi színvonalon áll s prédikáció irodalmunk nyereségének volna tekinthető, ha szerkezete természetesebb és egyszerűbb volna. Jeles. Ravasz.” Megtalálható a családi hagyatékban.

I. Révész Imre küldetéstudata

Révész Imre 1937-ben egy lelkésztovábbképző tanfolyamon fogalmazta meg küldetéstudatát, melynek alapja az, hogy a lelkipásztor küldött. Ez a küldetés „Isten öröktől fogva való szabad kegyelmi kiválasztásában gyökerezik”.³ Hangsúlyozza, hogy a lelkipásztor nem szabad választása alapján szolgál, s eközben nem is a maga ura. A küldöttnek feladata van, amelyet rábíztak. „Ez a tőlünk teljesen független feladat az Evangélium hirdetése.”⁴ Révész szerint semmi sem kaphat akkora hangsúlyt a lelkipásztori szolgálatban, mint az igehirdetés, de megtörténik, hogy más cselekmények mégis elé kerülnek.

Majd azt fejt ki itt, hogy az igehirdetés tartalma és módja is döntő fontosságú, és egymástól elválaszthatatlan dolgok. Az 1Kor 1,17–21 alapján készült vázlatában arról beszél, hogy a tartalom csak a megfeszített Krisztus lehet,⁵ módját tekintve pedig mindennek „a világi bölcselkedés teljes-tökéletes kizárásával”⁶ kell megtörténnie. Határozottan tiltja, hogy elvont eszmék, erkölcsi vagy szociális ideálok, emberi vagy nemzeti hősiesség, sőt, vallás, a protestantizmus vagy éppen a kálvinizmus átvegye a megfeszített Krisztus helyét.

Ez viszont azzal jár, hogy „a világ bolondoknak tart bennünket”⁷ Ha viszont a lelkipásztor lemond arról, hogy bármilyen formában bebizonyítsa Krisztus igazságát, a világ azt hiszi, hogy ezzel a keresztyénség az alsóbbrendűségét ismeri el. Ez Révész Imre szerint egy kockázati tényező, amit vállalnia kell, ahogyan azt is, hogy a „mi igehirdetésünk” által a keresztyénség nem fog a világban (politikai, kulturális, társadalmi területeken) győzelmeket aratni. Ellenben Krisztussal, aki az övéi hűtlen bukácsolása közben is „újra meg újra egybegyűjti választottait, szakadatlanul hirdeteti Igéjét és szuverénül megvalósítja célját...”⁸

Révész maga is megtapasztalta azt, hogy ezek alatt a súlyos terhek alatt az igehirdető nem maradhat egyedül, de azt is, hogy a keresztről való beszédben van a megtartó isteni erő másoknak is, neki is (Heidelbergi Káté 21.). Két dolog jelent tehát kapaszkodót az igehirdető számára: az Igére hallgató engedelmesség, illetve az Igére felelő imádság.

...újra meg újra odafordulni a Megfeszítetthez, újra meg újra elismerni előtte teljes tehetetlenségünket és tökéletes hűtlenségünket küldetésünk ellátásában, újra meg újra megvallani Neki, hogy csakugyan: Nála nélkül semmit sem cselekedhetünk – újra meg újra bocsánatot, vigasztalást, erőt, új küldetést kapni Tőle.⁹

Révész azzal zárja gondolatait, hogy Isten tisztában van a mi erőtlenségünkkel, de az Ő hatalma mindenre elég.

3 Révész: A küldetéstudat imaéletben és igehirdetésben, 1.

4 Uo.

5 Pásztor János jóval később, 1986-ban Homiletikájában fogalmazza meg ugyanezt a tartalmat, amikor a prédikációk osztályozásáról ír. L. PÁZTOR: Homiletika, 131.

6 Révész: A küldetéstudat imaéletben és igehirdetésben, 2.

7 Uo.

8 I. m., 3.

9 Uo.

II. Révész Imre igehirdetések vizsgálata

II.1. Igehirdetések a gondolat és cselekvés útján

Révész Imre első és egyetlen prédikációskötete tehát 1923-ban¹⁰ jelent meg, amikor már csaknem három esztendeje szolgált Debrecenben. Ezen kívül van egy esketési igehirdetéseket tartalmazó kötete is, amelyet *Mennyei nászdal*¹¹ címen adtak ki. Mindezek mellett debreceni lelkészkedése, illetve egyetemi tanári pályafutása alatt is rendszeresen publikált igehirdetéseket korának legolvasottabb teológiai és egyházközeleti kiadványaiban (Református Szemle, Vasárnap, Hit és Élet, Debreceni Protestáns Lap, Igazság és Élet, Magyar Presbiter).

Az *Ige fénye* című kötet elején írt bevezetőben Révész egyértelművé teszi, hogy ő nem a „hogyan”, hanem a „mit” kérdéskörben keresi a válaszokat, mely során feltett szándéka „gondolatokat ébreszteni és cselekvésre indítani”,¹² tehát az olvasók ne keressék a homiletikai vagy művészi formákat. Id. Fekete Károly a Homiletika c. tankönyvében ugyanezt írja le, mint általános szempontot és megközelítést: „Mindvégig a tartalom marad a fontos és elsőrendű kérdés, a »mit« és csak azután jöhet szóba a »hogyan«.”¹³

Révész Imre úgy válogatta össze ezeket a prédikációkat, hogy azok a gondolat és a cselekvés útján nyújtsanak segítséget az olvasóknak. A szerző saját bevallása szerint ezekben a beszédekben a legaktuálisabb kérdések merülnek fel, melyek egyházi és nemzeti szempontból „egy-egy darab kortörténetet tükröznek”.¹⁴

A könyvben a huszonzét igehirdetés mellett három halotti beszéd, illetve imádság, egy ünnepi előadás és egy újságcikk található. Mi ebben a tanulmányban a huszonzét prédikáció elemzését végezzük el.

Révész igehirdetései nyomtatott változatban tartalmas, alaposan végiggondolt, komoly szellemi kihívást jelentő, ugyanakkor nagy koncentrációt igénylő beszédek. Külső formájuk szerint változó terjedelműek, de rövidnek semmiképpen nem nevezhetők. Ebben a prédikációs kötetben sorozatokat, és több „alkalmi”¹⁵ prédikációt találunk. A következőkben megpróbáljuk – a teljesség igénye nélkül – bővebben kifejezni a révészi homiletika sajátosságait.

II.2. Az igehirdetés sorozatok

Az első öt prédikáció a debreceni szolgálatának korai időszakában született, s a lekipásztor erősségeiről szólt. Ezekre Révész beköszönő és székfoglaló beszédként

¹⁰ RÉVÉSZ: Az Ige fénye.

¹¹ RÉVÉSZ: Mennyei nászdal.

¹² RÉVÉSZ: Az Ige fénye, 5.

¹³ FEKETE: Homiletika, 82.

¹⁴ RÉVÉSZ: Az Ige fénye, 5.

¹⁵ Tanulmányunkban az „alkalmi” meghatározást használjuk Ravasz László felismerése után, jöllehet közismert a későbbi Homiletikákban a Pásztor János által használt „rendkívüli” és a Boross Géza „speciális” megnevezése is. Minimális eltéréseket leszámítva valamennyi ugyanazokra a prédikációkra értendő.

tekintett.¹⁶ Az igehirdetések olvasása közben ugyan kirajzolódik az új lelkipásztor alakja, mégsem érezhető rajtuk az öndicsőítés.

A második sorozat, amelyben kilenc prédikáció található, az egyház megújulásáról szól. 1922 nyarán hangzottak el, amikor már megismerve a debreceni viszonyokat nyíltan, határozottan, de megjobbító szándékkal beszélt arról, hogy „az egyházban sok minden nincsen rendén...”¹⁷ Gyökeres változásra serkenti hallgató-ságát, ami egyenlő a megújulással.

A harmadik sorozatot még korábban, 1921-ben mondta el két részben a zsidókérdésről. A zsidósággal kapcsolatban alapos és jól átgondolt jellemzőket emel ki, amelyek a korabeli társadalom előtt ismertek voltak és sok feszültséget jelentettek. De nemcsak a problémát írja le, hanem a megoldást is. Ez pedig a Jézus általi megtaláltatás, amiben az egyháznak nagy szerepe van.¹⁸

II.3. Az alkalmi igehirdetések

Révész „alkalmi” prédikációi váratlanul bekövetkező események kapcsán születtek (pl. a meggyalázott Nagytemplom újra nyitásakor¹⁹, vagy a Kollégiumért való gyűjtés idején), vagy olyan történések, istentiszteletek üzenetei voltak, amelyek eltértek a szokásos vasárnapi istentiszteletektől (iskolák vasárnapja, új énekeskönyv bemutatása).

Mindezek közül az a prédikáció emelkedik ki 1921-ből, amelyet akkor írt, amikor Nyíregyházára kétszer is meghívták, hogy a Debreceni Kollégium számára adományokat szerezzen, de rajta kívülálló okok miatt mindkét alkalom elmaradt. A prédikáció azonban már elkészült. Soha nem hangzott el, de ebbe a kötetbe belekerült, ahogy a szerző írta: „nem azért, mert »bennem maradt« és kikívánkozik, hanem az ügy érdekében.”²⁰ Ez a hozzáállás az igehirdetésekre és egyáltalán a szolgálatokra való felkészülését végigkísérte, hiszen ezen kívül még több alkalommal előfordult vele, hogy előre, időben felkészült, de külső okok miatt nem mondhatta el a tervezett prédikációt.²¹

16 I. m., 170.

17 I. m., 35.

18 I. m., 73.

19 „Január 21–22 éjjelen meggyalázták a debreceni Nagytemplomot. Kilenc helyen fölírták festékkal a falára: Üsd a reformátust! S a papi szék ülőjére emberi excrementumot kentek; a pap zsoltárát is besározták vele. Nesze neked, Debrecen! Vagy ahogy hívatni szereted magadat: Kálvinista Róma! Ez a barbárság, több mint bizonyos, katolikusoktól ered. Az oka első sorban: Baltazár Dezső püspök, akire halálosan fenik a fogukat a pápisták, különösen a szekularizáció miatt.” – írta Oláh Gábor debreceni költő és író 1921-ben a naplójában. Online elérhető: mek.oszk.hu/01300/01327/html/ (utolsó megtekintése 2022. II. 02.). Tanulmányunk témája nem engedi meg azt, hogy ezt a cselekményt elemezzük, de azt sem, hogy Oláh feljegyzését feltétel nélkül elfogadjuk, ugyanakkor tény, hogy a szent hely meggyalázása valóban megtörtént. Révész ezt a prédikációját március 9-én mondta el a Nagytemplom előtti téren álló tömegnek. I. Révész: Az Ige fénye, 170.

20 Révész: Az Ige fénye, 170.

21 1944-ben egy karcagi lelkészértekezletre is elkészült, de nem tudta elmondani. Címe Igaz és hamis próféták. Megtalálható a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának Kézirattárában (Továbbiakban DRKK) R2633/216. jelzet alatt. Továbbá ismert egy hajdúszoboszlói felkérésre készült igehirdetése is, melyet ugyan megírt, de nem tudta elmondani. DRKK R2633/217. jelzet alatt.

III. Igehirdetéseinek vizsgálata a prédikációk felépítését követve

III.1. Az igehirdetések bevezetése a sorozatokban

A kötet elején két hosszabb sorozata található, melyek segítenek felismerni módszerét és stílusát a bevezetéseket illetően.

a) Az első csoportban azok a prédikációk vannak, amelyek előtt jól átgondolt és szerkesztett bevezetés áll. A *Lelkipásztor erősségei* című sorozat esetében hamar szembetűnik, hogy szerzője igehirdetésről igehirdetésre építkezik. Az alapvetését *Az Ige* című igehirdetéssel kezdi, majd pedig egy szenvedélyes prédikációval zárja a sorozatot, mely a *Szeretni az Urat!* címet viseli.

A sorozat öt prédikációjának minden bevezetése így kezdődik: „A múlt alkalommal/vasárnapon...”²² Az igehirdető arra törekszik, hogy hallgatóságát bevonja, vagy újra bevonja az előző hét üzenetébe. Röviden idézi fel annak főbb mondatait, melyek az aktuális istentisztelet prédikációjának alapjai lesznek.

b) A másik nagy sorozatnál – melynek címe *Egyházunk megújhodása* – a szerkesztés eltérő, a kilenc igehirdetés mégis egymásra épül. Ebben a sorozatban nem találunk összefoglalásokat, mint az előzőben. A téma kifejtését a folyamatosság jellemzi.

Az első igehirdetés bevezetésében a szerző megvallja, hogy „az egyházban sok minden nincs rendén”.²³ Ezzel tulajdonképpen egy valós problémát vet fel, amit *Az egyház neve és mivolta* című prédikációban tárgyal. A negyedik igehirdetésében azt jelenti ki, hogy az egyház „a maga jelenlegi állapotában milyen kevésbé »egyház« [...] milyen kevésbé »keresztény« egyház és [...] milyen kevésbé »református« keresztény egyház”.²⁴ Ezek után magától értetődően kérdezi az Ige által, hogy akkor „Mit cselekedjünk...?” Felelete, hogy térjenek meg az emberek.

Ezt a választ viszi tovább az ötödik prédikációban, mert Isten egyrészt a megtérést nem befejezett dolognak tartja, másrészt pedig a megtértekben nem egy „zárt kört” lát, hanem olyan hadsereget, mely szakadatlanul harcol a Krisztus uralmáért.²⁵ A hatodik igehirdetést, ha a cím és a szerkesztés nem választaná el, alig lehetne megkülönböztetni az előzőtől. Tartalmi és logikai vonalvezetése szerint szorososan illeszkedik az ötödikhez.

A második igehirdetésben Ágoston egyházatya mély értelmű hasonlatával kezd, mellyel az egyház és a sákramentumok születését vezette be,²⁶ a harmadik prédikációban pedig egy tézist állít fel, mely szerint az „anyaszentegyház egy”.²⁷ Ebből indul ki, és teszi fel a folytatáshoz szükséges kérdéseket, melyeket bekezdésről bekezdésre válaszol meg.

A 7–9. részek bevezetése stilisztikailag hasonlít az első csoport szerkesztésére; újra van egy összefoglalás, amely mint egy hosszabb bekezdés vezeti fel a témát.

²² Révész: *Az Ige fénye*, 9.15.20.25.30.

²³ I. m., 35.

²⁴ I. m., 47.

²⁵ I. m., 51.

²⁶ I. m., 39.

²⁷ I. m., 43.

III.2. Az alkalmi igehirdetések bevezetése

Az alkalmi igehirdetések között található olyanok, melyek elején Révész legelőször az alkalom célját nevezi meg és fejt ki röviden, például az iskolák vasárnapján (*A bölcsesség*²⁸), vagy adventkor az új énekeskönyv bemutatásakor (*Új éneket!*²⁹).

Olyan is van, amikor a „status quo”-t használja ki arra, hogy hidat építsen hallgatói és az Ige közé. A *Jog és személyiség* című prédikációjában jól érezhető a friss trianoni seb fájdalma és az ebből fakadó csüggedtség. Ezt egy újkenyéri úrvacsoraosztáson elmondva, a bevezetésben az ítélet és az ítélkezés valóságáról és veszélyeiről gondolkodik.³⁰

Találunk olyan igehirdetést is, amikor saját szavaival mondja el a történetet (*Mi és atyáink*³¹), amelyben a fáradt Illésen mint Isten szolgáján keresztül egy hosszú bekezdés után érkezik el a 20. század lelkipásztoraihoz: „Isten bajnokai, bálványozó szívünk és népünk megfordulásáért s életmegújulásáért küzdő, az igaz Isten oltára körül imádkozó és viaskodó magyar lelkipáaszortestvéreim...”³²

Ezt a módszert alkalmazta abban az igehirdetésben is, amely végül nem hangzott el: a megírt a prédikációban úgy beszél el az öreg Elizeus halálát és magához térését, mintha maga a Kollégium szólalna meg.³³

A többi igehirdetés bevezetésében azt látjuk, hogy vagy egy ősi legenda segítségével akarja elérni hallgatóit (*Az igazi izraelita*³⁴), vagy azonnal rátér a textus kibontására, a bibliai-teológiai háttér magyarázásával (*A gyökér és az ágak*,³⁵ *A mindörökre szent ház*,³⁶ *A szőlőtő és a szőlővesszők*³⁷).

IV. Révész írásmagyarázatának alapelvei

IV.1. Textusszerűség

Révész Imre igehirdetéseinek vizsgálatokor a következő lényeges szempont a textus- és írásszerűség érvényesülése. Mindez azért fontos, mert protestáns örökségünk egyik jellegzetes vonása, hogy „a prédikáció szentírasi megalapozottságú”³⁸ legyen.

a) Révész Imre nagyon komolyan vette az alapigét, melyből sajátos stílusban, gyakran egy szokatlan mozzanatot kiemelve kiszámíthatatlanul applikált. Ennek

28 RÉVÉSZ: *Az Ige fénye*, 88.

29 I. m., 110.

30 I. m., 94.

31 I. m., 106.

32 I. m., 107.

33 I. m., 116.

34 I. m., 68.

35 I. m., 74. Itt a Róm 11 magyarázatával kezdi igehirdetését.

36 I. m., 101. Itt az 1Kir 9 alapján indul el.

37 I. m., 120.

38 FEKETE: *A textusválasztás szükségessége és módjai*, 152.

egyik legszebb példája a Kollégium megsegítésére hívó, el nem mondott igehirdetése. A 2Kir 13,14–17 alapján felvett alapigéje az Elizeus próféta halála előtti utolsó pillanatban történt események voltak. A textus alapján Révész így kezdi igehirdetését: „A próféta öreg volt és beteg.”³⁹ Majd elmondja a történetet, ahogy Jóás királlyal beszélget, majd a második bekezdésben már hidat épít a hallgatóság felé: „Egy agg próféta betegágya mellől jövök én is hozzátok.”⁴⁰ Ezzel utal Debrecenből való érkezésére, s egy prominens személlyel való találkozást sejtet. A harmadik bekezdés aztán így kezdődik: „A beteg, öreg próféta a Kollégium.”⁴¹

b) Kiválóan ismeri fel a szavak mögötti indulatokat és szándékokat, melyek újabb segítséget nyújtanak a textus megértésében, és abban, hogy a hallottakat ki-ki magára nézve még komolyabban vegye. Előző példánknál maradván a próféta és a Kollégium lelke hasonlóságát emeli ki Révész. Azt mondja, hogy a Kollégium a megtestesült prófécia, mert a múlt teremtő hatalmát képviseli, amelyben örökkévaló lélek lakik, de nagyon beteg. S ezt kihasználva szinte megfogja a hallgatóság kezét: „Járulj oda betegágyához.”⁴²

c) Az „ott és akkor” lényegre törő kifejtése után a hallgatóság szinte azonnal belép az „itt és most”-ba. Így történt a Nagytemplom újranyitásakor elmondott prédikációban is. Először Salamon király szavait bontotta ki röviden az igehirdető a ködben megjelenő Isten dicsőségéről, majd a harmadik bekezdéstől így folytatja: „... te is hallottad és hallod e szót. [...] mintha mielőttünk is (...) egy fényes köd ereszkednék le...”⁴³

d) Van olyan igehirdetése, amikor versenként olvassa fel a textust és úgy magyarázza. A *személyes élet*⁴⁴ című prédikációja ebbe a csoportba tartozik. A négy versből álló textust három pontban fejté ki, és az áldozat, kitzasztatás és jövőbe nézés üzeneteire építi fel mondanivalóját.

Olyan prédikációja is van Révész Imrének, amelyben a felolvasott ige után nem magyarázat, hanem – egy kis történelmi kitérő után – azonnal applikálás következik. Erre a típusra jó példa lehet *Az Isten keze múltunkban*⁴⁵ című szolgálata az Ézs 26,11–14.19 alapján, melyben Isten keze „köré” épülnek a gondolatai. Itt a textust versekre osztja, és explikáció nélkül viszi a hallgatóság elé. Az igeolvasás után azt mondja, hogy „[e]z ugyanis azt jelenti...” Itt a történelemből hoz példákat, utána pedig megérkezik a magyar református anyaszentegyház valóságába.⁴⁶

39 Révész: Az Ige fénye, 116.

40 I. m., 16.

41 I. m., 117.

42 I. m., 118.

43 I. m., 101.

44 I. m., 21.

45 I. m., 15.

46 I. m., 16–17. Az itt szereplő Goethe idézet megtalálható az 1950-ben megírt Történelmi Olvasókönyv bevezetésében, mintegy az egész szöveggyűjtemény vezérfonalaként. Ennek kéziratát a DRKK-ban, a gépelt változata pedig a családi hagyatékban van.

IV.2. Írásszerűség

Révész Imre ezekben a prédikációkban azt is igazolja, hogy a teljes Szentírásban gondolkodik. Többek között, amikor a már említett *A személyes élet* című prédikációjában az áldozat embereiről szól, bemutat néhány, az Isten ügye érdekében elkötelezett bibliai személyt, úgymint Mózes, Keresztelő Jánost és János apostolt.⁴⁷

*A református egyház lelke*⁴⁸ című prédikációjában, bár a Zsid 5,11–6,3 és a Lk 9,55 volt az alapige, mégis a Jelenések könyvéből hoz két igehelyet is arról, ahogy Isten Lelke a korai egyházban dolgozik. Végül pedig, amikor az Ámósz 9,8–12-t magyarázta a *Ki ne profétálna?* című igehirdetésében, a magyar nép székelyekkel szemben tanúsított testvéri érzésének hiánya kapcsán Ézsau és Jákób példáját említi.⁴⁹

IV.3. Illusztrációk, szemléltetések

Prédikációi többek között azt is igazolják, hogy Révész Imre roppant mennyiségű tudásanyaggal rendelkezett, de ez nemcsak az egyháztörténeti, hanem az irodalmi széleslátókörűségét is jelenti. Jól ismeri a régiektől származó bölcsességeket és felismeréseket, és kiváló érzéssel találja meg a helyüket az igehirdetésben. Ezek az illusztrációk azonban nem mennek az Ige üzenetének rovására, mert nem öncélúak, hanem valódi segítséget adnak a hallgatóságnak Isten Igéjének megértése és elmélyítése felé.⁵⁰ Az illusztrációk szerepéről 1940-ben egészen konkrétan ki is jelenti, hogy a lelkipásztor az igehirdetésében „tartozik” az egyháztörténelemből tanult megfelelő formában történő továbbadásával, hiszen maga „az egyháztörténelem kifogyhatatlan »illusztrációs anyag«”⁵¹

A fentebb említett kettős célra, a megértésre és az elmélyítésre törekszik, amikor különböző szemléltetésekkel fejezi ki egy-egy tanítás fontosságát. Látni fogjuk, hogy a szavak milyen különös rendet követnek egy-egy tanítás kifejezése érdekében. Néhány mondat komoly irodalmi alkotásnak tekinthető, amelyek megértéséhez a 21. századi embertől is nagy koncentrációra van szükség. Révész többek között a hasonlatok, a párhuzamok és a megszemélyesítések eszközével él.

Az illusztrációk között kiemelt szerepet kapnak az egyházatyák, a reformátorok, egyéb történelmi személyek, illetve bőségesen vannak példák írók vagy költők műveiből is. A szemléltetések között pedig olyan képes beszédek találunk, melyek saját gondolatainak kifejeződésai, művészi fokú kivitelezéssel. Ebből a két szempontból kijelenthető, hogy Révész Imre színesen prédikált.

IV.3.1. Illusztrációk

Az illusztrációk tekintetében az egyik legnépszerűbb segítsége maga Kálvin János. Már az első prédikációjában támaszkodik rá, amikor a lelkipásztor önérzetességéről

47 I. m., 24.

48 I. m., 42.

49 I. m., 83.

50 Révész: A lelkész mint egyháztörténész, 24–28.

51 I. m., 26.

van szó. „Az eb is felhorkan, (...) ha a gazdáját bántják”⁵² – mondja a nagy reformátor, melyet Révész Krisztus megvédése kapcsán állít a középpontba a hazugság, önzés és az ördög hatalmával szemben.

Kálvin szerepet kap az anyaszentegyházban való életcélok és feladatok megfogalmazásában is.⁵³ Az egyházfegyelemmel kapcsolatban szintén idézi a nagy reformátort, mégpedig amikor az egyházfegyelmet mint az egyház idegrendszerét nevezi meg.⁵⁴ A genfi reformátor gondolatai válnak hangsúlyossá az új énekeskönyv bemutatásakor is, amikor a háláról szól a tanítás.⁵⁵ A *Hit a bűnbocsánatban* című prédikációjában Révész a bűnbocsánatról szóló cikkely üzenetét ugyancsak egy Kálvin-idézettel támasztotta alá.⁵⁶

Az egyházatyák közül megjelenik továbbá Ágoston,⁵⁷ Cyprianus⁵⁸ és Tertullianus⁵⁹. Szépirodalmi szereplők és példák is bekerültek a prédikációkba. Zrínyi Miklós mellett⁶⁰ szót kap még Madách Imre,⁶¹ a nagyon szeretett Arany János,⁶² vagy Tompa Mihály⁶³ is. Találkozhatunk Victor Hugóval,⁶⁴ Dantéval,⁶⁵ Geleji Katona Istvánnal,⁶⁶ Bucer Mártonnal⁶⁷ vagy Schleiermacherrel,⁶⁸ akiknek gondolatai adott pontokon segítették a hallottak megértését.

IV.3.2. Szemléltetések

A szemléltetések tekintetében is bőségesen találunk példákat. Ezek nemcsak lelkileg, hanem szellemileg is hatottak a hallgatókra, és máig érződik a hatásuk. A teljesség igénye nélkül a legkiemelkedőbb példákat illő bemutatni Révész saját szavaival.

a) Az Igét Isten gondolatának tartja, ezért az embernek olyanná kell válnia, mint az ablaküveg a Nap sugara előtt: „*engedelmesen átbocsátja önmagán*”⁶⁹

b) A lelkipásztor és a gyülekezet egységét magyarázva azt írja, hogy „*[a]z a lelkipásztor, aki munkája közben megérzi maga körül gyülekezete hívő, imádkozó, erős tagjainak lelke szárnyuhogását: az megszázszorozódni érzi a maga erejét, átforródni a maga imádságait, csodatévővé növekedni a maga hitét...*”⁷⁰

52 RÉVÉSZ: Az Ige fénye, 14.

53 I. m., 36–37.

54 I. m., 67.

55 I. m., 111.

56 I. m., 141.

57 I. m., 39.

58 I. m., 37.

59 I. m., 138.

60 I. m., 18.

61 I. m., 81.

62 I. m., 102.

63 I. m., 113.

64 I. m., 68. Hugo *Patria* című művéből a fordítást Révészné Váró Margit végezte el.

65 I. m., 108.

66 I. m., 112.

67 I. m., 129.

68 I. m., 88.

69 I. m., 13.

70 I. m., 28.

c) Az Úr Jézus bizalmát élvező, ezáltal az örökkévalósággal összenőtt Péterhez újabb szívek kapcsolódhatnak, s így lehetnek alappá. Ehhez kapcsolódóan mondja Révész:

Emberszív, apostolszív, tanítványi szív, keresztyéni szív – kőszikla vagy, mely sziklatestvéreiddel együtt a jövőnek láthatatlan kezek építette palotáját hordozod: az Isten társadalma, országa, uralma, minden boldog lelkeknek múltat, jelent, jövőt átfogó közössége [...]: az Anyaszentegyház, te rajtad nyugszik, óh, Krisztust megismert, Krisztusnak meghódolt, Krisztussal megteljesedett emberi szív!⁷¹

d) A hitvallásaink mellőzhetetlenségéről azt írja, hogy azoknak világítaniuk kell az életünkben.

Minden attól függ, kihűlt és megfeketült lávarétegek lesznek-e ezek a számunkra tovább is, mint eddig azok voltak, sajnos, már 2–3 emberöltő óta, – vagy pedig merész elszántsággal és legyőzhetetlen szeretettel leásunk bennük addig, amíg el nem jutunk az örök, a központi tűzig, [...] amelyből mi is újjászülehetünk...⁷²

e) Révész komolyan veszi az egyházba való tartozást és a Krisztushoz való kötődést. Mindenkit erre biztat, mert látja, hogy sokan ezt elérhetetlennek gondolják. Ahogyan gyávaság, ha egy ember elhatározza, hogy megtanul úszni, de vízbe csak akkor menne, ha már elsajátította a tudást. Viszont az is az, ha a megkeresztelt egyháztag csak akkor kezdene bele a krisztusi életbe, amikor annak magasrendű feltételeit már elsajátította, azaz soha. Végül Révész kijelenti, hogy „*a krisztusi élet árában úszni is csak egyetlenegy módon tanulhatunk meg: úgy, hogyha a tanítómesterben bízva, belévetjük magunkat.*”⁷³

f) Az Isten által megszabadított lélek dicséretének törvényszerűségéről beszél Révész, s ennek megértéséhez segítségül hívja a róza képét, melynek életértelme ugyan nem az illat, de ami nem létezik illat nélkül; az esőfelhőt, melynek nem célja, hogy szivárvány nézzen le belőle, de megteheti-e, hogy „*ne dicsőüljön át az ég megengesztelődésének tarka, tündéri ívévé, amikor belésüt győzelmes, tiszta sugaraival a nap*”⁷⁴. A szerző szerint a keresztyén élet is ilyen: nem a dal teszi, de mégsem létezik keresztyén élet dicsőítő ének nélkül.

g) Egyik nagycsütörtökön Révész a hallgatóságától azt kérte, hogy Jézus szavait rendkívüli lelki csendben hallgassák végig. Olyan csendben, amelyet a hallgatóság kívánna a természettől, „*ha ki akarnónk hallgatni, hogyan szívódik fel a szőlőtöke rejtett világából s cseppenként hogy hull, hogy csurrának át a bogyók kristálykelyheibe a drága nedű*”⁷⁵.

71 I. m., 41.

72 I. m., 56.

73 I. m., 62.

74 I. m., 111.

75 I. m., 120.

V. Tartalmi szempont

Tartalmi szempontból vizsgálva az igehirdetéseket megállapíthatjuk, hogy mindegyik alapforma megtalálható Révésznél, azaz az evangelizáló, a tanító, a próféta és a rendkívüli elemek is. A prédikációinak osztályozásához Pásztor János eligazítását vettük alapul, aki hangsúlyozza azt is, hogy egy prédikációban akár több szempont is megvalósulhat, sőt, az sem ritka, ha mind a négy egyszerre érvényesül.⁷⁶

Megpróbálunk egy olyan igehirdetést bemutatni, melyben találkozott a fent említett mind a négy elem. A Nagytemplomban 1920. augusztus 1-jén volt egy különleges istentisztelet. Ünnepi – rendkívüli – alkalom volt, melyet székely egyetemi diáknaként jegyzett fel Révész Imre.⁷⁷ Ószövetségi eseményekről szóló tanítás hangzik el Isten ítéletéről, melyeket – Révész szerint – meg lehet próbálni „szétfejtetni”, de nem most. „Ma profétálni kell”⁷⁸ – mondja, s azt kéri, hogy mindenki szálljon magába, és ne csak általánosságban beszéljen a bűnről, hanem nevezzek nevén, mivel minden próféciának három tárgya van: bűn, bűnhődés és szabadulás. A magyar nép bűne a testvéri érzés hiánya. Ez a próféta eleme az igehirdetésnek.

Isten azért büntette meg és rázta szét a magyar népet, mert a magyar nem akart testvér lenni. A bűn magában rejti és magával hozza a büntetést, de „úgy rejlik viszont benne – Isten szívének a Krisztusban kijelentett s az ószövetségi prófétáktól is már boldog áhítattal sejtett örök üdvakarata szerint – a büntetésben magában a harmadik nagy próféta tárgy és tény is: a szabadulás”⁷⁹. Tudniillik Istennek minden büntetéssel a szabadítás a célja. Mindezt az új élet reményében teszi. Mert neki célja van a magyarral. Fölépíti a nemzet leomlott sátrát és azt akarja, hogy egyek legyenek.

Végül ölelésre hívta Révész a jelenlévőket. Megölelni egymást, mely áldozat és imádság az Úr trónja előtt, és kimondani, hogy „Irgalmas Isten, könyörülj Krisztus – soha, soha többet!”⁸⁰ Ez a záró sor az evangelizáló, bűnbocsánatra hívó eleme az igehirdetésnek.

VI. Időszerűség

Előjáróban érdemes megjegyezni Czeglédy Sándor figyelmeztetését, miszerint az időszerűség kérdése és követelése nem új dolog, mert az igehirdetésnek mindig

76 PÁSZTOR: Homiletika, IV. fejezet: A prédikációk osztályozása, 130–185.

77 RÉVÉSZ: Az Ige fénye, 170.

78 I. m., 82.

79 I. m., 85.

80 I. m., 87. „1918 őszén sorra alakultak azok a szervezetek, melyek tisztában voltak a magyarság ellen uszított etnikumok Kárpát-medencét szétdaraboló szándékaival és fő céljukat a magyar területek megvédéséért fogalmazták meg. (...) Akkor fogalmazták meg ezt a jelszót: »Nem, nem, soha!«, de ami a Diktátum kihirdetését követően terjedt el legszélesebb körben, hiszen szerepelt épületeken, emlékhelyek feliratain, plakátokon, szobrokon, használati tárgyakon, könyveken, füzeteken, jelvényeken egyaránt.” Kiss: Centenárium i Írások, 191. Illetve József Attila ezzel a címmel írt verset egy pályázatra 1922-ben, amit 1945 és 1989 között kihagytak a kötetéből.” I. m., 192.

a ma emberét kell megszólítani úgy, hogy figyelembe kell venni mindazt, ami a hallgatóság gondolkodását meghatározza.⁸¹

Révész arra is figyelmeztet, hogy az Igét nem a lelkész teszi időszerűvé, hanem „az Ige, mely Jézus Krisztusban testté lett, örökkévaló és éppen ezért mindig időszerű”.⁸² Így a Szentlélek vezetése alatt Isten szavának hallhatóvá kell válnia, hogy eljusson a mai vagy az adott kor emberéig.

Az igehirdetéseit megvizsgálva megállapítható, hogy Révész Imre Isten Igéjét korszerűen, a Szentléleknek engedelmeskedve hirdette. Isten gondviselésének köszönhetően felismerte azt a kairost, amelyben a kapott időt kihasználva a gyülekezetek előtt úgy prédikálta az örökkévaló evangéliumot, hogy az időszerű üzenetté állt össze.

Az időszerűség kategóriájában azokat a tanításokat és üzeneteket érdemes megfigyelni, melyek adott helyzetben, adott hallgatóknak, konkrét aktualitással és korszerűen kínálták Isten jelenlétének és emberre szabott gondolatának valóságát. A révészi igehirdetések időszerű tanításai előtt itt szükséges megemlíteni a két örökké időszerűt, Jézus Krisztust és az egyházat.

VI.1. Jézus Krisztus

Révész Imre Jézus Krisztusról többek között úgy ír mint az emberért bemutatott önfeláldozó szeretet és önátadás isteni tettéről.⁸³ Mert Jézus a Golgotán kifejezésre juttatott, az ember számára a legérthetőbb gondolata és üzenete Istennek, melynek centrumában az Ő „engedelmes áldozati halála” van. Ennek a krisztusi mintának viszont meg kell jelennie a keresztyén ember életében is, tehát az emberre nézve ebből következik a küldetés, „belenőni Krisztus áldozat-életébe, hogy senki le ne bírassa a mi erősségeinket és senki el ne vehesse tőlünk a mi jövőnket”.⁸⁴

S az is egyértelmű jellemzője a Krisztus meghirdetésének, hogy a vele való kapcsolat nemcsak küldetés, hanem létkérdés az embernek. Így vezeti fel a megszentelődés és a megtartatás fontosságát Révész. Az előbbi kifejtésénél nagy hangsúlyt kap a megtérés mint a lélek megfordulása végzetes útján.⁸⁵ Az így elhívott lelkek részesülnek a Szentlélek ajándékában, a megszentelődésben, melynek hatására a megújult életek hozzá akarnak fogni az egyház megújításához, de „egyszerre csak azon veszik észre magukat, hogy bennük és általuk már tulajdonképpen egyházuk maga is megújhdott...”⁸⁶

Révésznek a megújult élet születésén és feladatán túl gondja van a megújult élet védelmére is, ami szintén nem választható el Jézus Krisztustól.

81 CZEGLÉDY: Időszerű igehirdetés, 283.

82 I. m., 284.

83 RÉVÉSZ: Az Ige fénye, 11.

84 I. m., 24.

85 I. m., 49.

86 I. m., 49–50.

Jézus az emberi élet legnagyobb értékét akarja megvédelmezni, a személyiséget. Azt, ami az emberben páratlan, egyedülvaló, romolhatatlan életmag, isteni gondolat. [...] Az a pont a lényünkben, ahonnan megújulhatunk, vagy megrohadhatunk; az a csatater a lelkünkben, ahol üdvösségünk, vagy kárhozatunk eldől...⁸⁷

A megtartatás szempontját vizsgálva pedig nyomatékosítja, hogy Krisztus neve egyszerűen kihagyhatatlan a világ alkotmányából és az emberi lélek szerkezetéből, de ha valaki ki akarja törölni onnan, úgy jár, mint az az ókori szobor, amelyből a belevésett nevet eltávolítani akaró szándék mindent porrá zúz. Révész figyelmeztet, hogy Krisztus nevét kitörölni életveszélyes, mert „föltartóztathatatlanul összeomlik egész világa”.⁸⁸

Jézus példázatai közül a szőlőtőről szólót magyarázva hasonló felismerésekre jut, amikor a vele való közösség és megtartatás pozitív következményeiről beszél. Szerinte az történik, minthogy

a mi Urunk... a Vele való életnek legbensőbb, legtitkosabb szentélyébe vezeti be tanítványait és minden hívét. [...] Ennek a szentélynek a titka épen az, hogy Ő a szőlőtő és mi tanítványai, barátai a szőlővesszők vagyunk. [...] milyen árvák, milyen elszigeteltek, milyen nyomorultak is volnánk külön-külön [...] és mily erősek, boldogok, mily áldást hozók vagyunk, legalábbis lehetünk együtt, így!⁸⁹

Ebből következően a magyar nép történelmi küldetését sehogyan másképpen nem is tudja elképzelni, csak úgy, ha a nemzet megfelel a legbölcsebb isteni elgondolásnak, azaz, hogy „külsőleg és belsőleg szabad, azaz Krisztusban”⁹⁰ gyökeredik. Ez azonban nemcsak nemzeti szinten, hanem az egyház létalapját tekintve is mellőzhetetlen, hiszen „mint »szent hajlék« (egyház) csakis Jézus Krisztus által lesz azzá, ami – az Ő szentséges élete, halála és örökelete az az »örökkévaló ajtó«, amelyen át az anyaszentegyház eszméje és valósága bevonul a látható világba, az emberéletbe s hatalmát érezteti és gyakorolja ott. Jézus Krisztus nélkül nincs egyház.”⁹¹

Az ígéhirdetések döntő része arról tanúskodik, hogy nem tud Jézus Krisztus nélkül az egyházzal gondolkodni, sem prédikálni, tehát ez a kettő – Jézus Krisztus és az egyház – minden időben elválaszthatatlanok egymástól. Ezért lehetséges, hogy a krisztusi hatalmat folyamatosan a hallgatói szeme előtt tartja, és mintegy feltételként támasztja, miszerint „Egyház» nem lehetünk újra addig, míg meg nem térünk Istenhez. »Keresztyén«, azaz krisztusi egyház nem lehetünk újra addig, amíg bűnbánó szökött katonákként vissza nem térünk újra nagy Királyunk zászlaja alá, harcolni most már híven és mindhalálíg.”⁹² Ezt a harcot addig ajánlja folytatni, amíg létre nem jön egy „Krisztustársadalom”, ahol csak és kizárólag Jézus uralkodhat. Ezt a Jézus Krisztust pedig mindenkinek meg kell hirdetni.

87 I. m., 98.

88 I. m., 13.

89 I. m., 120.

90 I. m., 18.

91 RÉVEZS: Az Ige fénye, 39–40.

92 I. m., 52.

Ez a prédikációs kötet igazolja, hogy Révész minden alkalmat megragadott arra, hogy bizonyosságot tegyen Jézus Krisztusról az emberek előtt. Ha az alkalom úgy adta, a fiatalok felé is ezzel az igénnyel szólt. Ahogy azt a bizonyos, el nem mondott prédikációját⁹³ zárta: „az ifjúságnak meg kell mutatni Krisztust, a lelki világ mindig kelő és soha le nem nyugvó napját, minden prófécia szent, örök álmát és beteljesült igazságát...”⁹⁴

Ez az egész ígéhirdetési kötet tulajdonképpen nem másról, mint a Jézus Krisztusról vallott tanítások gyűjteménye. Révész Imre minden, a Szentírásból megértett üzenetet igyekezett úgy továbbadni, hogy abból a gyülekezetek Krisztusban az embert megváltó Atyát megismerjék. A fentiekből kiderül, hogy egyes hittani megállapításai definíciókká lehetnének.

VI.2. Az egyház

Az előző, Jézus Krisztusról szóló elemzések szerint ezek a révészai gondolatok szerves egységben vannak az egyházzal szóló tanításokkal. Révész mindig úgy prédikált, hogy minél többen megértsék: Jézus Krisztus és az ő teste, az egyház, nem lehetnek egymás nélkül.

Az egyház küldetésének és fogalmának tisztázása kiemelt helyet kapott az 1920-as évek elején az újonnan beiktatott lelképásztortól. Ez a prédikációs kötet annak is jó példája, hogy megerősítse, a lelképásztori szolgálat és egyáltalán a keresztyén életvitel Istentől rendelt belső tere az egyház, s ez ad felkészülési lehetőséget a külső térben, a világban kapott feladat, a bizonyosságtétel elvégzéséhez. Révész Imre a debreceni gyülekezet tagjait három hónapon keresztül határozottan erre készítette fel.⁹⁵

A kilenc részes sorozat témája református egyházunk megújulásának a kérdése. Ennek érdekében mindent megtett, hogy hallgatóit személyes állásfoglalásra és példamutatásra sarkallja. Ebben a révészai retorikában egyszerre jelenik meg a református egyház, a hitvallás és a jövő szerepe. „Mi nem tudunk másként jó keresztyének lenni, csak hogyha jó reformátusok vagyunk; [...] csak úgy, hogyha a mi keresztyén hitvallásunk régóta világító nyomai által kijelölt, a mi lelkünkhez egyedül természetesen hozzászabott úton indulunk meg a jövő felé!”⁹⁶

Révész olykor röviden és tömören fogalmazza meg gondolatait, például: „Az egyházban élni [...] eszerint annyit tesz, mint [...] Istennek szentelt életet élni.”⁹⁷ Erdemes ugyanezt az igazságot egy definíció jellegű, az ő stílusára oly jellemző, irodalmian szép formában is végiggondolni.

Az egyház az a testvérnép, amelyet az Isten züllött, csavargó, önmagukkal és egymással hadilábon álló tékozló fiakból és leányokból alkot és szervez magának, az

⁹³ Ehhez l. a 13. és a 16. lábjegyzeteket.

⁹⁴ Révész: Az Ige fénye, 119.

⁹⁵ I. m., 170. L. a „Jegyzetek” második bekezdését.

⁹⁶ Révész: Az Ige fénye, 56. L. 110. lábjegyzet.

⁹⁷ I. m., 37.

ő elhívó, atyai kegyelem szavával, amelyet mindegyikük az életének egy-egy nagy megrendülésében hall meg, ért meg és kezd először tántorogva, aztán mind biztosabb lépésekkel, követni: »jőjj haza te, aki mégis, mindennek ellenére, fiam vagy, gyermekem vagy – jőjj haza, minden meg van bocsátva; és ezentúl a te életednek, testvéreiddel összeköttetésben, nem lesz egyéb földadata, mint hogy ezt hirdesd, erről tégy bizonyosságot!«.⁹⁸

Ebben az általánosan megfogalmazott, egyházra vonatkozó küldetéstudatban különös és egészen konkrét képet ad a református egyházzal, mert

[a] református egyház lelke: az élő Isten föltétlen uralma, amelyet Ő egyedül és kizárólag a Krisztus által akar gyakorolni [...] az egész emberi élet és az egész látható és láthatatlan világ fölött. [...] Minket, reformátusokat, csak egy föltétlen krisztusi istenuralomra való állandó és következetes törekvés tehet nevünkhöz méltókká és örökségünkhöz hívekké. [...] a mi számunkra a vallás nem lehet más, mint a Krisztus diadalai által lépésről-lépésre megvalósult egyetemes és kizárólagos Istenuralom, s a mi egyházunk nem lehet más, mint ennek az uralomnak az előképe és kovásza, hírnöke és bajnoka e földi világban.⁹⁹

Ez a lélek – kívülről – két formában lesz láthatóvá: az egyik az istentisztelet, a másik az egyházalkotmány. Révész Imre mindkettőről egy-egy bekezdés erejéig őszinte kritikával nyilatkozik, majd a prédikáció végén a tökéletességre törekvésre buzdítja hallgatóit.

A féltő szeretettel fogalmazott kritikai hang a fent említetten kívül, több igehirdetésében is megjelenik.¹⁰⁰ Mindegyik figyelemre méltó, de a következő adja elénk a legegységelműbben azt, hogy mi az egyháztagok felelőssége. A Jézusban kapott evangéliumot hirdetni kell, mert „[a]hol ez az evangélium nem hirdettetik, ott nincs egyház.”¹⁰¹ Ugyanakkor ahol új éneket énekelnek „a szabadító, erős Istenről, akinek meghódolatok, Jézus Krisztusról, az áldott orvosról, Aki által meggyógyultatok, a győzelmes hadvezérről, Kinek zászlaja elől megfutamodik a Sátán minden serege”, ott nemcsak éneklő egyházzal, hanem bizonyoságtévő és „győzhetetlenségében félelmes egyház”-ról beszélhetünk.¹⁰²

VI.3. A jövő

Az időszerűség egyik legjellemzőbb, Révésznél többször megjelenő üzenete a jövő kérdése. Egyik szolgálatában a keresztyén élet áldozat jellegéről beszélt. Az igazi áldozat az, amelyik tud szenvedni és vállalja a kizsáttatást, mondja a Zsid 13,11–14

98 I. m., 38.

99 I. m., 45.

100 I. m., 48–49.52.58–60.63–64.67.

101 I. m., 59.

102 I. m., 115.

alapján.¹⁰³ Ez az emberfeletti a keresztyén áldozatban. De az emberfelettség kulcsa a „jövőbenzés”, azaz tudni azt, hogy minden csak átmeneti az örökkévalóság felé.

A már fentebb (IV.3.2.c) említett Péter és a „sziklatestvérek” küldetésének a másik aspektusa éppen a jövő. Révész szerint a jövő érdekében kell összenőni, mert „...sziklatestvéreiddel együtt a jövőnek láthatatlan kezek építette palotáját hordozod: az Isten társadalma, országa, uralma, minden boldog lelkeknek múltat, jelent, jövőt átfogó közössége [...] az Anyaszentegyház...”¹⁰⁴

A megfáradt lelkipásztorok állapotát nemcsak, hogy tisztán látja, hanem számukra a Bibliát ajánlja, mert abból árad a szó, mely táplál, s új életerőt kínál. „Vergődöl a múlt terhe alatt s úgy érzed, hogy te annak a múltnak nemcsak teherhordozója vagy, hanem büntársa is: ah, testvérem, a múlt a bűn, a jövő pedig az Isten...”¹⁰⁵ Révész tanácsa a lelkipásztorok felé, hogy legerősebben Isten szavára figyeljenek.

Az új énekeskönyv bemutatásakor¹⁰⁶ is erről beszél az adventben élő, jövőt kereső embereknek, hogy legyenek Istent váró emberek. Mert a világon csak egy jövő van, az, amit Isten hoz azoknak, akik hozzá kiáltanak.

A már említett, el nem mondott prédikáció nagyon sok üzenettel bír. Elizeus próféta az utolsó szavaival azt üzeni a királynak, hogy győzni fog. Révész úgy fogalmazott, hogy a múlt mentette meg a jelent, „mert a múltban prófétai lélek lakozik vala, és annak ereje által a múlt meg tudta biztosan mutatni a jelennek a célt, a diadalt: a jövőt!”¹⁰⁷

Ebből a gondolatból érkezik el oda, hogy ő is egy agg próféta betegágya mellől érkezett, hogy a kétségbeesett magyar jelent oda hívja. Mindezt azért, hogy „megéreztessem és megértessem véled a jövő útját és a győzelemnek titkát”¹⁰⁸. Ez az öreg beteg, aki a jövő záloga, a Kollégium, melyben örökkévaló lélek lakik. Ez nem más, mint a kálvinizmus lelke, mely biztos utat mutat a jövő felé.¹⁰⁹

VI.4. Hitvallás

A következő időszak jellemző a hitvallás, mely Révésznel Jézus Krisztussal és a jövővel kapcsolódik össze. *A szőlőtő és szőlővesszők* című prédikációjában a nagycsütörtökön történtek alapján Jézus Krisztus szavait és a lábmosás jelentőségét méltatja. Odáig jut, hogy kimondja, a református keresztyén hitvallás felelete egyszerűen szegényes és sivár lenne Jézus kínhalálig lehajló szeretete nélkül. Fejtegetései egy rövid kérdésben koncentrálnak: „... mi hasznunk van hát nekünk az egész Jézusból, micsoda ajándék, micsoda jótétemény Ő mireánk nézve?”¹¹⁰

S meg is válaszolja a feltett kérdést és rámutat arra, hogy a Jézusban kapott kegyelmi segítség a vele való összenövés, hiszen Ő a mi életforrásunk akar lenni.

103 I. m., 20.

104 I. m., 41.

105 I. m., 108.

106 I. m., 110.

107 I. m., 116.

108 I. m., 117.

109 Uo.

110 I. m., 121.

A félelmetes jövővel kapcsolatban megállapítja, hogy a hitnek megszűnt a világformáló lendülete, s ez a bátorság addig nem is tér vissza, „amíg el nem jön egy olyan idő, amelyben megint szükség lesz hitvallásra és hitvallókra”¹¹¹. Révész szinte prófétai önkívületben írja, hogy az egyházra és a hitben járókra a közeljövőben nehéz idők következnek, de ő boldog kilátással van afelől, hogy „a hit, a mi hitünk, újra veszedelmes dolog lesz, tehát újra azzá lesz, aminek lennie kell és ami volt atyáink idejében: valami, amitől a világ fél...”¹¹² Ez nem más, mint a hitvallás.

Igehirdetéseiből megállapítható, hogy időszerűnek tartja a hitvallásról szóló prédikációt és üzenetet. Bátorságot önt hallgatóinak a szívébe, és kimondja, hogy nem keresztyén az, aki magában ülve tiszta, s tétlenül nézi a világ tisztátalanságát. Vagy aki belső szobájában lelkesedik az igazságért, de a hazugság ellen semmit sem tesz. S a végén kijelenti: „Nem vagy addig keresztyén, míg nem vagy hitvalló keresztyén.”¹¹³ Révész ebben a prédikációban hangsúlyozza, hogy ő a hitvalló múltban látja „az örök Jövőt: Jézus Krisztust, aki tegnap és ma és mindörökké ugyanaz”¹¹⁴.

Ehhez a gondolathoz áll nagyon közel az elődökre való odafigyelés kötelessége is, melyről a Zsid 13,7–9 alapján prédikált, *Akik előttünk jártak*¹¹⁵ címmel. Isten őket használta fel arra, hogy a következő nemzedéket a Krisztushoz vezessék. Vannak, akik az ő útjukat elkerülik és saját, de annál veszélyesebb utat járnak be. Ezért az egyház életében mérhetetlenül nagy jelentőségük van a hitvallásoknak, melyektől kockázatos elszakadni. Révész tisztázza is az irányt: „mi nem tudunk másként, egyénekül és egyházul, megújulni s magunk körül új életet teremteni, csak úgy, hogyha a mi keresztyén hitvallásunk régóta világító nyomai által kijelölt, a mi lelünkhez egyedül természetesen hozzászabott úton indulunk meg a jövő felé!”¹¹⁶

VI.5. Krisztus királysága

Révész Imre igehirdetéseinek következő fontos jellegzetessége az időszerűség nagy területén a Krisztus királysága. Ez a speciális „meghatározás” ráadásul teológiai gondolkodásának is egyik alappillért képezi,¹¹⁷ hiszen az igehirdetésein kívül több előadásában is konkrétan megnevezi.

a) A „Krisztus király” című igehirdetésében az ember megtéréséről úgy ír, mint ami a kezdete a megújulásnak, de Istennek nem csak annyi célja van az emberrel, hogy élvezzék a keresztyén élet örömeit, s a világtól elzárkózzanak. „Istennek a végső célja e világban és e világ fölött, amint azt Ő minékünk kijelentette, ország, tehát országglás, uralkodás.”¹¹⁸ Az egyház feladata sem lehet tehát más, minthogy nem elzárkózik, hanem „rendszeres hadműveletekkel” igyekszik előmozdítani a szent Isten uralmi céljait.

111 I. m., 133.

112 Uo.

113 I. m., 36.

114 I. m., 138.

115 I. m., 54.

116 I. m., 56.

117 Lovász: Krisztológia és ekkleziológia, 6.

118 I. m., 51.

Isten országát nem lehet másként elképzelni, csak úgy, mint magát Istent: személyesnek. Ez annyit jelent, hogy Isten Jézus Krisztus által akar uralkodni. „Isten országa tehát egyedül a Krisztus királysága által valósulhat meg.”¹¹⁹ Ebből következik, hogy az egyházban való élet nem jelent mást, mint küzdeni Krisztus királyi zászlaja alatt, minden emberi életterületen és minden világi életviszonyban. Tehát a keresztyén életprogram harc Krisztus uralmáért.

Megújulás ott várható Révész szerint, ahol az alázatos szívű megtértek Krisztus, a király nevében, az ő ellenségei (hazugság, kapzsiság, kizsákmányolás, fajtalankodás) ellen bátran fellépnek,

önboldogságunk romjain gázolva és sáncárcokat töltve holttesteinkkel, ha kell, de a győzelem teljes bizonyosságában, mert a mi Királyunk nem lehet gyáva és hazug, – és Isten, aki Őnéki mindent átadott és az idők végéig Őáltala akar országolni, nem lehet erőtelen és következtelen, nem lehet nem jó és nem igazságos!¹²⁰

b) Révész az *Akik előttünk jártak* című igehirdetése elején írja, hogy Krisztus királyi uralma kiterjed a múltra, a jelenre és a jövőre is, mert rajta keresztül ugyanaz az Isten szólal meg. Személyes erővel, bűnt megítélve és megbocsátva, életet formálva van jelen az ember életében és az anyaszentegyház mindennapjaiban is.¹²¹ Az ember a hitben, jellemében, bölcsességben és életpéldával előjárók által kötődik az Ő trónusához, amit a hitvallások is segítenek a Krisztus királyságának kibontakozásában.¹²²

c) Az *egyház megújulása* című sorozat ide illő tanítása a *Krisztus teste, Krisztus tagjai* című prédikációban található. Ebben lefekteti, hogy „[a]z evangélizáció munkáját úgy is lehet tekinteni, mint a királyi Krisztus hadserege számára való toborzást”.¹²³ Minél többeket rá kell ébreszteni mennyei elhivatásukra. S ahogy a hadseregben, úgy az egyházban sem elég a vasfegyelem, hanem szükség van lelkesedésre és bizalomra is. Viszont a külsőlegesen engedelmességén kívül van még egy nagyon lényeges feltétel: „a királyi Hadúr lelkéhez való áthasonulást, élettípusára való átformálódást is megkívánja”.¹²⁴ Hiszen Krisztus csak olyan hadinép felett uralkodik, amely szerves része az ő testének.

VI.6. Trianon

Nemcsak a Trianonban történtek, hanem az 1919 és 1922 közötti időszak is különösen megviselte nemzetünket, ezért nagy bölcsesség kellett ahhoz, hogy a lelkipásztorok úgy vélekedjenek róla, hogy abból vigasztalódás és élő reménység fakadjon. Nyilván szükség volt szembenézésre, bűnvallásra és régen látott Istenhez fordulásra az életben maradáshoz.

119 RÉVÉSZ: Az Ige fénye, 51.

120 I. m., 53.

121 I. m., 54.

122 I. m., 55.

123 I. m., 61.

124 Uo.

a) Révész Imre többségében közvetve utalt azoknak az időeknek a trianoni diktátummal kezdődő események okozta nyomorúságaira. A kötet legelső ígehirdetésében is rámutat erre:

...amint az embernek végső és alapjában véve egyetlen gondolata az önzés, úgy e gondolat érvényesülésének végső és alapjában véve egyetlen útja, módja, formája nem lehet más, mint az erőszak. Ugy-e, milyen sok szép gondolat kelt már szárnyra a világbékéről? [...] Most aztán látjuk ezeknek a gondolatoknak valódi, kendőzetlen arcát, – a kielégítetlenül falánk nemzeti hatalomvágyat, a szemérmetlen osztályönzést, az embert, mint embernek farkasát – és látjuk valódi útjukat is: a háborút, a vérben gázoló önkényt, a rablást, az erősebb jogát.¹²⁵

Révész az Isten gondolatát állítja ezzel szembe, mely a Golgotán van megírva. Mert az Ő lényének legmélyebb vonása az önátadás és az önfeláldozó szeretet.

A folytatásban lelepleződik az emberi gondolat minden bűnös következményével és tragédiáival a külföldi és hazai történelmi események között.

A legutóbbi két esztendő borzalmas tapasztalatai után abban a helyzetben vagyunk, hogy ebben a vitában szinte szemünk láttára történt meg a döntés. Ugyan melyik az igazi ámitás vagy illúzió: azt mondani és azt várni, hogy az emberi élet, az ember gondolata elég lesz önmagának, hogy az önző ember a maga kifinomított, okos önzésével egy szemfordulásban meg tud egy új világot, egy igazságos társadalmi rendet teremteni – vagy pedig azt mondani és azt várni, hogy ebből a nyomorult, önző, bűnös embervilágból igenis fakadhat még új élet, nőhet ki új világ, – de csak új, magasságos, isteni erők beáradása által? Melyik az igazi ámitás vagy az igazi illúzió: a vörös eszmény-e, ez az isteni trónusra emelt emberi gondolat, vagy a Golgotha áldozata, ez az emberré lett isteni gondolat?¹²⁶

b) A másik ígehirdetés, amely Révész lelki hozzáállását tükrözi, a *Ki ne prófétálna?* című, amelyet a debreceni Nagytemplomban, egy ünnepi istentiszteleten mondott el egy székely egyetemi diáknapon, 1920. augusztus 1-jén.¹²⁷ Már a lelegején tisztázza az alkalom célját, melyet személyes hangvétellő szavakkal tár a hallgatóság elé, hangsúlyozva, hogy nem azért vannak együtt, hogy megpróbálják „ebben a mi tragédiánkban [...] szétfejtteni, amennyire ez embertől egyáltalán telik, a drámai bonyodalom szálait, [...] ízlés és belátás szerint kijelölni a mindig ingatag határmegyét a személyes erkölcsi és jogi felelősség s a dolgok személytelen rendjében rejlő végzettség között.”¹²⁸

Az ígehirdető félelmetes időket rajzol meg; ezek a napok sötét ragyogásúak, olyanok, „hol Isten haragjának vérpáros borával ülünk áldozati tort népünk megöletteinek óriás máglyája körül – és ahol az oltár fölött újra meg újra megjelenik, lényének egész rettenetességében, Ő maga is...”¹²⁹ Mindezt ma prófétálni kell. A prófétálás előtt pedig elmond egy fohászt:

125 I. m., 11.

126 I. m., 12.

127 I. m., 170.

128 I. m., 82.

129 Uo.

Oh népem Istene! Töltsd ki ez órában minden, előtted itt leboruló testre a te Lelkedet, ígéreted szerint, hogy profétáljanak hát a mi fiaink és a mi leányaink; hogy álmodjanak álmokat a mi véneink és lássanak látomásokat a mi ifjaink – hogy összedobbanjon az ő szívök egymással és egész nemzetükével – hogy a magukbaszállás mellverő bizonyosságában és az áldozat föllángoló készségében megtalálják egymást és megtaláljanak Téged.¹³⁰

A szívhez szóló imádság után a prédikáció már a profécia hármias üzenetéről szól, a bűn, a büntetés és a szabadulás gondolkörének kifejtésével. A magyarság bűnét kíméletlenül és félreérthetetlenül mondja ki: „Magyar nép: e bűnödnek ez a látható arca és ez a fogható alakja: a székely sors.”¹³¹ Ezen a sorson a testvéri érzés hiányát értette.

Ezek után a büntetést fogalmazza meg a rá jellemző rövidséggel és lényeglátással: „Megdöböntő szószertiséggel betelt rajtad a profétai ige: »íme én parancsolok és szétrázom Izráel házáat minden népek között, amint rostával rázogatnak...«”¹³² S ebből a gondolatból vezeti el hallgatóit az Isten szerinti cél meglátásához: „A rostálásnak a célja nem az, hogy gyötörje és tönkretegye a tiszta búzaszemet, hanem az, hogy megszabadítsa az értéktelen, könnyű polyvától és visszaadja önmagának s hozzá hasonló tiszta szemestestvéreinek.”¹³³

c) A *Jog és személyiség*¹³⁴ című igehirdetés első bekezdésében a következő nyitó sorokat olvashatjuk: „Ítéletek és ítélezések korát éljük. Azok a rettenetes rázkódások, amelyeken nemzetünk és társadalmunk ismételten keresztülment, kikerülhetetlen lecsapódás gyanánt hozták magukkal ezt. Az ellen a forradalmi láz ellen, amely, talán jobb meggyőződéseink ellenére is, még mindig ott nyargal az idegeinkben, ítélezéssel, abszolút megállapításokkal, kérlelhetetlen felelősségre vonásokkal és kíméletlen megtorlásokkal keres önvédelmet az egyén is, a nemzet is, az egyház is, a társadalom is.”¹³⁵

Érezhető, hogy itt nem csak a trianoni traumát, hanem az addig, s az azóta történt eseményeket is figyelembe kell venni. Minden történelmi mélypont azt üzeni, hogy „megtévedt embertársaink” felett nem helyes pálcát törni, mert soha, senki nem léphet Isten helyébe. Révész megoldást is kínál a prédikáció végén, mert nemcsak tilt, hanem határozottan buzdítja is hallgatóságát a szeretetre.

Mindezek figyelembevételével állíthatjuk, hogy Révész Imre így tudott eleget tenni a legmagasabb isteni követelménynek, engedve az Ő szavának, időszerűen prédikálva.

130 Uo.

131 I. m., 84.

132 Uo.

133 I. m., 85.

134 I. m., 94.

135 Uo.

VII. Az igehirdetések befejezése a sorozatokban

Révész Imre igehirdetési stílusának változatosságát láthatjuk a befejezések esetében is. Az *Ige*¹³⁶ című igehirdetés zárásaként egy tanulságokat levonó, összegző formát találunk, melyben a mondanivalót kiemeli Kálvinnak egy idézete.¹³⁷ Ez az idézet nem zárógondolat, de az utolsó bekezdésben szerepel a lelkipásztorról – aki „nem lehet más, mint önértetes a kíméletlenségig és bátor a vértanúságig”¹³⁸ –, így a gyülekezetet segíti annak megértésében, hogy „Isten szent önérettel teljes harcosa”¹³⁹ legyen a világban.

Az *Isten keze multunkban* című prédikációban szintén fontos szerepet kap egy idézet, ezúttal Le Bon-tól,¹⁴⁰ illetve megenged magának egy személyes élményt is három hűséges debreceni egyházépítő új sírba helyezésével kapcsolatban. Itt már egy felszólítást is olvashatunk, miszerint „...keressük multunkkal a kapcsolatot [...], meg fogjuk találni benne, boldog megszegyenüléssel, Istennek irántunk való buzgó szerelme kitörölhetetlen jeleit: az Ő magas kezét, az Ő félelmes kezét, – az Ő áldó és ezerszer és mindörökre áldott kezét.”¹⁴¹

A harmadik igehirdetés végén is találunk idézetet. A nagy igehirdetőtől, Robertsontól való, mely a földi dolgok mulandóságának nyomatékosítása végett áll itt. Révész itt már nemcsak következtetést von le, hanem felszólítja hallgatóságát és olvasóit: „Testvéreim – segítsünk egymásnak, imádsággal és munkával, belenőni a Krisztus áldozat-életébe...”¹⁴²

A negyedik igehirdetésében csak felszólító móddal találkozunk, amikor is megkéri a gyülekezetet, hogy próbáljanak meg imádkozni a lelkipásztorukért. Mind ezt úgy teszi, hogy a záró mondatban a lelkipásztoron túl a gyülekezet is benne lehessen. „...imádkozzatok őérette, hogy az ő imádságai tiérettetek meg ne hiúsuljanak.”¹⁴³

A szeretetteljesség jegyében több olyan igehirdetést ismerünk, amely felszólítást tartalmaz, de a gyengéd lelkipásztor hangján. Ilyen például a *Mit cselekedjünk* című igehirdetésének záró mondata is: „Messze vagy Tőle nagyon? [...] ne erre gondolj, hanem éhségedre és süllyedtségedre, mint a tékozló fiú, – fordulj vissza végzetes úton, amelyen idáig jutottál s akkor meg fogod látni, hogy az, akinek udvarában te, a te furdalt lelkeddel és szédülő szíveddel csak béres kívánnál lenni, már régen gyermekeként vár haza!”¹⁴⁴

A sorozat utolsó igehirdetése pedig azért rendhagyó, mert egy fohással zárja gondolatait. „Oh, Véghetetlen Szeretet – hajolj le hát hozzánk a magasságból, és

136 A következő prédikációk „A lelkipásztor erősségei” című sorozatból valók, i. m., 9.

137 I. m., 14.

138 Uo.

139 Uo.

140 „egy nép életében nem az élők, hanem a holtak játsszák a legfontosabb szerepet.” I. m., 19. Gustave Le Bon (1841–1931) francia szociálpszichológus, szociológus és antropológus.

141 Uo.

142 I. m., 24.

143 I. m., 29.

144 I. m., 50.

gyűjtsd fel a szívünkben mérhetetlen lángjaid egy parányi mását, hogy élhessünk Teáltalad és erősségünk legyen Tebenned.¹⁴⁵

Az egyház megújulásáról szóló sorozata első igehirdetésének befejezése azért érdekes, mert kérdőmonddal ér véget. Amikor határozott összefoglalás hangzik el az egyház Isten által elrendelt küldetéséről, fontosnak tartja, hogy ebben a pillanatban a gyülekezet részéről szintén egy határozott válasznak már akkor, a „most”-ban érkeznie kell. „Ilyen hazajött, ilyen elhívott, ilyen engedelmes és ilyen bizottságtevő gyermekek vagyunk-e mi, magyar református »egyháztagok«?”¹⁴⁶

Ennek a sorozatnak egy másik beszédében is találunk hasonlót. Két utat vázol Révész a gyülekezet elé. Az egyik a kegyelemmel megerősített szív pályája, a másik pedig a világ szolgálatában emésztődő lélek útja. Zárásként csak annyit kérdez az igehirdető, hogy „*[m]elyiket válasszuk?*”¹⁴⁷

Szintén ebben a sorozatban található az a beszéd, amelynek végén a megszokott összefoglaló gondolatokat most egy exhortációs zárás követ: „Ilyen tagok kellenek magyar református egyházunkba és akkor nem kell féltenuk azt a pokolnak minduntalan fel-felfnyiladozó torkaitól!”¹⁴⁸

Összességében elmondható tehát, hogy Révész Imre befejező gondolatai is nagy változatosságot mutatnak. Széles skálán mozognak a gyülekezet megszólítását és mozgósítását célzó zárómondatok. Az igehirdető nyilván arra törekedett, hogy hallgatóit reménységgel teli válaszokkal segítse a hitben való növekedéshez a Szentírás alapján.

VIII. Ahogy a kortárs látta

Születésének 100. évfordulóján, 1989-ben egy megemlékező konferenciát tartottak Révész Imre életének és munkásságának felidézésére. Az egyik előadó Czeglédy Sándor volt, aki *Révész Imre, az igehirdető*¹⁴⁹ címmel tartotta meg előadását, amelyben az előadó egy nagyszabású igehirdetői egyéniségről szólt.

Czeglédy szerint Révész igehirdetéseire jellemző a pietizmus szubjektivizmusa és individualizmusa, ami egy arminianizmus által kissé befolyásolt evangelizáló igehirdetést eredményez.¹⁵⁰ Már a korai igehirdetéseiből kiemeli „az Ige előtti mély, őszinte, alázatos hódolatot”¹⁵¹ A személyes élményekből is merítő Czeglédy megállapítja, hogy a prédikációk művészi ábrázolása – mely elsődlegesen is nem esztétikum volt – magával hozott egy Isten jelenlétéből fakadó ünnepérzést, melyet csak tovább fokozott a nemes veretű, szabatos és precíz stílus. Véleménye szerint Révész nagy komolysággal végezte szószéki szolgálatait, amelyekben nem kapott helyet az egyébként figyelemre méltó humorérzéke.¹⁵²

145 I. m., 34.

146 I. m., 38.

147 I. m., 56.

148 I. m., 42.

149 CZEGLÉDY: Révész Imre, az igehirdető, 17–25.

150 I. m., 19.

151 Uo.

152 I. m., 20.

Az igehirdetésekre gondosan és alaposan készült, fontos szerepet szánva az exegetízisnek, az imádságnak és természetesen rendkívüli történelmi tudásának is. Valóban: az imádság mellözhetetlen szerepéről a saját küldetéstudatának alapjaként beszélt¹⁵³, míg az egyháztörténetből vett példák fontosságáról egy lelkipásztoroknak szóló kötetben vallott.¹⁵⁴

Czeglédy professzor az előadását több személyes élménnyel is gazdagította, s szép számmal idézett fel életrajzi történeteket is. Legvégül azt tanácsolta: „Dolgoznunk és imádkoznunk kell azért, hogy Révész Imre egész igehirdetése, az a drága örökség, már most is egyházunk és nemzetünk javát és Urunk dicsőségét szolgálja.”¹⁵⁵

IX. Az elfáradt szolga vallomásai

Révész számára a Szentírás mindennapos táplálék volt. Ezt azért fontos megállapítani, mert ifjúkorának kolozsvári éveiben átélte, amit Pokoly József¹⁵⁶ – egykori professzora – is felvállalt: „Mi sokkal többet tudunk a Bibliáról, mint a Bibliából.”¹⁵⁷ Naponta rendszeresen olvasta a Szentírást, és ez megmaradt a legutolsó időkig. Egyik utolsó vallomásában a következőt írja: „Tudományosan is igen alaposan foglalkoztam vele nemcsak diák-teológus-éveim alatt, hanem azóta is.”¹⁵⁸

Az igehirdetéssel kapcsolatos érzéseit is ebben a kéziratában osztja meg az utókorral. Ezekben a mondatokban az élet és a szolgálat alatt megterhelt, elfáradt lelkipásztor szavai fejeződnek ki. „Nem kíméltem magamat az igehirdetésben, noha ez mindig nehezemre esett, kegyetlen idegkimerülésekkel és egyéb, fizikai és pszichikai gyötrelmekkel járt.”¹⁵⁹

Mindezekkel kapcsolatban őszinte vallomása után levon egy figyelmeztető következtetést, melyből az is kiderül, hogy ez a kézírata 1955-ben született, hiszen maga személyesen utal annak keletkezési idejére. A nyugdíjazása óta eltelt hat év sok mindenre elég volt neki, s ahogy fogalmaz: „ez idő alatt nagyon sok alkalman volt lelkem csöndességében megkérdezni magamat: nem hiányzik-e neked az igehirdetés, az egyházi munka, a palást és hasonlók? Az eredmény mindig ugyanez volt, folyvást fokozódó erősséggel: nem és ezerszer nem!”¹⁶⁰

Nem egyszeri és hirtelen felindulás vezette szavait. Jól átgondolt érzések voltak azok. 1966-ban egy volt tanítványának, Költő Gyulának írta a következő gondolatokat, mely egy újabb adaléka annak, ahogy magáról mint egykori igehirdetőről gondolkodott:

153 L. 7. lábjegyzetet

154 RÉVÉSZ: A lelkész mint egyháztörténész, 26.

155 CZEGLÉDY: Révész Imre, az igehirdető, 25.

156 Pokoly József (1866–1933) egyháztörténészre, teológiai tanárra Révész tisztelettel és elismeréssel emlékezik a Vallomásaiban. „»Szellemtörténelemszé« igazában ő tett. ...” Révész: Vallomások, 24. 1912-ben Pokoly Debrecenben folytatta tanári pályafutását, s kolozsvári tanszékét éppen Révész Imre vette át. Révész: Vallomások, 49.54.

157 Révész: Pokoly József János-arca, 221.

158 Révész: Vallás? Egyház? Részlet a kéziratoss kötetből, DRKK. R7550, 3.

159 Uo.

160 Uo.

...engem hányszor félreértettek mint igehirdetőt is, nemcsak szimbolikus, de gyülekezeti istentiszteleteken is. De én mindig megérdemeltem, mert nem tudtam magamat evangéliumi egyszerűséggel és világossággal kifejezni és nem volt elég sok és elég mély pásztori tapasztalatom 70-80.000 úgynevezett református között...¹⁶¹

Befejezés

Mindezek után megállapíthatjuk, hogy Révész Imre lelkipásztori szolgálatának az igehirdetés valóban a legfontosabb részét képezte. Hogy hogyan összegezhető az ő igehirdetési habitusa és korai években gyakorolt homiletikája? Summásan azt mondhatjuk, hogy aranyalmát tett ezüsttálcán a gyülekezetek elé. Igazolást nyer ezekben a prédikációkban, hogy szívvel-lélekkel és értelemmel végezte szószéki szolgálatait. Igényesen, aktuálisan és gyülekezetcentrikusan fogalmazta meg gondolatait, amelyeket a Szentlélek ereje járt át.

Egy lelkiismeretes igehirdető áll előttünk az ő személyében, aki a legszentebb küldetesként tekintett minden igehirdetési lehetőségre, és a lélekmentés felelőssége érezhető minden szavában. Az igaz, hogy gondolatait a hosszú, sajátos megfogalmazású mondatokban nem egyszerű megérteni és követni, s az is, hogy a szerkesztett igehirdetések nehezen áttekinthetők, de minden fáradságot megér ezeknek a prédikációknak az olvasása, hiszen a száz év távlat legtöbb üzenetében nem érezhető, mert valamennyi aktuális.

Tanulságos és felemelő Révész Imre igehirdetéseinek az olvasása abból a korból, amely olykor tudott önmagával szemben is kritikus lenni. „A magyar református templomi igehirdetés szomorú elhanyaglásának, siralmas eredménytelenségének legfőbb oka, hogy általánosságban mozog, a lelkeket közönyösen hagyó, vértelen kifejezéseket, üressé vált frázisokat görget, a keresztyénség nagy realitásai helyén csak nagy szavak maradtak.”¹⁶² Ezen véleménnyel ellentétben, *Az Ige fénye* című kötet alapján megállapítható, hogy Révész igehirdetéseiben benne volt a lelkeket megrendítő erő, amely majdnem száz év után is a hitbéli épülést szolgálja.

A lelkipásztorok megismerhetnek egy széleslátókörű tudóst, aki jól láthatóan a Szentlélek vezetése alatt állt, aki ugyan önmagával szemben folyamatos küzdelmeket folytatott, de számára semmi sem volt fontosabb, minthogy a református egyház megújulását munkálja a Krisztus népének hitvallásos megerősítésével.

Az érdeklődők pedig felismerhetik egy letűnt kor és az akkori Debrecen életén át azokat a helyi, osztársadalmi és nemzeti kihívásokat, amelyekben különösen is a református egyháznak tisztán, érthetően és biblikus mélységgel kellett megnyilatkoznia. Mintha már ez a prédikációskötet is előre sejtetné, hogy Révész Imre

¹⁶¹ Révész: *Levél Költő Gyulának*, Budapest, 1966. VIII.21. (Családi tulajdonban). Költő Gyula (1918–1996) református lelkipásztor, aki a bihari térségben szolgált többek között Biharkeresztesen, Nagyváradon, Nagykerekiben, Hajdúszováton, Derecskén és parókus lelkészként a leghosszabb ideig Váncsodon. Gyakorlati teológiával foglalkozott, és több prédikációskötete jelent meg. A 70-es években a bibliafordítás kezdeti munkálataiban is részt vett. 1991-ben védte meg *A XIX. század magyar református katekérodalma* címmel írt doktori dolgozatát. A Költő család írásos közlése alapján.

¹⁶² [sz.n.]: *Könyvajánló*, 127.

1920-as évekbeli gyülekezeti szolgálata egy nagyobb távlatú és szélesebb felelősségű küldetés része, amiben később a Tiszántúli Református Egyházkerület reformátusait kell majd pásztornia.

Zárásként és összefoglalásként álljon itt egyetlen mondat, mely homiletikát, küldetéstudatot, ars poeticát, azaz tudományt és gyakorlatot, gondolkodást és cselekedetet a lehető legtömörebben összefoglalhat:

Nevezzék bár a bölcsek egészségtelen rajongásnak s a csúfolódók kegyeskedő szemfogatásnak: én tisztában vagyok vele s hitet teszek nektek róla, testvéreim, hogy az én számomra és a mi számunkra a nagy, az alapvető sziklafundamentum, az erősségek erőssége, a négytornyú lelkipásztori és gyülekezeti bástya talpköve csak egy hatalmas szenvedély lehet: Szeretni Istent mint atyát és mint barátot; szeretni mint a lélek hitvesét és mint egy győzelmi álmot; szeretni őt mint a termékeny életet és mint a szabadító halált; szeretni Őt forrón, az emberi élet legnagyobb mélységeiből fölszakadó, s azokat átdicsőítő, besugárzó szeretettel; szeretni Őt egyszóval a Jézus Krisztus arcára nézve s a Jézus Krisztus szívére omolva: ez a szeretet kell nekünk, kell úgy, mint az éhenhalónak a falat kenyér, kell úgy, mint a magános őrszemnek a fegyver, kell úgy, mint a tengeren bolygó hajónak a delejtű, a vitorla, a szél, a rév.¹⁶³

Felhasznált irodalom

- CZEGLÉDY, S.: Időszerű igehirdetés, in *Igazság és Élet* 3 (1937), 283–287.
- CZEGLÉDY, S.: Révész Imre, az igehirdető, in *Confessio* 13 (1989/3), 17–25.
- FEKETE, K.: A textusválasztás szükségessége és módjai, in: Hanula G. (szerk.): *Logos Tés Akoés – az ige megszólalása és megszólaltatása. Tanulmányok a 60 éves Vladár Gábor tiszteletére*, Pápa, PRTA, 2012, 151–164.
- FEKETE, K.: *Homiletika* (A Gyakorlati Theológiai Tanszék Tanulmányi Füzetei 3.), Debrecen, Debreceni Református Theológiai Akadémia, 1993.
- KISS, E. J.: *Centenárium Írások*, Sárospatak, Szerzői kiadás, 2020.
- LOVÁSZ, K.: *Krisztológia és ekkleziológia Révész Imre tudományos írásaiban. Előadás a nagyváradi VI. Teológiai történelmi Műhelykonferencián*, elhangzott 2019. november 22-én, (kézirat).
- OLÁH, G., Lakner L. (szerk.): *Naplók* (III/4), Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002, online elérhető: http://mek.oszk.hu/01300/01327/html/olah3_4.htm (utolsó megtekintés: 2022. 08. 22.).
- PÁSZTOR, J.: *Krisztus hirdetése a Magyarországi Református Egyházban. Homiletika* (A Gyakorlati Theológiai Szeminárium Tanulmányi Füzetei 2.), Debrecen, Debreceni Református Theológiai Akadémia, 1986.
- RÉVÉSZ, I.: *Az Ige fénye. Révész Imre debreczeni lelkipásztor beszédei*, Debrecen, „Méliusz” Könyvkereskedés Könyvkiadó, 1923.
- RÉVÉSZ, I.: A lelkész mint egyháztörténész, in Vasady Béla (szerk.): *A lelkész mint... (vagy: mintalelkész) Harminc négy tanulmány az egyetlen-célú és sokoldalú lelkipásztori hivatásról* (Igazság és Élet füzetek 20 1940), 24–28.

163 RÉVÉSZ: Az Ige fénye, 34.

- RÉVÉSZ, I.: A küldetéstudat imaéletemben és igehirdetésemben. Bevezetés vázlata közös bibliatanulmányozáshoz lelkeszi továbbképző tanfolyamon (1936. IX. 28.), in *Igazság és Élet* 3 (1937/1), 1–4.
- RÉVÉSZ, I.: *Levél Költő Gyulának*, Budapest, 1964. jan. 19., (publikálatlan kézirat: családi tulajdonban).
- RÉVÉSZ, I.: *Levél Költő Gyulának*, Budapest, 1966. VIII. 21., (publikálatlan kézirat: családi tulajdonban).
- RÉVÉSZ, I.: 1. lelkészképesítő vizsgára készült igehirdetés, (publikálatlan kézirat: családi tulajdonban).
- RÉVÉSZ, I.: *Mennyei nászdal*, Tahitótfalu, Sylvester Nyomda, 1926.
- RÉVÉSZ, I.: A tegnap és a ma egyháza és egyházpolitikája. Pokoly József János-arca, in uő: „*Tegnap és ma és örökké*”. *Révész Imre összegyűjtött tanulmányai az egyház múltjából és jelenéből* (A Coetus Theologorum Református Theologusok Munkaközösségének Kiadványsorozata 4–5), Debrecen, Coetus Theologorum, 1944, 214–223.
- RÉVÉSZ, I.: *Vallás? Egyház?*, (publikálatlan kézirat), Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára, Kézirattár R7550.
- RÉVÉSZ, I.: *Vallomások. Teológiai önéletrajz és válogatott kiadatlan kéziratok. 1944–1949*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1990.
- Költő Gyula lelkipásztor családjának írásos közlése, (kézirat).
- [Sz. n.]: Könyvajánló, in *Református igehirdető* 9 (1928/2), 127.

DOKTORAVATÁS – LAUDÁCIÓ

PERES IMRE

Dézsi Csaba laudációja

Elhangzott a Debreceni Református Nagytemplomban,
a DRHE Ünnepeles Tanévnyitó és Dokotravató Közgyűlésén,
2022. szeptember 10-én

Főtiszteletű Doktori Tanács! Főtiszteletű Egyetemi közgyűlés!

Nagytiszteletű *Dézsi Csaba* református lelkipásztor benyújtotta az előzetesen bírált és jóváhagyott doktori dolgozatát *Jézus feltámadásának hagyományozása* címmel, melynek fő törekvése volt kutatni a *feltámadás-hit fejlődésének alakulását az apostoli egyházban*.

Dézsi Csaba református lelkipásztor, aki Ausztráliában teljesít lelkészi szolgálatot. 1970-ben született Gyergyószentmiklóson, értelmiségi családban, ahol édesanyja könyvtáros volt, édesapja pedig tanár, 1989 után politikus és egyetemi oktató, majd az Erdélyi Egyházkerület főgondnoka. Dézsi Csaba elemi és középfokú tanulmányait szülővárosában végezte, ahol 1988-ban érettségizett. Egyetemi tanulmányait pedig 1989 és 1994 között a Kolozsvári Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézetben abszolválta, ahol első és második lelkészképesítő vizsgát tett, jeles eredménnyel. Az 1994 és 1996 közötti időben a Székelytompai Református Egyházközségnek volt a lelkipásztora. 1997 januárjától mostanáig az Ausztráliai Magyar Református Egyház Viktóriai Kerületének lelkipásztora. A 2003-as, 2004-es tanévekben a Melbourne College of Divinity hallgatójaként Master diplomát szerzett az újszövetségi tanszéken. 2017–2019 között a Victoria University, Faculty of Law hallgatója volt, ahol jogász oklevelét 2019 novemberében vette át. Nős, felesége egyetemi kutató, leánya pedig jogász.

Nt. Dézsi Csaba rendszeresen publikál, főleg az *Igazság és Élet* című folyóiratunkban. Egyetemünk doktori iskolájába 2011-ben nyert felvételt és iratkozott be, majd eleget téve minden előírt kötelességének 2017-ben abszolutóriumot szerzett levelező tagozaton. Megelégedéssel igazolhatom, hogy lelkesen szentelte figyelmét témájának és azoknak a kötelességeinek, amelyek folyamatosan alkalmassá tették a témával kapcsolatos kérdések és problémák kutatására. Lehetősége szerint (ausztráliai lévén) bekapcsolódott a Patmosz speciálszeminárium kutatásába, részt vett az egyik konferencián is, publikációi is ebből a kutatásból hoztak nyilvánosságra értékes eredményeket. Készséges együttműködése a témavezetővel a doktori dolgozat írásánál is elismerésre méltó. Megemlítenéd, hogy amilyen akadálynak tűnt volna a nagy távolság Debrecen és Ausztrália között, olyan előnye is volt ennek a helyzetnek, mivel Dézsi Csabának óriási lehetősége nyílt ott a leggazdagabb

teológiai könyvtárakat látogatni és azok értékes forrásait felhasználni. További ismeretek szerzése érdekében bővített teológiai előadásokat látogatott és még tökéletesebben elsajátította az ógörög nyelvet. Mindez nagy előnyére és hasznára vált a behatóbb kutatás szempontjából.

Időközben sikerrel elkészítette doktori dolgozatát is. A mintegy 213 oldalnyi doktori dolgozatban, amely bő 453 lábjegyzettel rendelkezik, a szerző felülvizsgált mintegy 250 forrást, és azok adalékait megfelelően felhasználta. A források anyaga főleg az angol nyelvű irodalmat foglalja magába. Mivel a feltámadás kutatásának kérdéséről van szó, behatóan tette vizsgálat tárgyává a feltámadáshit első jeleit az apostoli hagyományban, ahogy az a legkorábbi időben jelent meg, majd egyházi és világi történelmi hatások alatt szükségszerűen bővült és gazdagodott. Érthető, hogy kutatásának kiindulási alapja az ószövetségi szemlélet a halált és feltámadást illetően, vizsgálva, mennyire volt elképzelhető a korábbi zsidó hagyományban a halál leküzdése. Ehhez természetszerűen szorosan tartozott az intertestamentális zsidó vallási és filozófiai irodalom vizsgálata, különös kitekintéssel a hellenisztikus környezetre (és annak szinkretista vallásgyakorlatára is), amelyben az apostoli egyház egyre jobban terjedt és alakította teológiáját. Ebben szükségszerűen érvényesült három fontos elem: az *eszkatológia*, a *krisztológia* és az *etika*, hiszen a feltámadáshit komoly lelki látást és magatartásformát alakított ki az apostoli egyház tagjaiban, majd az egyre jobban terjeszkedő egyház életében és missziói tevékenységében.

Döntő volt tehát, hogy feltáruljon, milyenek a feltámadáshit legelső bizonyítékai, hogyan keletkeztek és hogyan alakultak tovább az egyház hitvallásaiban és életében. Így teszi a szerző vizsgálat tárgyává az IKor 15,3–7; IThessz 4,13–5,11; Róma 1,1–4; Fil 1,21–24; 2Kor 5,1–10 és más textusokat. Észrevehető, hogy itt főleg a páli teológiai hagyomány érvényesül. Majd ezután tér rá a szerző az evangéliumi adalékok vizsgálatára, hiszen az evangéliumok híradásai későbbi keltezésűek. Kutatásának fontos megállapítása ez:

A feltámadástörténet(ek) a páli levelek és a Márk evangéliumának megszületése közötti korszakban alakulhattak ki. Hangsúlyoznunk kell, hogy a kanonikus evangéliumok magáról a feltámadásról nem adnak tudósítást, csak annak következményéről: a feltámadt és a tanítványoknak megjelent Jézus Krisztusról. A legkorábbi megmaradt tudósítás – az IKor 15,3–7 – a feltámadt Jézus megjelenéseiről számol be (99. old.).

Dézsi Csaba konfrontáltatja ezekkel a tudósításokkal Jézusnak halálával és feltámadásával kapcsolatos előzetes önkijelentéseit, valamint az Emberfia-hagyomány feltehető hatását az első keresztyén feltámadáshitre.

Ezek után folyamatosan próbálja nyomon követni a jézusi feltámadási hagyomány alakulását az ApCsel és a többi releváns újszövetségi irat/szerző anyagában, kimutatva, hogy a teológia alakulásánál az idő haladtával egyre több visszaigazolás fedezhető fel a korábbi próféciákra (és azok beteljesítésére) nézve. Tiszteletreméltó, hogy a szerző nem rejti el a feltámadástörténetek legproblematikusabb kérdéseit, amilyen a tényleges feltámadás közvetlen szemtanúinak a hiánya, az asszonyok jelentőségének minimalizálása és az üres sír hagyományának felbukkanása. A jézusi

megjelenések szempontjából pedig helyes a jeruzsálemi és galileai hagyományok megkülönböztetése.

Imponáló, hogy a szerző nem kíván olcsó megoldást nyújtani a feltámadási hagyományok harmonizálására, hanem rámutat azok képlékenységére, valamint arra, hogy a feltámadástörténetek nem historikus leírások akarnak lenni, hanem elsősorban hitvalló bizonyágtétel arról, hogy Jézus feltámadt, megjelent és él, és ez a hit képezi az egyház további életét és jelenlétét e világban.

Dézsi Csaba tudományos igényű érvelésekkel, kis exkurzusokkal, táblázatokkal és mély elemzésekkel próbálja a feltámadáshit feltehető alakulását kutatni és ki-elemezni. Argumentációja meggyőzőnek és kutatási eredményei megbízhatóknak tűnnek. Dézsi Csaba nagytiszteletű úr 2020. február 4-én sikeresen védte meg *Jézus feltámadásának hagyományozása* című doktori disszertációját, majd a Doktori Tanács DT 8/2020.02.11. sz. határozatával *Summa cum laude* minősítéssel *PhD* fokozattal rendelkező *doktorai* közé sorolta.

Most pedig kérem Dézsi Csaba oklevelének, illetve díszoklevelének ünnepélyes átadását.

RECENZÍÓ

FAZAKAS SÁNDOR–KOVÁCS KRISZTIÁN (SZERK.)

A szabadság dimenziói vallás és politika összefüggéseiben*

Szerző: Fazakas Sándor–Kovács Krisztián (szerk.)

Kiadó: Református Hittudományi Egyetem Szociáletikai Intézet,
Debrecen, 2022 (198 oldal)
ISBN 978-615-5853-49-4

Sorozat: Szociáletikai Intézet Kiadványai, 10.

Vallás és politika koherens-komplex viszonyrendszerének az interdiszciplinaritás jegyében történő, tudományos igényű, az együtt gondolkodást ösztönző, egyúttal a kulturált eszmecserét előmozdító megközelítésére immár második alkalommal került sor annak az előadásorozatnak a keretei között, amely a 2021/2022-es tanév őszi szemeszterében a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Doktori Iskolája, illetve a Szociáletikai Tanácsék és Kutatóintézet együttes szervezésében zajlott le.

E mindennapjainkban is aktívan jelen lévő, rendkívül összetett, történelmi – és jelenkori – feszültségekkel egyaránt terhelt, számtalan megbúvó árnyalattal rendelkező, ugyanakkor alapvetően mégis *természetes* fogalmi találkozást először

a 2015/2016-os tanévben járta körül az akkor első ízben megtartott ún. *Ringvorlesung*, melynek előadásai 2019-ben nyomtatott formában is napvilágot láttak.¹

A három éve megjelent kötet a maga sokszínű, változatos tematikájával egyúttal egy olyan kutatási program elindulását jelentette, amelynek célja, hogy a különböző tudományterületeket képviselő előadók közös dialógusa révén rámutasson: vallás és politika, ez a két önmagában is roppant izgalmas, kivételes (kutatói) perspektívákat inherens módon felkínálni képes entitás már az ókori kultúrák korától kezdődően egészen mindmáig jelenléte tékeny közös halmazzal bír, s ezt a folyamatos kölcsönhatásból táplálkozó, sokrétű viszonyt félrevezető volna csupán

* Eredetileg megjelent: Igazság és Élet 16 (2022/4), 807–810.

¹ Fazakas S.–Kovács K. (szerk.): *Vallás és politika. Teológiai reflexiók egy komplex kapcsolat múltjáról és jelenéről* (SzIK 7), Debrecen, DRHE Szociáletikai Intézet, 2019.

redukált, rugalmatlan, általánosító értelmezések által pusztán a direkt – néha talán kissé még az oktrojáltság érzését is magán hordozó – szembeállításra, megkülönböztetésre, vagy éppen összefonódásra leegyszerűsíteni.

A most kiadott, kilenc tanulmányt tartalmazó kötet továbbra is az ebből a szemléletmódból eredő szellemiséget kívánja a tudományos elemzés és a közérthetőség igényének ötvözésével reprezentálni akkor, amikor aktuálisan a „szabadság dimenzióit” szem előtt tartva törekszik teológiai, politikatudományi, filozófiai, vagy éppen jogi szempontból vallás és politika jelenség-halmazainak egy-egy figyelemre méltó metszéspontját szemügyre venni.

Felvezető dolgozatában *Fazakas Sándor* (Az Isten előtti szabadság rendje és a demokrácia – Válságjelenségek, ambivalens viszonyok, teológiai impulzusok) előbb a nyugati világ demokratikus berendezkedéseiben megfigyelhető válságjelenségek példákon keresztül történő illusztrációjához kapcsolódván az egyházaknak a demokráciához fűződő ambivalens viszonyát tárgyalja, majd a mögöttes politikai-társadalmi okok feltárása mellett – elsősorban kelet-közép-európai kontextusban – annak feltérképezésére koncentrálna, hogy a reformatori teológia milyen máig releváns mintákat, illetve potenciális impulzusokat képes nyújtani a demokratikus együttélés különböző szintjein a demokratikus tudat és kultúra megerősítésére nézvést.

Németh Áron (A szabadság társadalmi és teológiai dimenziói az Ószövetség rabszolgatörvényeiben) elsőként a szabadság terminusának bibliai héber terminológiáját tekinti át, s arra hívja fel a figyelmet, hogy bár napjaink modern értelemben vett szabadságfogalma után

anakronizmus volna az Ószövetség könyveiben kutatni, ezekben a szabadság mégis olyan átívelő, centrális fogalomként jelenik meg, amely nem egy konkrét állapot pontos meghatározására szolgál, hanem sokkal inkább egyfajta dinamikus folyamatot jelöl. Az írás a szabadság ebbéli definíciójának ószövetségi tematizálásán túl azt is vizsgálja továbbá, hogy az Ószövetségben található rabszolgatörvények fejlődéstörténetén keresztül miképpen ragadható, illetve figyelhető meg a szabadságfogalom teológiai értelmű formálódása, megújulása.

Kökai-Nagy Viktor (Pál szabadságfogalmának sajátossága a mai politikai szabadságfogalom tükrében) tanulmánya első részében a szabadság szerteágazó definiálhatóságának megvilágítását követően arra mutat rá, hogy az valójában olyan viszonyfogalmat takar, amely önmaga teljességében bár csak ritkán realizálódik, ez azonban főképp a szociális kapcsolatokra jellemző – ekképp tölthet be a szabadság a politikum világán felül minden olyan tudományterületen kulcsszerepet, amelynek a középpontjában az ember áll. A tanulmány második része Pál apostol azon fogalomértelmezését járja körül, amely szerint a valódi szabadság ajándék, melynek forrása Isten, a hívek pedig Krisztusban nyerhetik azt el. A szabadság az apostol interpretációjában a megváltott, hívő ember állapota, s e tekintetben senki nem rendelkezik több vagy kevesebb szabadsággal.

Barcsi Tamás (A szabadság morális és etikai fogalmáról – A szabadságjogok keresztyén szemléletű értelmezésének lehetőségei vitás társadalmi kérdések esetén) írásában az emberi szabadságjogok, valamint az emberi méltóság kérdését helyezi górcső alá,

főként Jürgen Habermas, illetve Immanuel Kant morálfilozófiai értelmezései alapján, majd annak tisztázása után, hogy mit jelenthet az ember lehető legkiterjedtebb cselekvési szabadsága, a keresztyén szemléletű politika előtt adódó opciókat vizsgálja meg konkrét társadalmi kérdések (abortuszprobléma, pandémia) mentén.

Balogh László Levente (A szabadság, az állam és a lelkiismeret – Ernst-Wolfgang Böckenförde a hitvallás és a lelkiismeret szabadságáról) Ernst-Wolfgang Böckenförde (1930–2019) jogfilozófiai gondolatai, valamint a jogi gyakorlatban született állásfoglalásai nyomán azt szemlélteti írásában, hogy a néhai német alkotmányjogász/szövetségi alkotmánybíró hogyan közelíti meg a demokratikus jogállam kontextusába helyezett vallás-, és lelkiismereti szabadság kérdéskörét, s miként igyekszik feloldani azokat a feszültségeket, amelyek a szekularizált, semleges jogi intézményrendszer, illetve az egyéni hitfelfogásból eredő világnézet között az állam, a szabadság és a lelkiismeret viszonyrendszerében felmerülnek. Mindez vallás és politika találkozásának rendkívül izgalmas újragondolása egy olyan tudós részéről, aki római katolikusként, szociáldemokrata politikusként, liberális meggyőződésű gondolkodóként nem vallásos, de a vallásra nyitott alkotmányos szellemiséget tartott kívánatosnak.

Fazakas Zoltán József (Gondolatok a szabadságról és a magánjog alapintézményeiről) dolgozata átfogó, kompakt ábrázolást nyújt a jog egyes alapintézményeiről, a jog és az erkölcs összefüggésrendszerének kérdéséről, illetve betekintést enged többek között a magyar jogrendszer és szabadság kapcsol-

atának tárgyába, miközben felhívja a figyelmet a polgári jog alapelveinek fontosságára – a szerző álláspontja szerint mindezek rögzítése azért szükséges, mert a jogról való gondolkodás csak világosan lefektetett alaptézisek mentén vezethet eredményre.

Füsti-Molnár Szilveszter (Politika és vallás a liminalitás fogalmának összefüggésében) politika és vallás interakciójának kutatásába az antropológia tudományterületéről a liminalitás fogalmát vonja be, s ennek az átmenetiséget, köztes állapotot jelölő definíciónak a segítségével tágítja a jelenségpár kölcsönhatásának értelmezési keretét. A dolgozat lényeges megállapítása, hogy a ma emberének életterében jóformán csupán átmeneti helyzetek váltják egymást, s az ebből adódó, elsődleges életfeladatként megképződő állandó identitáskeresésben a Jézus Krisztusba vetett hit több aspektusból is segíthet, hiszen a keresztyén hit önmagában véve voltaképpen szintén liminoid küszöbállapotként fogható fel.

Rácsok Gabriella (Abraham Kuyper szféraszuverenitás-elmélete) saját kora egyik legkülönlegesebb egyénisége, az egykori holland teológus-miniszterelnök Abraham Kuyper (1837–1920) szféraszuverenitás-elméletét ismerteti, amelyet maga Kuyper credo-ként, hitvallásként aposztrofált. E koncepció szerint Jézus Krisztus szuverén Úrként az élet minden területén uralkodik ugyan, de ezt a szuverenitását átruházta azáltal, hogy az emberi életet saját szuverenitással rendelkező szférákra osztotta. Az elmélet gyökereinek felfejtése mellett a tanulmány felhívja a figyelmet arra, hogy Kuyper a szuverenitás vallási értelmezését kívánta visszaállítani az 1789-et követő korban, kritikaként fogal-

mazva meg azt mind a francia forradalom népszuverenitásával, mind a német államszuverenitással szemben.

A szabadság jelenségére egy igen érdekesítő, egyedi szemzőből tekint a kötet utolsó tanulmányában *Kovács Krisztián* (A zeneművészet szabadsága és autonómiaja a 20. századi totalitárius rendszerekben), aki elsősorban a Harmadik Birodalom korát, valamint a kommunizmus időszakát fókuszba helyezvén elemzi a zene (hatalom)politikai meghatározottságának kérdéskörét. Amint az az írásból kiderül, ezek a XX. századi totaliter berendezkedések voltaképp „csupán” abban jelentettek novumot a művészet és a hatalom relációjára nézvést a korábbi korszakok vonatkozásában általánosan felrajzolható mintákhoz képest, hogy például a zeneművészet tekintetében teljesen egyértelművé tették annak politikai „determináltságát” – ami valójában megszületésétől kezdődően világos volt. A művészetek effajta meghatározottsága, illetve relatív szabadsága, autonómiaja

mindamellettt jelenünkben is számos olyan etikai, politikai, társadalmi kérdésfelvetést és problémát indukál, amelyek relevanciájuknál fogva nem hagyhatóak figyelmen kívül.

A frissen megjelent kiadvány tanulmányai sokoldalúságukkal, széles és színes spektrumot felölelő kutatási palettájukkal arról tudósítanak, hogy a szabadság a teológia és a politikatudomány egyik legpozitívabb, ugyanakkor egyik legkomplexebb közös jelensége, melynek sajátos dimenziói folyamatos feltárást, közös gondolkodást, előrevívő vitákat, kreatív megközelítéseket igényelnek, s nem merülhetnek ki felszínes, torz, prekonceptiókra épülő, higgadtságot, érveket nélkülöző interpretációkban.

Vallás és politika világa folyamatos kölcsönhatásban áll egymással; e két valóság néhány figyelemre érdemes találkozási pontjának felfedezéséhez, megismeréséhez, továbbgondolásához kíván e kötet bátorítólag hozzájárulni.

Gyene István Hunor

SZERZŐK

GYENE ISTVÁN HUNOR	doktorandusz, DRHE, Szociáletikai és Egyházsociológiai Tanszék, Debrecen
DR. FEKETE CSABA	tudományos főmunkatárs, Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára, Debrecen
PROF. DR. FEKETE KÁROLY	egyetemi tanár, püspök, DRHE, Gyakorlati Teológiai Tanszék, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület
DR. KIS KLÁRA	egyetemi adjunktus, DRHE, Gyakorlati Teológiai Tanszék, Debrecen
DR. KISS CSABA MÁRTON	főiskolai docens, DRHE, Egyházzenei Tanszék, Debrecen
LOVÁSZ KRISZTIÁN	doktorandusz, DRHE, Dogmatikai Tanszék, Debrecen
PROF. DR. PERES IMRE	egyetemi tanár, DRHE, Újszövetségi tanszék, Debrecen
PILIS DÓRA	doktorandusz, DRHE, Gyakorlati Teológiai Tanszék, Debrecen
DR. SÁROSI DÁNIEL	tanársegéd, DRHE, Egyházzenei Tanszék, Debrecen